

Armand de Gramont, comte de Guiche

HERINNERING AAN HOLLAND

Vertaling en inleiding Ad van der Zee

Herinnering aan Holland

MEMOIRES
DU COMTE
DE
GUICHE,
CONCERNANT
LES PROVINCES-UNIES
DES PAIS-BAS,
ET SERVANT DE SUPPLEMENT
ET DE CONFIRMATION
À CEUX
D'AUBERY DU MAURIER
ET DU
COMTE D'ESTRADES.

A LONDRES,
Chés PHILIPPE CHANGUION,
Libraire dans le Strand,
M. DCC. XLIIII.

Herinnering aan Holland

De *Mémoires* van Armand de Gramont, graaf van Guiche, 1665-1666

Vertaald en ingeleid door Ad van der Zee

Afbeelding omslag:

Koning Lodewijk XIV trekt aan het hoofd van zijn leger over de Rijn bij Lobith in 1672.

Schilderij door Adam François van der Meulen, 1674. (Rijksmuseum)

© Ad van der Zee, 2013

Creative Commons

Bepaling copyright:

Herinnering aan Holland van [Ad van der Zee](#) is in licentie gegeven volgens een

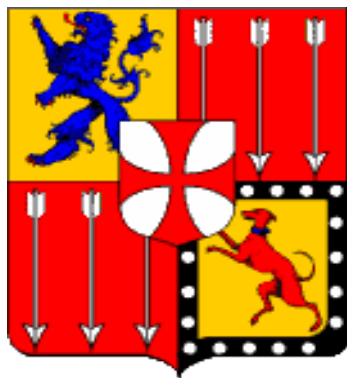
[Creative Commons Naamsvermelding](#)

- [NietCommercieel](#)

- [GelijkDelen 3.0 Unported licentie](#)

Inhoud

A	Inleiding	
	1. Panache	8
	2. De heren van Bidache	19
	3. Armand de Gramont	25
	4. Bij de vertaling	33
	5. Literatuur	34
B	De Mémoires (vertaalde tekst)	
	Boek 1 (1665)	38
	Boek 2 (1666)	116

Het familiewapen van De Gramont

'De droom van elke historicus is de ontdekking van een vergeten handschrift'

(Roelof van Gelder, Naporra's Omweg)

Panache

Guy-Armand de Gramont, graaf van Guiche (1637-1673) was een man met lef. Hij bezat in hoge mate wat de Fransen *panache* plegen te noemen, een vorm van wereldwijze branie en zwierige bravoure die als doel heeft andere mensen te imponeren met verhalen over de eigen belevenissen. Dat daarbij de waarheid misschien wel eens wat wordt aangedikt om een verhaal smeüiger te maken of de eigen rol wat aan te zetten, is daarbij geoorloofd, zolang men maar niet op aperte leugens wordt betrapt, wat de *panache* zou ontkrachten. Armand de Gramont stamde uit een oud Gascons geslacht, dat van de heren van Gramont en Bidache. Gascogne, de streek in het zuidwesten van Frankrijk grofweg tussen Bordeaux, Toulouse en de Pyreneeën, gold als vanouds als een gebied waarvan de inwoners in hoge mate behept waren met bravoure. 'Gascogne et Panache' is dan ook een gevleugelde uitdrukking. De stad Termes in het departement Gers bezit zelfs een 'Museum van de Gasconse panache'. Men is trots op deze eigenschap en uiteraard nog trotser op personen die hem bezitten.

De misschien wel beroemdste Gasconse 'lefgozer' was Charles de Batz-Castelmore (1611-1673), beter bekend als graaf D'Artagnan. Deze vechtjas stond model voor de vierde musketier in de 19de-eeuwse romans van Alexandre Dumas. De historische D'Artagnan voerde tijdens het bewind van kardinaal Mazarin talrijke geheime operaties uit, diende als kapitein van de musketiers onder koning Lodewijk XIV en sneuvelde uiteindelijk tijdens het beleg van Maastricht in 1673 tijdens de Frans-Hollandse oorlog.

Er zijn verschillende overeenkomsten tussen deze historische D'Artagnan en de graaf van Guiche. Zij waren tijdgenoten, afkomstig uit Gascogne en bekleedden beiden hoge officiersrangen in het leger van koning Lodewijk XIV. Beiden waren geziene gasten aan het Franse hof en in de *salons* zoals die van Madame de Sévigné, waar ze de dames in verrukking brachten met sterke verhalen over hun heroïsche avonturen. Beiden namen ook deel aan de grote veldtocht naar Holland in 1672, die Guiche nog wel, maar D'Artagnan niet meer zou kunnen navertellen.

Een belangrijk verschil tussen beiden is dat D'Artagnan zijn eigen leven niet heeft beschreven. Zijn zogenaamde *mémoires* werden in 1700 te boek gesteld door de schrijver

Gatien de Courtilz de Sandras (1644 –1712). Het betreft hier een geromantiseerd, met veel *panache* doorspekt relaas in de ik-vorm dat op zijn beurt de basis vormde voor Dumas' beroemde roman 'De Drie Muskietiers' uit 1844. De graaf van Guiche heeft wel zijn eigen avonturen beschreven, al werden die pas lang na zijn dood gepubliceerd. Het grootste deel van zijn mémoires is gewijd aan de jaren 1665 en 1666. Hij verbleef in die periode in Holland, nam deel aan de militaire campagne tegen de bisschop van Munster in 1665 en was een jaar later op de Staatse vloot aanwezig bij de Vierdaagse Zeeslag in het gezelschap van Michiel de Ruyter.

Een 17de-eeuwse Franse edelman die een reisverslag heeft geschreven over Nederland in een meer dan dynamische periode en ooggetuige is geweest van belangrijke politieke en militaire gebeurtenissen, waar we het vandaag de dag nog steeds over hebben. Dat is uit de aard der zaak een interessant gegeven.

In 1744 verscheen bij een Londense uitgeverij het boek 'Mémoires du Comte de Guiche, concernant les Provinces-Unies des Pais Bas'. In het voorwoord van de uitgever, Philippe Changuion "boekhandelaar aan de Strand, te London", wordt vermeld dat dit boek de editie is van een manuscript dat rond 1670 was geschreven door Armand de Gramont, graaf van Guiche. Het manuscript had naar verluid vele jaren in een kast gelegen op het Franse ministerie van buitenlandse zaken, waarna het in 1740 was geveild en in het bezit was gekomen van de uitgever, die het nu, vanwege de vele belangwekkende zaken die erin beschreven staan, openbaar heeft gemaakt voor een ontwikkeld en verlicht publiek. Alhoewel deze geschetste gang van zaken wellicht wat romantische trekjes vertoont en men zelfs op het idee zou kunnen komen dat het hier om een mystificatie zou gaan in de traditie van Courtilz de Sandras, is er op voorhand geen reden om aan de echtheid van dit verhaal te twijfelen. De uitgave was door de uitgever nog verrijkt met een inleiding, bestaande uit een beknopte geschiedenis van de Nederlandse Republiek van 1568 tot 1672.

Al in 1747 verscheen bij de Groningse drukker en boekverkoper Jacobus Sipkes een Nederlandse vertaling van de *Mémoires*, met de titel 'Nederlands Gedenkboek inhoudende de merkwaardigste gevallen van de jaaren 1665 tot 1672 inclus, zo ter zee

als te lande, door de Grave van Guiche, zijnde door hem zelf bijgewoont en opgetekent'. Ook deze uitgave was voorzien van een historische inleiding. Bovendien was er een uitgebreid notenapparaat aan toegevoegd, naar zeggen van de uitgever om de typisch Franse uitleg van Nederlandse gewoontes wat te nuanceren. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat dit notenapparaat nauwelijks verheldering biedt, maar daarentegen juist verwarring scheidt door een veelal foutieve interpretatie van de tekst.

De Franse editie van 1744 moet tamelijk populair zijn geweest, gezien het aantal exemplaren dat zich alleen al in Nederlandse bibliotheken bevindt. In 1749 verscheen een ongewijzigde herdruk bij dezelfde uitgever. Een moderne rondgang op internet laat zien dat er antiquarisch in Nederland en daarbuiten nog ruimschoots exemplaren van de *Mémoires* in de handel zijn, met name van de eerste druk uit 1744. De Nederlandse vertaling uit 1747 moet een veel geringere verspreiding hebben gehad. Weliswaar bezitten enkele universiteitsbibliotheken in ons land een exemplaar, toch kunnen we ons niet aan de indruk onttrekken dat dit een zeldzaam boek moet zijn geweest.¹

Zowel de Franse als de Nederlandse editie zijn goeddeels in vergetelheid geraakt. Er zijn verder geen herdrukken bekend en in latere historische literatuur wordt slechts af en toe verwezen naar de *Mémoires* van de graaf van Guiche, meestal met de aantekening dat deze niet altijd even betrouwbaar overkomen en in hoge mate gebukt gaan onder zijn gekleurde visie van de feiten. Alleen Johanna K. Oudendijk lijkt in haar boek uit 1944 over Johan de Witt wel oog gehad te hebben voor de bijzondere kwaliteiten van de *Mémoires*.² De meest recente onderzoeken naar Guiche zijn van de hand van de Franse historicus Denis Labau, die met name oog heeft voor de familiegeschiedenis van de familie Gramont en hun bestuurlijke rol in de streek.

De doelstelling van de *Mémoires* was niet in de eerste plaats om de moderne historicus van betrouwbaar feitenmateriaal te voorzien, maar om de rol van de schrijver, Armand de

1

De editie uit 1744 is tevens beschikbaar via Google Books: <http://books.google.nl/books?hl=nl&id=MS5EAAAACAAJ&dq=Mémoires+du+Comte+de+Guiche%2C+concernant+les+Provinces-Unies+des+Pais+Bas&ots=Hi2wRNABmQ&jtp=10>

² Johanna K. Oudendijk, *Johan de Witt en de Zeemacht*, p. 125: "Vooral Armand de Gramont, graaf van Guiche, een Fransch edelman, die wegens een hofintrigue als banneling in de Nederlanden leefde en die De Witt niet mocht lijden, wijdde in zijn *Mémoires* onbarmhartig over diens zelfingenomenheid en waanwijsheid in oorlogszaken uit"

Gramont, in het licht van diverse historische gebeurtenissen te benadrukken. We moeten de *Mémoires* van de graaf van Guiche dan ook vooral beschouwen als een interessant egodocument en daarna pas als bron voor de historische gebeurtenissen die in het boek aan bod komen. Dat neemt niet weg dat veel van wat Guiche beschrijft ook inderdaad zo gebeurd kan zijn. Hij had dan wel veel *panache*, dat betekent nog niet dat hij onwaarheid schreef.

Waar gaan de *Mémoires* over?

Blijkens de ondertitel die waarschijnlijk door de uitgever is toegevoegd, zijn de *Mémoires* van Guiche een aanvulling op die van D'Estrades en D'Aubéry³. Beiden waren jarenlang Frans ambassadeur 'bij de Heren Staten-Generaal' en hebben eveneens herinneringen geschreven over hun ambtsperiode. De *Mémoires* van Guiche staan daarmee in een traditie van diplomatieke geschiedschrijving, zoals die ook heden ten dage nog populair is, met veel aandacht voor informatie en anekdotes van achter de schermen, (on-)hebbelikheden van belangrijke politieke personages en een persoonlijk gekleurde analyse van de grote politieke lijn. Guiche voegt daar in zijn boek nog een flinke dosis 'what-if'-geschiedenis aan toe. 'Wat zou er gebeurd zijn als die-en-die voorwaarden wel waren vervuld en als de gang van zaken anders zou zijn gelopen' is een kwestie die bij hem veelvuldig aan de orde komt.

In principe is elk buitenlands verslag over gebeurtenissen in onze geschiedenis als belangwekkend aan te merken. Buitenstaanders wijzen ons in het algemeen op zaken die voor de inheemse tijdgenoot te vanzelfsprekend waren of onopgemerkt bleven. Na lezing van de *Mémoires* van de graaf van Guiche raakt men er van doordrongen hoezeer de jaren '60 van de 17de eeuw een tijd van grote dynamiek en internationale spanningen

³ Benjamin Aubéry du Maurier (1566-1636) was van 1613 tot 1624 ambassadeur van de Franse koning Lodewijk XIII in Den Haag. Zijn *mémoires* bestaan in manuscript en zijn niet uitgegeven. (C. Martin, «*Craindre Dieu et servir le roi*». *Benjamin Aubery du Maurier (1566-1636), ambassadeur protestant du Très Chrétien*, Thèse école des chartes, Parijs, 2003, <http://theses.enc.sorbonne.fr/document114.html>). Louis Aubéry du Maurier (†1687) was de zoon van Benjamin en vergezelde zijn vader tijdens diens ambassadeursschappen. Zijn *mémoires* werden in 1680 uitgegeven. *Mémoires pour servir à l'histoire de Hollande et des autres Provinces Unies*, Parijs, 1680. Godefroi, graaf D'Estrades (1607-1686) bekleedde het ambt van ambassadeur vanaf 1646, na al eerder diplomatieke missies naar de Nederlanden te hebben verricht. Hij wist telkens op goede voet te blijven met de opeenvolgende regeringen in zowel Frankrijk als de Republiek. In 1668 werd hij door Lodewijk XIV teruggeroepen, naar verluid vanwege zijn te vriendschappelijke relatie met Johan de Witt. Na 1672 werd hij tot Maréchal de France benoemd. Zijn brieven en *mémoires* beslaan vele delen over de jaren heen en werden begin 18de eeuw in druk uitgegeven. Een Nederlandse vertaling verscheen in 9 delen tussen 1755 en 1769.

waren.

Eveneens opvallend is de bonte stoet van militaire avonturiers die in de *Mémoires de la Revue* passeert. Telgen uit diverse adellijke geslachten uit heel Europa die zich verhurten als bevelhebber van nu eens deze, dan weer een andere partij en makkelijk van loyaliteit wisselen. In een tijd van bijna permanente oorlogvoering in Europa is er voor deze figuren altijd ergens wel wat te verdienen. Sommigen van hen beschikken over werkelijke capaciteiten, anderen worden door Guiche neergezet als meelijwekkende schertsfiguren.

De Republiek was in die tijd een slangenkuil van intriges, met groeiende politieke tegenstellingen tussen medestanders van de gebroeders De Witt en de kring rond de prins van Oranje. Die spanning is voelbaar in elke zin die Guiche schrijft en dat maakt hem tot zo'n boeiende schrijver over Nederlandse geschiedenis. Dat hij het inderdaad af en toe wat minder nauw met de waarheid zal hebben genomen en zijn rol in het geheel wat heeft aangedikt mag dan waar zijn, het maakt zijn geschrift er niet minder interessant om.

Armand de Gramont heeft ons een als kroniek vermomd egodocument nagelaten, waar veel feitelijkheden over de door hem beschreven periode in zijn te vinden, met af en toe een schitterend doorkijkje op de complexe wereld van de 17de eeuw. Een 'echte' kroniek zou immers niet zo snel de draak steken met Johan de Witt of met gedeputeerde Rutger Huygens. Dat de graaf van Guiche dergelijke details wel heeft beschreven, is iets waar wij hem dankbaar voor mogen zijn. Hij liet ons in de eerste plaats een zeer persoonlijk getint verhaal na over helden en slechteriken en over "het Lot dat het leven van ons allen bestiert". Hij bedreef daarmee precies het soort geschiedschrijving dat velen tegenwoordig juist weten te waarderen, maar dat lange tijd als zijnde 'niet geheel objectief' terzijde is gelegd. Daarnaast vinden we toch ook vele feitelijke beschrijvingen, die wel degelijk als informatief en objectief zijn te kenschetsen.

Indeling van de *Mémoires*

De *Mémoires* zijn verdeeld in drie 'boeken' genoemde delen, aangevuld met nog enkele losse stukken. De drie boeken beslaan de belevenissen van de schrijver Armand de Gramont tussen 1665 en 1667. Ze zijn zorgvuldig gecomponeerd en geschreven en zijn

blijkens een mededeling in de tekst tot stand gekomen in 1669. Het boek, zowel de Franse editie als de Nederlandse vertaling uit 1748, wordt aangevuld met enkele losse stukken uit 1672, die meer het karakter hebben van een dagboeknotitie of brief.

Het eerste boek begint in 1665 en behandelt ook precies dat jaar. De graaf van Guiche vertelt hoe hij in Den Haag terecht kwam en een beetje waarom dat zo was. Hij beschrijft in het kort het politieke landschap in de Nederlanden en de politieke mores met zijn commentaar daarop. Hij geeft uitgebreide portretten van hoofdrolspelers in de politiek, zoals de gebroeders de Witt, Amalia van Solms, de jonge prins van Oranje en andere belangrijke personages. Hij heeft daarbij een scherp oog voor de groeiende tegenstelling in de Republiek tussen enerzijds de Staatsgezinden en aan de andere kant de Oranje-partij, de 'cabale' rond Cornelis Tromp en anderen.

In de eerste helft van het eerste boek besteedt Guiche ruime aandacht aan de situatie op de Staatse vloot en de verpletterende nederlaag tijdens de Slag bij Lowestoft op 13 juni 1665 in het begin van de Tweede Engelse oorlog. Kort samengevat: de Republiek wordt volgens Guiche in militaire zaken slecht geadviseerd, de politieke leiders zijn ijdele prutsers die geen oog hebben voor het algemeen belang en diegenen die wél verstand van zaken hebben worden door de leiding genegeerd dan wel op een zijspoor gezet. De Ruyter is de enige uitzondering op deze regel. Voor hem heeft Guiche groot respect.

De tweede helft van het eerste boek is grotendeels gewijd aan wat de Eerste Munsterse oorlog wordt genoemd. Het betreft hier een reeks schermutselingen en belegeringen in de Achterhoek en aan de oostgrens van de Republiek, nadat de Munsterse prins-bisschop Bernhard van Galen Lochem en Borculo had veroverd en een Franse troepenmacht onder Turenne het Staatse leger was komen assisteren. Guiche was daar naar eigen zeggen altijd dichtbij en hij beschrijft met veel detail de verschillende militaire manoeuvres en geeft daarbij zijn eigen militair-tactische en strategische commentaar.

In 1672 zou de bisschop, 'Bommen Berend', nogmaals proberen om delen van Oost-Nederland te veroveren, met aanmerkelijk meer succes. Deze Tweede Munsterse oorlog is veel beter gedocumenteerd, mede omdat hij deel is gaan uitmaken van de

geschiedschrijving rondom het Rampjaar 1672. Guiche's verslag van de Eerste Munsterse oorlog uit 1665 is echter zeer uitgebreid en gedetailleerd en de gebeurtenissen worden bij mijn weten niet elders op zo'n omstandige wijze uiteen gezet. De *Mémoires* vormen daarom een belangwekkende bron voor de militaire geschiedenis van Oost-Nederland in 1665.

Boek 2 behandelt het jaar 1666. Guiche verbleef enige tijd aan het hof van de keurvorst van Brandenburg in Kleef, waar hij de onderhandelingen tussen de Republiek, Frankrijk, en de vorsten van Zweden en Denemarken volgt. Het grootste deel van het tweede boek is echter gewijd aan de oorlogshandelingen ter zee tussen de Republiek en Engeland. Guiche maakte aan boord van het schip *De Zeven Provinciën*, het vlaggenschip van admiraal Michiel de Ruyter, de vierdaagse zeeslag mee tussen 10 en 14 juni 1666. Hij beleefde daar enige hachelijke avonturen, waarbij hij er het ternauwernood levend van afbracht. Zijn verslag voegt niet alleen vele boeiende details toe aan onze kennis omtrent de oorlogvoering ter zee in de 17de eeuw, het is ook een van de weinige ooggetuigenverslagen van deze belangrijke slag.⁴

Het derde boek is in feite slechts een aanzet. Het bevat voornamelijk de tekst van enkele officiële stukken, zoals de brief van de Engelse koning Karel II aan de Staten-Generaal uit 1667. In dat jaar keerde de graaf van Guiche terug naar Frankrijk en maakte hij geen deel meer uit van de gebeurtenissen in Holland.

Enkele jaren daarna zou hij opnieuw in de Republiek verkeren onder geheel gewijzigde omstandigheden. In 1672 viel een groot Frans leger onder de prins van Condé vanuit het zuiden langs de Rijn de Republiek binnen. Guiche was een van de bevelvoerende hoge officieren in dat leger. De editie van de *Mémoires* wordt besloten met enkele losse fragmenten die zich afspelen in 1672 tijdens de Franse veldtocht in het oosten van de Republiek en met name de overtocht over de Rijn en de belegering van Arnhem, waar Guiche naar eigen zeggen een belangrijke rol in speelde.

Boek 3 maakt geen deel uit van de hierna volgende vertaling. De losse stukken uit 1672

⁴ Over Guiche's belevenissen in 1666 verscheen al eerder een artikel van mijn hand, getiteld 'Avonturen aan boord bij De Ruyter', Tijdschrift voor Zeegegeschiedenis, 2007-1. URL: <http://advanderzee.files.wordpress.com/2011/11/avonturen-aan-boord-bij-de-ruyter.pdf>

zijn interessant genoeg om in een later stadium aan deze vertaling te worden toegevoegd. De graaf van Guiche was een historische persoon. Zijn aanwezigheid in Den Haag gedurende 1665 en 1666 wordt bevestigd door verscheidene andere bronnen. Niet alleen maakt D'Estrades in zijn *mémoires* melding van de komst van Guiche, ook via brieven wordt verhaald hoe Guiche zich vermaakte met wandelingen op het Voorhout [*Verraut*] en commentaar gaf op de heersende mode in Den Haag.⁵ Ook zijn aanwezigheid op de Staatse vloot en zijn deelname aan de Vierdaagse Zeeslag is gedocumenteerd en dit zelfde geldt ook voor de meeste van zijn overige avonturen in de Republiek. Zijn rol in 1672 als officier onder de Prins van Condé wordt bevestigd door diverse Franse bronnen, waaronder de brieven van Madame de Sévigné.

Guiche's *Mémoires* zijn dan ook zeker geen mystificatie, maar moeten als authentiek worden beschouwd. Zijn vertelling is dermate interessant dat het in mijn ogen niet voldoende is om slechts een parafraze van zijn belevenissen te geven, maar een volledige Nederlandse vertaling van de *Mémoires* te presenteren. De oude Nederlandse vertaling uit 1747 is niet alleen zeldzaam, maar voor de huidige lezer qua taalgebruik soms net zo ontoegankelijk als het wijdlopijge Frans uit de oorspronkelijke editie. Bovendien heeft de toenmalige vertaler soms grote fouten gemaakt. Gezien het belang die de *Mémoires* hebben voor de politieke- en mentaliteitsgeschiedenis van de 17de eeuw rechtvaardigt dit een integrale nieuwe vertaling.

Hoe kwam de graaf van Guiche in Holland terecht?

In zijn *Mémoires* doet Guiche wat schimmig over de achterliggende redenen van zijn verblijf in Holland tussen 1665 en 1667. Die redenen worden uit de doeken gedaan in de *mémoires* van een bekende auteur over het Franse hofleven in de 17de eeuw, Anne-Louis d'Orléans, hertogin de Montpensier (1627-1693) ook wel bekend als 'la grande mademoiselle'. Een groot deel van haar *mémoires*, die in 1729 te Amsterdam werden gepubliceerd, is gewijd aan de intriges aan het hof van Lodewijk XIV, de persoonlijke verhoudingen tussen de hovelingen en diverse liefdesaffaires van hetero-, homo- en bisexuele aard.⁶ Zij was goed ingevoerd aan dat Franse hof. Als dochter van de hertog van

⁵ Brief van Saint-Evremond aan Madame Mazarin, *Lettres*, ed. R. Tournois, Tome II, Paris, Didier, 1968, pp. 67-70.

⁶ De *mémoires* van Mlle de Montpensier zijn online gepubliceerd: <http://penelope.uchicago.edu/mlle/>

Orléans, de broer van koning Lodewijk XIII, was zij nauw verwant aan de Franse koning Lodewijk XIV, met wie zij een niet al te beste verhouding had. In haar mémoires laat ze zich nogal eens kritisch uit over haar neef de Zonnekoning, wat ongetwijfeld de reden was dat het werk buiten Frankrijk is verschenen.

De verhoudingen aan het Franse hof van Lodewijk XIV waren dan ook buitengewoon ingewikkeld en rijk aan intriges.⁷ De jongere broer van Lodewijk XIV, Philippe d'Orléans, doorgaans 'Monsieur' genaamd, was in 1661 gehuwd met de Engelse koningsdochter Henriette-Anne (1644-1670). De graaf van Guiche, tot dan een rijzende ster aan het hof, begon uitgerekend met deze jonge vrouw, 'Madame', zoals de schoonzuster van de koning wordt genoemd, een affaire.

De hertogin De Montpensier was een van de hofdames van Henriette-Anne en maakte alles van dichtbij mee. Over Guiche merkt zij op dat hij zowel met mannen als vrouwen affaires onderhield; 'hij brandde zijn kaars aan beide uiteinden', zoals zij dat uitdrukt, maar dat was op zich geen schande zolang het maar geheim bleef. Toen zijn affaire met 'Madame' bekend dreigde te worden, verwijderde Lodewijk XIV de jonge Guiche van het hof en liet hem in de Bastille gevangen zetten. Daarna zond hij hem samen met diens broer naar het hof van de Poolse koningin Maria Gonzaga in Warschau. Hij verbleef daar tot 1664; tussendoor diende hij nog bij een Frans regiment in Lotharingen. Toen verkreeg hij toestemming om terug te keren naar het hof in Fontainebleau, mits hij alle contacten met 'Madame' zou vermijden.

De hartstocht bleek echter sterker en de geheime relatie tussen de graaf van Guiche en Henriette-Anne werd in het kader van een andere hofintrige door een jaloerse gravin aan de koning onthuld. Een rol was hierbij weggelegd voor Henriette-Anne's hofdame Louise de la Vallière, die op haar beurt weer de minnares was van koning Lodewijk en hem zelfs vier kinderen had geschonken. Uit de uitgelekte correspondentie bleek namelijk dat Guiche een wig had willen drijven tussen de koning en diens minnares.

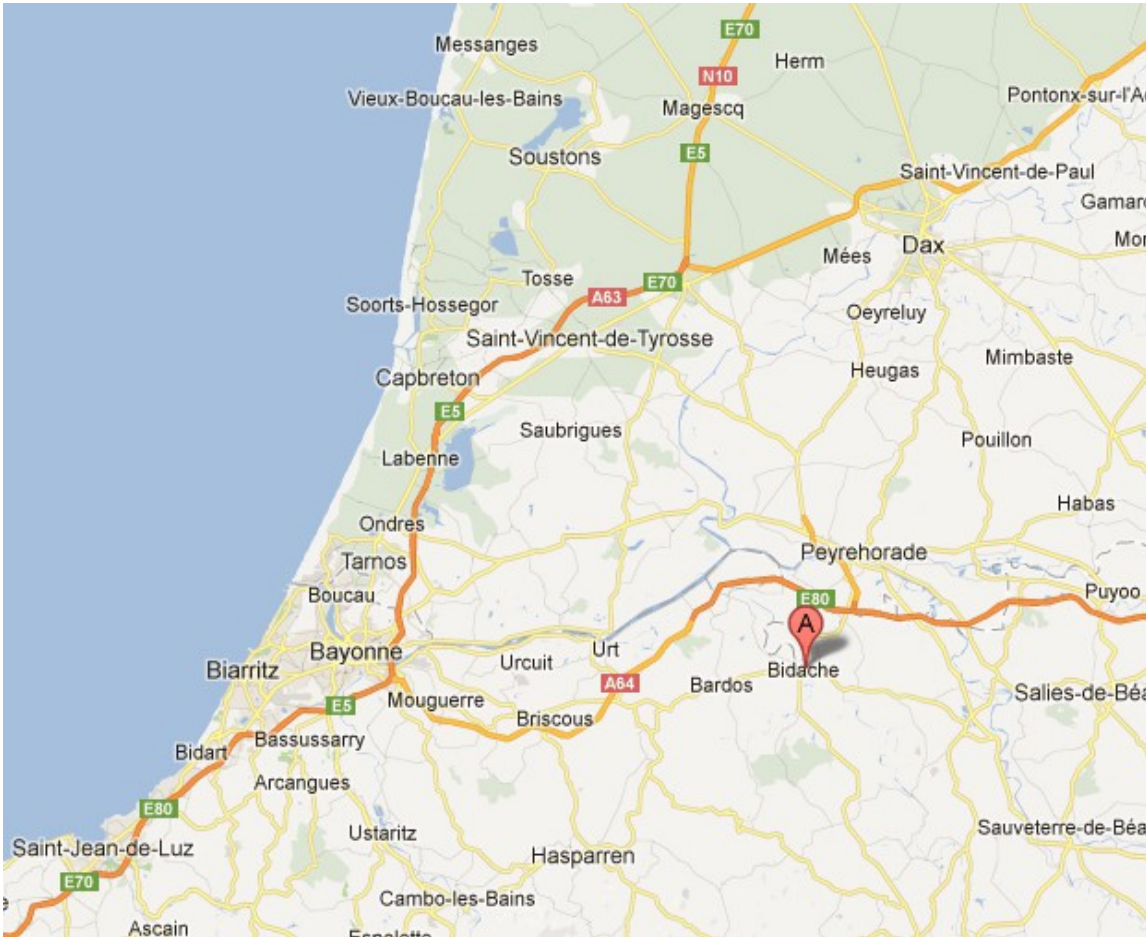
Zo kwam niet alleen opnieuw de compromitterende liefdesaffaire aan het licht, ook bleek

⁷ Een fraai overzicht van alle amourettes en andere verhoudingen biedt Antonia Fraser in haar boek *Lodewijk XIV*.

Guiche zich in zijn brieven wel heel misprijzend over de Zonnekoning te hebben uitgelaten: 'Als ik die blaaskaak [*fanfaron*] nog eens te velde tegenkom, zal ik hem de plooiën strijken'. Zo spreekt men niet over de Allerchristelijkste Majesteit, de koning van Frankrijk. Bovendien bemoeide Guiche zich met staatszaken, door aan 'Madame' voor te stellen dat haar broer Karel II, de koning van Engeland, de stad Duinkerken aan Frankrijk zou afstaan, zodat we 'die opschepper [Lodewijk] eens mooi te slim af zijn'.

Tegen deze overmaat aan *panache* was Guiche's positie niet meer bestand. Een woedende Lodewijk XIV liet hem terstond opnieuw van het hof verwijderen. Een aanklacht wegens majesteitsschennis dreigde en het had daarom nog heel slecht met hem kunnen aflopen, ware het niet dat Guiche een zeer invloedrijke vader had, die een hoge functie aan het Franse hof bekleedde. Antoine III de Gramont, hertog van Guiche, soevereine prins van Bidache en *maréchal de France* redde zijn zoon door aan koning Lodewijk voor te stellen dat hij een reis naar Holland zou ondernemen. Daar zou deze deugniet en schuinsmarcheerder wellicht nog van nut kunnen zijn voor de Franse kroon.

Aldus geschiedde, maar voordat we de avonturen van Armand de Gramont in Holland onder de loep nemen, zullen we ons eerst wat verdiepen in zijn persoonlijke achtergronden en familiebanden. Die blijken immers van groot belang te zijn geweest voor zijn carrière.

Zuid-west Frankrijk, Gascogne, de Béarn en Bidache

De Heren van Bidache

Het soevereine prinsdom Bidache is gelegen in zuidwest Frankrijk, in de Gasconse landstreek de Béarn (dep. *Pyrénées-Atlantiques*). Bidache is niet groot; het meet zo'n twintig bij twintig kilometer. De belangrijkste stadjes, nauwelijks meer dan dorpen, zijn Bidache, Guiche, Bardos en Barthes. Deze vormen de centra in een agrarisch gebied, dat aan de noordzijde wordt begrensd door de rivieren de Adour en de Gave de Pau. Het riviertje de Bidouze loopt dwars door de streek heen voordat het samenstroomt met de Adour. De snelstromende rivieren en riviertjes omvatten het oude kerngebied, dat als een natuurlijke vesting kan worden beschouwd. Het kasteel van Gramont, gebouwd op een steile uitloper van de heuvels ('Acris Monte', steile berg), bevindt zich als een arendsnest midden in dat gebied. Van hieruit controleerden de heren van Bidache en Gramont de omgeving. Niet onbelangrijk: de pelgrimsroute naar Santiago liep door hun gebied.

Het dorpje Guiche-le Bourg, met het oude, middeleeuwse kasteel van Gramont.

Bidache was in de Middeleeuwen een leen van de koningen van Navarra. Dat wil zeggen, de heren van Bidache vonden het op een zeker moment in de 14de eeuw raadzaam om

een feodale verbintenis met hun buurman het koninkrijk Navarra aan te gaan. Hun andere machtige buur, de hertog van Aquitanië, was namelijk door vererving dezelfde persoon geworden als de koning van Engeland. Diens aanspraken op de Franse troon leidden uiteindelijk tot de Honderdjarige Oorlog. Als Arnault heer van Bidache in 1323 niet zo verstandig was geweest om zich te verbinden met het relatief onpartijdige Navarra, zou Bidache mogelijk aan de kant van de Engelsen in de oorlog zijn meegesleurd. Nu bleef het kleine vorstendommetje buiten het krijgsgewoel en redelijk zelfstandig. De koning van Frankrijk was op dat moment in de geschiedenis een vorst die zijn macht nog niet tot deze afgelegen streken ten zuiden van de Loire had uitgebreid.

Tot in de 17de eeuw bleef Bidache formeel deel uitmaken van het koninkrijk Navarra, dat gaandeweg al wel door Franse edelen werd gedomineerd. In 1589 werd Hendrik, koning van Navarra, tevens koning van Frankrijk als Hendrik IV. Pas in 1620 werden Navarra en Frankrijk daadwerkelijk tot één koninkrijk verenigd. Het oude vorstendom Bidache werd vanaf toen een direct leen van de Franse kroon, maar met een speciale positie. De Franse koningen zouden zich overigens tot in de 19de eeuw nog 'koning van Frankrijk en Navarra' blijven noemen.

De binding tussen het Huis van Gramont en de Franse kroon werd versterkt met de geboorte van Antoine II in 1572. Zijn moeder, Corisande d'Andoins (1554-1621), die de titel gravin van Guiche droeg, was tot 1592 de minnares van Hendrik van Navarra, de latere koning van Frankrijk. Uiteraard ging het gerucht rond dat hij de vader van haar kind was.

Deze Antoine II de Gramont huwde in 1601 met Louise de Roquelaure uit een adellijke Franse familie die hem twee zoons schonk. Dit waren Antoine III, die als titel kreeg 'graaf van Guiche' en Roger, die 'graaf van Louvigny' werd. Op een kwade dag in 1610 betrapte Antoine II zijn echtgenote met een stalknecht in een intieme situatie. De stalknecht werd ter plaatse door hem met een degensteek gedood; Louise werd gevangen gezet en kort daarop door een door Antoine beheerste rechtbank ter dood veroordeeld. Persoonlijke interventie door Maria de' Medici, de koningin van Frankrijk, leek mogelijk succes te hebben om te voorkomen dat het vonnis zou worden uitgevoerd, maar toen overleed

Louise in gevangenschap onder nooit opgehelderde omstandigheden. Antoine II hertrouwde in 1618, op 64-jarige leeftijd, met Claude de Montmorency. Uit dit huwelijk werden nog zes kinderen geboren.

Antoine III, hertog van Gramont, Maréchal de France

We richten ons op de oudste zoon, Antoine III, die in 1604 was geboren op het kasteel Hagetmau. Deze Antoine, de vader van 'onze' graaf van Guiche zou tot in de hoogste regionen van de Franse maatschappij stijgen. Het kleine vorstendom Bidache was in de voorgaande eeuw door vererving en een goede huwelijkspolitiek aanzienlijk in omvang toegenomen. Het huis van Gramont bezat grote stukken land in de streken Béarn en de Bigorre in het zuidwesten van Frankrijk. Ook enkele erfelijke ambten, zoals het bestuur over Bayonne en Bas-Navarre, waren in de familie gekomen rond de tijd dat Antoine III werd geboren.

Ook het leven van Antoine III vertoont enige gelijkenis met dat van D'Artagnan, de musketier uit de romans van Dumas: knappe, ambitieuze jongen uit een oud Gascons geslacht trekt op 14-jarige leeftijd naar Parijs; bekwaamt zich in de wapens, wordt en passant door enkele modieuze dames onder hun hoede genomen en aldus in de Parijse beau monde geïntroduceerd. Antoine de Gramont kwam in contact met de werkelijk groten in Frankrijk, onder wie de prins van Condé, de hertog van Enghien, kardinaal Richelieu, en intellectuelen zoals Malherbe.

Zijn militaire carrière verliep komeetachtig, mede door het grote aantal conflicten waar Frankrijk in verwickeld was, vooral tegen het Habsburgse Spanje. Al in 1622, toen hij 18 was, vocht hij in een Frans regiment mee aan de zijde van de Hollanders tegen de Spaanse generaal Spinola, bij het beleg van Breda. Ook vocht Antoine in de jaren '20 in verscheidene veldslagen en belegeringen in Italië. Hij gold als een beschermeling van kardinaal Richelieu en in 1634 trouwde hij met diens nicht, Françoise-Marguerite du Plessis de Chivré. Als getuigen traden op niemand minder dan koning Lodewijk XIII van Frankrijk zelf en diens echtgenote Anna van Oostenrijk. In 1641, op 35-jarige leeftijd, werd Antoine door de koning benoemd tot *maréchal de France*, een der hoogste militaire

rangen in het koninkrijk. Hem werd het commando gegeven over het Vlaamse leger dat in Noord-Frankrijk was gelegd. Het oorspronkelijk soevereine vorstendom Bidache werd daarbij tot hertogdom verheven.

Antoine III de Gramont

Na de dood van Richelieu in 1642 en die van Lodewijk XIII in 1643 werd het koningschap waargenomen door regentes koningin Anna, de moeder van de toekomstige koning Lodewijk XIV. De opvolger van Richelieu, kardinaal Mazarin, speelde op de achtergrond echter een grote politieke rol als eerste minister. Het was tevens de periode van de *Fronde*, het verbond van een aantal vooraanstaande edelen tegen de regering van Mazarin. Hij had een militaire bondgenoot nodig in de in- en externe verwickelingen in Frankrijk en vond Antoine de Gramont daarvoor zeer geschikt. Bij het overlijden van zijn vader Antoine II in 1644 erfde Antoine III de hertogstitel en werd hij verheven tot *Pair de France*, dat wil zeggen lid van een exclusieve groep van hoge edelen die in een directe relatie tot de kroon staan.

Door het voortdurende Frans-Hollandse bondgenootschap tegen Spanje kwam Antoine III meerdere malen in contact met Hollandse aangelegenheden. Zo belegerde hij met een legerkorps de stad Antwerpen als steun aan stadhouder Frederik-Hendrik. Mogelijk stamt uit die periode zijn belangstelling voor Hollandse zaken en technieken, zoals inpolderingen. Feit is dat in later dagen een groot stuk land rondom het kasteel van Bidache door Hollanders werd ingepolderd.

Misschien heeft hij ook in Antwerpen contact gekregen met leden van de joodse gemeenschap aldaar, waardoor hij een tolerante houding tegenover joden ontwikkelde. Bidache beschikte namelijk vanaf het midden van de 17de eeuw tot halverwege de 18de over een aanzienlijke joodse gemeenschap, wat zeker opmerkelijk mag heten. De meesten van hen waren afkomstig uit Spanje en Spaans Navarra, waar ze werden vervolgd en in 1656 naar Bidache vluchtten. Een nog intacte joodse begraafplaats in Bidache getuigt tot op de dag van vandaag van hun aanwezigheid aldaar.

De Joodse begraafplaats in Bidache. (Foto auteur)

Na de Vrede van Munster lag er voor Antoine voorlopig geen voortzetting van militaire acties in het verschiet en verrichtte hij in opdracht van Mazarin enkele diplomatieke missies. Zo speelde hij een rol bij de onderhandelingen rondom de Vrede van de Pyreneeën (1659), waarbij onder meer de Spaanse *infante* Maria-Theresia aan de toen 20-jarige Lodewijk XIV werd gekoppeld en Frankrijk belangrijke delen van de Spaanse

Nederlanden verwierf. Ter voorbereiding van het verdrag verbleef Antoine enige tijd in Madrid, waar hij officieel namens de Franse kroon de hand van de Spaanse *infante* ging vragen.

Toen de vrede zou worden getekend op het Fazanteneiland nabij de Frans-Spaanse grens, reisde kardinaal Jules Mazarin via het grondgebied van Gramont, waar hij op 20 juli 1659 begroet werd door de oudste zoon van de maarschalk, de toen 22-jarige Armand de Gramont graaf van Guiche en diens jongere broer, de graaf van Louvigny. Zijne Eminentie bleef zelfs een paar dagen logeren op het kasteel van Gramont alvorens zijn reis naar Spanje te vervolgen. Dit kasteel in het plaatsje Bidache is vandaag de dag niet veel meer dan een ruïne, maar nog altijd in het bezit van de familie Gramont.

Het kasteel van Gramont in Bidache. (Foto auteur, 2005)

Armand de Gramont

Toen Antoine III de Gramont in 1644 tot hertog werd verheven, ging daarbij automatisch de titel graaf van Guiche over op zijn oudste zoon. Dat was al sinds de 15de eeuw zo de gewoonte in de familie. Deze oudste zoon was in 1637 geboren en heette voluit Guy-Armand de Gramont. Zijn andere zoon Antoine (1645-1720) kreeg de titel graaf van Louvigny. De jongste dochter heette Cathérine-Charlotte (1639-1678).

Françoise-Marguérite (1608-1689), de moeder van Guiche

Over de jeugd van Armand de Gramont is niet heel veel bekend. Hij groeide op op het familieslot in Bidache en ontving lessen op het kasteel van Pau en bij het college van de jezuiten aldaar. Franse edelen uit de kringen van de Gramont leerden al vroeg omgaan met wapens om hen voor te bereiden op een militaire carrière en dat zal met Armand niet anders geweest zijn. Dit geldt des te meer voor de oudste zoon van een geslacht dat zich ook in de 17de eeuw nog de quasi-soevereine heerser wist over het prinsdom Bidache. De wapenspreuk van de familie luidde: *Soy lo que soy*, ofwel Ik ben wat ik ben, om aan te geven dat hun macht niet van anderen afhing en zij in feite geen andere heer boven zich duldden dan God.

Uit verschillende andere zinspreuken die in de familie voorkwamen, en uit de diplomatieke missies van Antoine III naar Spanje, blijkt dat men hoogstwaarschijnlijk tweetalig was en naast Frans ook het Spaans beheerste. Guiche strooit in zijn *Mémoires* verschillende

keren met Spaanse citaten en meldt bij diverse gelegenheden dat hij zich goed met Spaanse diplomaten wist te onderhouden. Zelfs vertelt hij een keer ook het Nederlands machtig te zijn. De lokale bevolking in Bidache en omstreken sprak zo goed als zeker alleen Gascons, een occitaans dialect met sterke Baskische invloeden. Wellicht dat de Gramont deze taal ook enigszins beheersten. Uit Guiche's *Mémoires* blijkt een zekere belezenheid. Hij kende het werk van klassieke schrijvers als Caesar en Cicero en ook citeert hij uit Machiavelli. Vooral diens 'Discorsi', het beroemde commentaar op Livius' Geschiedenis van Rome, moet door de jonge Armand zijn verslonden.

Een jeugd op een familieslot, natuurlijk veel schermen en daarnaast onderwijs krijgen in de klassieken. Dat mag wellicht een doorsnee adellijke jeugd heten. Armand de Gramont groeide op samen met zijn broer en zus en ook met een neefje. Deze heette Antoine Nompar de Caumont (1632-1723) en was de zoon van de graaf van Lauzun. Evenals Guiche maakte hij carrière in het Franse leger waar hij in 1655 Turenne opvolgde als commandant van de 'cent gentilhommes du maison du roi', de elitetroepen van de koning. Hij is beter bekend onder zijn latere titel van markies van Puyguilhem en als zodanig speelt hij eveneens een grote rol in de mémoires van de eerder genoemde Mademoiselle de Montpensier. Hij was namelijk haar minnaar, nadat hij al een eerdere affaire had beleefd met Cathérine-Charlotte, de zuster van Guiche. In 1670 zou het paar gaan trouwen, maar het huwelijk werd verboden op last van Lodewijk XIV die Puyguilhem bovendien in de Bastille gevangen liet zetten. Mademoiselle zou het de koning nooit meer vergeven.

Cathérine-Charlotte Grimaldi-Gramont

Guiche's relatie met zijn jongere broer Antoine, de graaf van Louvigny, moet zeer innig zijn geweest. We kunnen zelfs stellen dat de broers onafscheidelijk waren. Niet alleen vergezelde Louvigny hem tijdens zijn ballingschap naar Polen, hij ging in 1665 ook mee naar Holland. Uit diverse passages in de *Mémoires* blijkt dat Louvigny altijd in de buurt van Guiche was, ook tijdens diens meest hachelijke momenten.

Guiche's zuster Cathérine-Charlotte huwde in 1660 met Louis Grimaldi (1641-1701), de prins en latere vorst van Monaco, maar zou haar leven lang contact blijven houden met haar jeugdliefde, de markies van Puyguilhem. Door Madame de Sévigné wordt haar schoonheid geroemd; men noemde haar *fraîche comme un sorbet*, ofwel fris als vruchtenijs. Zij was ook korte tijd een van de vele minnaressen van Lodewijk XIV. Deze relatie werd gestimuleerd door niemand minder dan zijn schoonzus Henriette-Anne, met de bedoeling om de koning los te weken van zijn 'vaste' minnares Louise de la Vallière opdat hij uiteindelijk háár tot minnares zou nemen. Roddels in hofkringen maakten zelfs melding van een intieme relatie tussen Henriette en Cathérine-Charlotte! Maar uiteindelijk visten alle dames achter het net en koos de koning voor een geheel nieuwe minnares, Madame de Montespan.

Hoe het ook zij, en hoe promiscueus de verhoudingen aan het hof van de Zonnekoning ook waren, de familie Gramont was via diverse lijnen verbonden met het Franse koningshuis en het centrum van de macht.

Militaire carrière

Al op 12-jarige leeftijd verkreeg Armand de Gramont toegang tot het Hof in Parijs en even daarna zijn eerste commando. In 1649 werd hij benoemd tot 'mestre de camp' bij het regiment van de Gardes Françaises, gevolgd door een cavalerie-regiment in 1653. Hij nam deel aan de belegeringen van Landrecies, St-Ghislain, Valenciennes (1656), St-Venant en Mardyck (1657). Hij werd in 1658 benoemd tot commandant van de Gardes Françaises en raakte dat jaar gewond bij de strijd om Duinkerken.

Behalve als militair kreeg hij ook bekendheid als balletdanser. Samen met de jonge koning Lodewijk danste hij verscheidene balletten, waaronder *Les noces de Pélée et Thétis*

(1654), wat hem veel waardering opleverde in hofkringen.

Zijn militaire carrière verliep voorspoedig en in 1661, vlak voordat hij zich in zijn affaire met 'Madame' Henriette-Anne zou storten, werd hij bevorderd tot luitenant-generaal met de extra rang van kolonel van de cavalerie. Deze jaren zijn ongetwijfeld van beslissend belang geweest voor zijn kijk op militaire aangelegenheden, belegeringstechnieken en zijn kennis van cavalerie-charges, zoals we die uitgebreid in de *Mémoires* tegen komen.

De graaf van Guiche als danser in het ballet Les noces de Pélée et Thétis. Hij danste de rol van koraalvisser in de openingsakte. Let op zijn hoofdtooi van koraal!

Na zijn terugkeer uit de Republiek in 1667, werd het Guiche nog steeds niet toegestaan om zich aan het hof op te houden en vestigde hij zich op het kasteel van Gramont in Bidache. Al enkele jaren daarvoor, in 1658, was hij getrouwd met Marguérite-Louise de Béthune (1642-1726), de dochter van de hertog van Sully en Charlotte Séguier. Het

huwelijk bleef kinderloos, maar Armand verwekte wel een dochtertje, Armande geheten, bij een meisje uit Bidache. Er volgden voorlopig geen militaire commando's en de nog jonge graaf - hij was toen net 30 - zal zich wat hebben verveeld op het afgelegen familielandgoed. Het is overigens opvallend dat Guiche nergens in de *Mémoires* melding maakt van zijn echtgenote, alsof zij in zijn leven verder geen rol van betekenis vervulde. Wat doet een jonge edelman die noodgedwongen op het platteland verblijft? In deze jaren wijdde hij zich aan het laten verfraaien van zijn kasteel en ook is hij begonnen met het schrijven van de *Mémoires*. Daarnaast bekommerde hij zich om administratieve zaken die voortvloeiden uit zijn positie en het beheer van zijn landerijen. Misschien was het Armand die het moeras rond Bidache door Hollanders liet inpolderen; de lokale bronnen zwijgen hieromtrent.

Pas in 1671 werd Guiche weer in genade aangenomen aan het hof. Bij die gelegenheid presenteerde hij het manuscript van zijn *Mémoires* aan de koning, wat er de oorzaak van kan zijn geweest dat ze uiteindelijk vele jaren later in het bezit werden aangetroffen van de minister van buitenlandse zaken. Guiche had in zijn manuscript immers diverse zaken onthuld die van belang waren bij de voorbereidingen van de Hollandse campagne die in 1672 van start zou gaan.

Het einde van Guiche

Tijdens de Hollandse Oorlog van 1672, bij ons ook wel het Rampjaar genoemd, trok een groot Frans leger onder de Prins van Condé op langs de Rijn naar het Noorden. Guiche onderscheidde zich bij de oversteek van het Franse leger over de Rijn in de buurt van Lobith en aansluitend de gevechten bij Tolhuis. Hij leidde zijn manschappen wadend door de rivier, ging het gevecht aan met de Staatse troepen en veroverde een bruggenhoofd. Nadat door de genie een schipbrug was aangelegd, kon koning Lodewijk in eigen persoon de Rijn met droge voeten oversteken. Guiche verwelkomde hem aan de overzijde en werd door de koning omhelsd voor zijn knappe prestatie, waarbij de koning hem publiekelijk vergaf voor zijn wandaden uit het verleden. Vervolgens nam Guiche deel aan de belegering en verovering van Arnhem.

Terwijl het Franse leger daarna verder oprukte richting de Hollandse Waterlinie, werd Guiche door zijn bevelhebber naar de Palts gestuurd. In Bad Kreuznach werd hij echter ziek, waarschijnlijk veroorzaakt door een verwaarloosde verkoudheid, misschien wel opgelopen tijdens de oversteek van de Rijn. Niet veel later stierf Armand de Gramont op 23 november 1673 aan de gevolgen van een longontsteking. Zijn lichaam werd overgebracht naar Parijs, waar hij werd begraven in de kerk van de Capucijnen. Zijn vader liet daar een gedenkplaat aanbrengen. Tijdens de Franse Revolutie werd de kerk verwoest. Van de kerk noch het grafmonument voor Guiche zijn resten overgebleven.

De familie Gramont na de dood van Guiche

Antoine III de Gramont, de maarschalk, zou zijn oudste zoon geruime tijd overleven. Hij overleed in 1678 en ligt begraven in de kerk van Bidache. De hertogstitel ging toen over op Guiche's jongere broer Louvigny, die voortaan als Antoine IV hertog van Gramont door het leven zou gaan.

Antoine IV, graaf van Louvigny, Guiche's broer (1641-1720)

De hertogen van Gramont overleefden uiteindelijk zelfs de Franse Revolutie. Hun kasteel werd weliswaar in 1796 in brand gestoken en hun bezittingen geroofd, maar zelf wisten ze aan de guillotine te ontkomen. Gascogne en de Béarn behoorden niet tot de meest revolutionaire streken, al kwam het wel tot de -tijdelijke- afschaffing van het hertogdom. Na de restauratie stelden zij zich ten dienste van de Franse kroon als diplomaten en ministers. Tot de bekendste leden behoorden Antoine Agénor (1819-1880), de 10de hertog

van Gramont en minister van buitenlandse zaken tijdens het Tweede Keizerrijk van Napoleon III. Diens zoon Agénor (1852-1925) huwde een erfgename uit het huis Rothschild en wist zo het vervallen familievermogen weer een impuls te geven. Een naamgenoot van de oude graaf van Guiche, Armand de Gramont (1879-1962) stond bekend als een briljant bioloog en wetenschapper.

De familie Gramont maakt tot op de dag van vandaag als een van de oudste adellijke families deel uit van de elite van Frankrijk. De titel hertog van Gramont, prins van Bidache wordt nog altijd gevoerd door de oudste zoon van de familie, wiens voornamen passend genoeg Antoine Armand luiden. Over hun verre 17de-eeuwse verwant Guy-Armand bestaat echter niet veel literatuur. De indruk bestaat dat dit zwarte schaap in de familie nooit op bijzonder veel waardering van die kant heeft kunnen rekenen. Er bestaat een portret waarvan wordt gezegd dat het Guiche voorstelt, maar helemaal zeker is dat niet.

Guy-Armand de Gramont (1637-1673)

Bij de vertaling

"Vertaal letterlijk waar het moet en vrij waar het kan". Die opdracht herinnerde ik me van de middelbare school toen ik aan de vertaling van de *Mémoires* begon. Maar het letterlijk vertalen van een 17de-eeuwse Franse tekst, zelfs als die is geschreven door iemand als de graaf van Guiche, levert een wat moeizaam leesbare tekst op voor de moderne beschouwer. Ellenlange zinnen, soms zo lang als een pagina of nog langer, met veel ingewikkelde participium-constructies. Ik heb de tekst dus vrij vertaald, maar ben uiteraard zo dicht bij de oorspronkelijke strekking van de tekst gebleven als maar mogelijk was. Om de vertaling ook nog eens te vergezellen van een nieuwe Franse teksteditie ging mij te ver. Maar wie wil staat het vrij om de vertaling naast een van de bestaande Franse edities te leggen, ook beschikbaar via Google Books (zie noot 1).

De spelling van de vele Nederlandse namen ging Guiche over het algemeen niet al te best af. Mogelijk dat hij de naam alleen van horen spreken kende en er fonetisch een slag naar sloeg. Treslong werd door hem gespeld als *Terlon*, Van Reede van Renswoude werd *Tanvéé*, de Groninger Schulenborgh werd *Culembourg* en zo verder. Het bleek nog een heel gepuzzel om de vele door Guiche gebezigde namen te identificeren en in een enkel geval is dat (nog) niet gelukt. Auteur dezès staat open voor elke correctie dienaangaande. Om de tekst niet te onderbreken zijn alle namen bij hun eerste voorkomen in de tekst voorzien van een biografische voetnoot. Ook hier is elke verbetering welkom.

Voor de vertaling heb ik gebruikt gemaakt van een antiquarisch aangeschaft exemplaar van de *Mémoires* van de editie van 1744. Verwijzingen naar de oorspronkelijke paginering zijn tussen rechte haken geplaatst.

Het boekje beslaat 424 pagina's op octavo-formaat en is aan het eind voorzien van de catalogus van de uitgever. Ook andere edities werden geraadpleegd, voorzover aanwezig in Nederlandse universiteitsbibliotheken, maar na vergelijking werden geen verschillen zichtbaar. Wel zeer afwijkend is de Nederlandse editie van 1747. De toenmalige vertaler wist totaal geen raad met de namen in het boek, sloeg stukken over en haalde bovendien consequent de woorden *ouest* (west) en *est* (oost) door elkaar. Voor de passages in de

Mémoires die zich op zee afspelen levert dit welhaast totale verwarring op.

Gebruikte editie

Titel

Mémoires du Comte de Guiche, concernant les Provinces-Unies des Pais Bas, et servant de Supplement et de Confirmation à ceux du D'Aubéry du Maurier et du Comte D'Estrades

Uitgever

Philippe Changuion, Libraire dans le Strand, Londres

Jaar van uitgave

1744

Omvang

424 pagina's (+4), octavo-formaat, 105 x 171 mm

Literatuur

Aitzema, L. van, *Saken van Staet en Oorlog in ende omtrent de Verenigde Nederlanden* (15 dln., Den Haag, 1655, 6 dln. 1669[2])

Akveld, L.M. e.a. (eds.), *Vier eeuwen varen*, Bussum, 1973.

Bedjai, M., 'Libertins et politiques : le comte de Guiche', in : *Revue de la Bibliothèque Nationale N° 44, été 1992*, Paris, 1992.

Bijl Mz., A., *De Nederlandse convooidienst 1300-1800*, Den Haag, 1951.

Boer, M.G. de, 'Een kwarteeuw admiraliteitsleven', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 56 (1941), 113-151.

Boxer, C.A., *De Ruyter en de Engelse oorlogen in de Gouden Eeuw*, Bussum, 1976.

Brandt, Gerard, *Leven en bedrijf van de Heere Michiel de Ruyter*, Amsterdam, 1687.

Bruijn, J.R., *Varend Verleden. De Nederlandse oorlogsvloot in de 17de en 18de eeuw*, z.p., 1998.

Burke, Peter, *The fabrication of Louis XIV*, London, 1991. (Ned. vert. *Het beeld van een koning. De propaganda van Lodewijk XIV*, Amsterdam, 1991.)

Colenbrander (ed.), *Buitenlandse bronnen over de Nederlandse Zee-oorlogen*, RGP kleine serie, deel 18 en 19.

Deursen, A. Th., *De last van veel geluk. De geschiedenis van Nederland 1555-1702*, Amsterdam, 2004.

Dictionnaire de biographie Française. M. Prévost et. al. (red), Parijs, 1982.

Diekerhoff, (ed.) F.L., *Journael gehouden op 's lants schip d'Eendracht door de heer Aert van Nes inden jare 1667*, Bijdrage Geschiedenis Zeewezen Bureau maritieme Historie Marinestaf vol. 2 (1967).

Diekerhoff, F.L., *De oorlogsvloot in de zeventiende eeuw*, Bussum, 1967.

Ebben, Maurits (Ed.), *Lodewijck Huygens' Spaans journaal*, (Linschoten Reeks 103), Zutphen, 2005.

Estrades, Godefroi, comte de, *Mémoires et Négociations de Monsieur de Comte d'Estrade.....*, 9 vols. London, 1743.

Formsma, W.J., *Historie van Groningen*, Groningen, 1981.

Fox, Frank, *Great Ships. The Battlefleet of King Charles II*, Greenwich, 1980.

Fox, Frank, *A Distant Storm. The Four Days' Battle of 1666*, Greenwich, 1996.

Fraser, Antonia, *Lodewijk XIV. Leven en Liefdes van de Zonnekoning*, Amsterdam, 2006.

Gelder, Roelof van, *Naporra's omweg. Het leven van een VOC-matroos (1731-1793)*, Amsterdam/Antwerpen, 2003.

Geppert, A, *Die Geschichte des Emslandes im Rahmen der allgemeinen deutschen Geschichte*, III. Teil., Osnabrück, 1928. (<http://www.familiehillig.de/emslanbuch/1928/abschriften.html>)

Gramont, Armand de, comte de Guiche, *Memoires du comte de Guiche concernant les Provinces-Unies des Pais-Bas et servant de Supplement et de Confirmation à ceux*

D'Aubery et du Comte d'Estrades, Londen (ed. Philippe Changuion), 1743.

id., *Nederlands gedenkboek inhoudende de merkwaardigste gevallen van de jaaren 1665 tot 1672 inclus, zo ter zee als te lande*, Groningen, 1747.

Hullu, J. de, *De archieven der admiraliteitscolleges*, Den Haag, 1924.

Israel, Jonathan, *The Dutch Republic, its Rise, Greatness and Fall, 1477-1806*, Oxford, 1995. (Ned. vert. *De Republiek*, Franeker, 1996)

Jonge, J.C. de, *Geschiedenis van het Nederlandse zeewezen*, 5 delen, Haarlem, 1858-1862.

Kamminga, L., *Schepen van de Friese Admiraliteit*, Leeuwarden, 1973.

Kooijmans, Luuc, *Liefde in opdracht. Het hofleven van Willem Frederik van Nassau*, Amsterdam, 2000.

Labau, D., *Les seigneurs de Gramont et le chateau de Bidache*, Pau (Editions Princi Negue), 2003.

Labau, D., *Un franc-gaulois à la cour du Roi Soleil. Guy-Armand de Gramont, comte de Guiche*, Pau, 2004.

Lenep, Jacob van, *De twee pistoolschoten*, novelle, ca. 1848.

(<http://cf.hum.uva.nl/dsp/ljc/jlenep>)

Machiavelli, Niccolò, *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, Rome, 1531. Nederlandse vert. *Discorsi. Gedachten over staat en politiek*, Amsterdam, 1997.

Mlle de Montpensier, *Mémoires*, Amsterdam, 1729.

(<http://penelope.uchicago.edu/mlle/mlle.html>)

Oudendijk, J.K., *Johan de Witt en de zeemacht*, Amsterdam, 1944.

Oudendijk, J.K., *Willem III. Stadhouder van Holland, Koning van Engeland*, Amsterdam, 1954.

- Panhuysen, Luc, *De ware vrijheid. De levens van Johan en Cornelis de Witt*, Amsterdam/Antwerpen, 2005.
- Pipre de Neuville, Simon Lamoral Le, *Journal historique des deux Compagnies des Mousquetaires du Roi, (1659-1672)*
- Prud'homme van Reine, R., *Rechterhand van Nederland. Biografie van Michiel Adriaenszoon de Ruyter*, Amsterdam/Antwerpen, 1996.
- Prud'homme van Reine, R., *Moordenaars van Jan de Witt*, Amsterdam, 2013.
- Rodriguez Pérez, Y., *De Tachtigjarige oorlog in Spaanse ogen*, Nijmegen, 2003.
- Rommelse, Gijs, *The second Anglo-Dutch War (1665-1667)*, Hilversum, 2006.
- Roos, D., *Twee eeuwen varen en vechten. Het admiralengeslacht Evertsen 1550-1750*, Vlissingen 2003.
- Rowen, H.H., *John de Witt, Grand Pensionary of Holland, 1625-1672*, Princeton, NJ, 1978.
- Schama, Simon, *The Embarrassment of Riches: an interpretation of Dutch culture in the Golden Age*, New York, 1987. (Ned. vert. *Overvloed en Onbehagen*, Amsterdam, 1987.)
- Sicking, L.H.J., *Zeemacht en onmacht. Maritieme politiek in de Nederlanden, 1488-1558*, Amsterdam, 1998.
- Spliethoff, Marieke E., *Amalia van Solms*, in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. URL: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/AmaliaVanSolms> [21/01/2005]
- Tournois, R. (ed), *Lettres de Saint-Evremond*, Tome II, Paris, Didier, 1968, pp. 67-70.
- Saint Evremont, Charles de Marguetel de Saint Denis, *Œuvres de Monsieur de Saint-Evremond*, 5 vols., Amsterdam, 1739.
- Witsen, Nicolaas, *Aeloude en Hedendaegse Scheeps-bouw en Bestier*, Amsterdam, 1671 (1995)

MEMOIRES
DU COMTE
DE GUICHE,
CONCERNANT
LES PROVINCES-UNIES DES
PAIS-BAS,

DEPUIS M. DC. LXV., JUSQU'AU
XV. DE JUIN M. DC. LXXII.

LIVRE PREMIER,

*Contenant les Evénemens de l'Année
M. DC. LXV.*

ARRIVAI en Hollande au Mois
de Mai de l'Année 1665. L'Au-
J^{ne} tonne précédente, les Anglois,
commandez par Monsieur le Duc
D'YORK, avoient déjà mis à la Mer; &
les Provinces-Unies, qui, avec tant de
Fierté, avoient accepté la Guerre, n'é-
C toient

Herinneringen van de graaf van Guiche aan de Verenigde Provinciën van de Lage Landen

dienend tot supplement en bevestiging van de mémoires van D'Aubery du Maurier en de Graaf D'Estrades⁸

Vanaf 1665 tot aan 15 juni 1672

Eerste boek *De gebeurtenissen van het jaar 1665*

[49] Ik arriveerde in Holland in de maand mei van het jaar 1665. De voorgaande herfst hadden de Engelsen, onder aanvoering van de hertog van York⁹, zee gekozen. De Verenigde Provinciën trokken daarop ten oorlog zonder dat ze er op voorbereid waren. [50] De Engelsen namen intussen overal schepen in beslag van landen die met Holland handel dreven. De Fransen, van nature overmoedig, probeerden langs hen heen te glippen, maar verloren nog meer schepen dan de anderen want de Engelsen hadden geen enkele consideratie met hen. Cominges¹⁰ had orders gekregen om scherp tegen dit onrecht te protesteren, maar de Engelsen wonden zich daar niet over op en verwezen de kwestie naar hun Admiraliteitsrechtbank. En, zoals rechtters gewoonlijk hun voordeel doen met de belangen van beide partijen, zo vergaten de Engelsen zichzelf allerm minst. Nadat ze de goederen uit de schepen hadden gelicht en de schippers veel geld hadden afgeperst, stuurden ze de lege schepen en het scheepsvolk terug en vonden het verder best.

Intussen had Colbert¹¹, die de handel nauw aan het hart lag en verbolgen was over het feit dat deze geweld werd aangedaan, in naam van de koning iemand naar Engeland gestuurd om de belangen van de handelaren te behartigen, met order aan de ambassadeur om hem te steunen.

-
- ⁸ Benjamin Aubery du Maurier (1566-1636) was van 1613 tot 1624 ambassadeur van de Franse koning Lodewijk XIII in Den Haag. Zijn mémoires bestaan in manuscript en zijn niet uitgegeven. (C. Martin, « *Craindre Dieu et servir le roi* ». *Benjamin Aubery du Maurier (1566-1636), ambassadeur protestant du Très Chrétien*, Thèse école des chartes, Parijs, 2003, <http://theses.enc.sorbonne.fr/document114.html>)
Godefroi, graaf D'Estrades (1607-1686) bekleedde het ambt van ambassadeur vanaf 1646, na al eerder diplomatieke missies naar de Nederlanden te hebben verricht. Hij wist telkens op goede voet te blijven met de opeenvolgende regeringen in zowel Frankrijk als de Republiek. In 1668 werd hij door Lodewijk XIV teruggeroepen, naar verluidt vanwege zijn te vriendschappelijke relatie met Johan de Witt. Na 1672 werd hij tot *Maréchal de France* benoemd. Zijn brieven en mémoires beslaan vele delen over de jaren heen en werden begin 18de eeuw in druk uitgegeven. Een Nederlandse vertaling verscheen in 9 delen tussen 1755 en 1769. Guiche kan inzage hebben gehad in de manuscripten en aantekeningen van D'Estrades, maar waarschijnlijker is dat deze toevoeging aan de titel door de 18de-eeuwse uitgever is gedaan.
- ⁹ James (Jacobus) Stuart, hertog van York (1633-1703) was sinds 1661 Lord High Admiral, opperbevelhebber van de Engelse marine. Hij was de broer van koning Karel II (1630-1685), die sinds het einde van de burgeroorlog in 1660 over Engeland regeerde. Na diens dood besteedde James in 1685 als James II de Engelse troon, die hij in 1688 ten gunste van de Nederlandse Willem III weer moest verlaten.
- ¹⁰ Gaston Jean Baptiste, comte de Cominges (1613-1670). Frans ambassadeur aan het hof van de Engelse koning Karel II sinds 1660.
- ¹¹ Jean-Baptiste Colbert (1619-1683) *contrôleur général* ('minister van Financiën') onder Lodewijk XIV. Vanaf 1669 ook minister van Marine. Na de koning gold hij als de machtigste man in Frankrijk.

Hij kreeg voor elkaar dat de Fransen tijdens de oorlog handel konden blijven drijven en dat, op verklaring van de koning, noch de Hollanders noch de Engelsen iemand van ons land zouden aanvallen en dat wie dat wel deed als vijand zou worden beschouwd. En hoewel Frankrijk door middel van een verdrag aan Holland was gebonden, [51] had het evenveel achting voor Engeland, zodat het zo lang mogelijk neutraal wilde blijven. Men heeft wel naar een nadere uitleg van dat verdrag gezocht; men beschuldigde de Hollanders ervan de aggressors te zijn en heeft hen gewaarschuwd slechts een defensieve verplichting te accepteren en bovendien slechts voorzover het Europa betrof. Het waren immers de belangen in Indië en Afrika die tot het geschil met Engeland hadden geleid. Maar het is een feit dat de Engelsen als eerste de oorlog verklaarden. Daar staat tegenover dat het de Staten waren die hen de reden daartoe hadden gegeven en zij hebben nauwelijks iets gedaan om de Engelsen tegemoet te komen. Het is zeker dat ze een oorlog hadden kunnen voorkomen, als ze de vrede meer zouden hebben lief gehad. Maar in plaats daarvan kozen ze de harde lijn en wilden ze kwaad met kwaad vergelden vanaf het moment dat de Engelsen met geweld genoegdoening eisten.

De Verenigde Provinciën hebben hen weliswaar het aanbod gedaan om het geschil aan het Parlement van Parijs voor te leggen of aan de Grote Raad van Mechelen, maar de Engelsen hebben de zaak niet op die manier in der minne willen schikken en de Staten wilden hen niet zonder knieval laten gaan. Ze waren overigens van mening dat zelfs onpartijdige buitenstaanders geen genoeg zouden nemen met de Franse uitleg van het verdrag [52] omdat wij het Verdrag van de Pyreneeën¹² op het punt van de Portugese kwestie niet hadden uitgevoerd. Wij konden daarom niet verwachten dat een buitenlander ons voortaan nog zou vertrouwen als wij de zaak met de Staten niet naar behoren afrondden.

Er waren zes maanden verstreken sinds de openlijke breuk tussen de Staten en Engeland zonder dat zij om onze steun hadden verzocht, met geld noch met mensen, zoals men volgens het verdrag verplicht was. Artikel 5 geeft namelijk aan dat:

“Wanneer een bondgenoot wordt verzocht door diegene die wordt aangevallen, dat men hem hulp zende, dient hij dat onverwijld te doen en tevens gedurende vier maanden te bemiddelen dat een voordelig bestand wordt bereikt, aan het eind van welke periode hij verplicht is openlijk oorlog te verklaren, hetzij ter zee hetzij te land, jegens de vijand van voornoemde bondgenoot”.

¹² De Vrede van de Pyreneeën werd gesloten op 7 november 1659 tussen Spanje en Frankrijk op het Île de la Conférence op de Frans-Spaanse grens bij Hendaye/Irún. Bij deze Vrede stond Spanje grote stukken land af in Artois en Vlaanderen aan Frankrijk. Tevens werd een huwelijk afgesproken tussen de Spaanse *infante* Maria Theresia en de Franse koning Lodewijk XIV. De Spaanse zeggenschap over Portugal maakte geen deel uit van het verdrag.

In de zes maanden tussen herfst 1664 en voorjaar 1665 konden de Staten Frankrijk niet aan dat artikel in het verdrag verplichten. Maar toen de vloeten gereed waren om zee te kiezen, wilde de Koning een eventueel gewelddadig vervolg voorkomen. Hij zond toen een gezantschap naar Engeland om te bemiddelen en begon zo een deel van het verdrag uit te voeren.

In die zelfde tijd liet de heer Colbert in Amsterdam twee schepen bouwen voor de Franse Indische Compagnie. De Staten lieten daar beslag op leggen en boden aan om hem het geld ervoor terug te betalen met het argument dat ze grote behoefte aan schepen hadden. [53] Immers, de koning had hen nog niet geholpen in de vier maanden daarvoor en had niet openlijk verklaard dat hij dat van plan was, zoals hij verplicht was te doen. Ze waren daarom gedwongen om eerst aan hun eigen land te denken. Deze redenering werd in Frankrijk bepaald niet gewaardeerd. Men nam dit zo hoog op dat alle goederen van onderdanen van de Staten in onze havens terstond werden geblokkeerd, wat tot een enorme opschudding leidde in de hele Republiek. Men verklaarde dat de Koning voorbij ging aan alle artikelen uit het verdrag en beriep zich vooral op Artikel 15, dat luidde:

Dat, ter verzekering van toekomstige handel en vriendschap tussen Mijn Heer de Koning en de genoemde Heren Staten-Generaal der Verenigde Provinciën, is overeengekomen dat, mocht er enige onderbreking van de vriendschap of breuk ontstaan tussen de Franse Kroon en de genoemde Heren Staten van voorzeide Verenigde Provinciën, wat God verhoede, dat er zes maanden tijd zal worden gegeven na voornoemde breuk aan de onderdanen van deze en gene partij om hun goederen terug te trekken en te brengen waarheen het hen goed zal dunken; het zal hen eveneens zijn toegestaan om hun goederen en bezittingen te verkopen om te vervoeren in alle vrijheid [54], zonder dat men hen daarbij zal hinderen, of aanklagen, gedurende zes maanden, zonder dat men hun goederen zal aanvatten of hen in persoon zal aanhouden”.

Wat er nu gebeurde was niet volgens afspraak, zo zei men in de Republiek. De Koning had de oorlog met Engeland laten ontstaan en het was met zijn geld dat de Engelse vloot werd uitgerust. De stichting nota bene van een Indische Compagnie wekte bovendien argwaan bij de Compagnie in Amsterdam. Hoewel deze nauwelijks afgunstig was en ook niet bang voor haar eigen bestaan, waren de Staten beducht dat een welwillende opstelling Frankrijk zou aanmoedigen om de Engelsen te ontzien en een aandeel in de handel boven oorlog te laten prevaleren. Dit zou een verregaande afwijking van het verdrag betekenen. Veel van deze redeneringen sneden op zich hout, maar er werden door belanghebbenden allerlei minder rationele argumenten aan toegevoegd wat onzalige consequenties had.

De Staten waren zeer aangedaan door de recente opstelling van Frankrijk en zij hadden alle reden

om zich te beklagen. Maar ze waren verstandig en hoedden zich ervoor om hun beklag te doen bij die mensen die daar op uit waren. De Witt spande zich zeer in [55] om de Staten zover te krijgen dat zij genoegdoening zouden geven voor die schepen en ging daar prat op tegenover de Koning om hem zo te bewegen het Verdrag uit te voeren. Er was trouwens ook geen grond voor de Staten om zich te beklagen; het was alleen bitter voor hen dat zij, na ons genoegdoening te hebben gegeven, niet weer aan zet waren. Want alle hulp die zij uit Frankrijk kregen bestond uit wijze en matigende raad en leidde niet tot versterking van de vloot. Ze moesten wachten tot de Engelsen verslagen zouden worden door de Tijd en door ziekten.

Maar de Staten konden zich niet in die gedachte vinden en De Witt wel het minst van allen. Hij was van nature al zelfgenoegzaam en, hoewel hij geen enkele kennis bezat van oorlogvoering, matigde hij zichzelf aan dat hij de capaciteit had om daarin leiding te geven. Wijlen kardinaal Mazarin¹³ gaf tenminste toe van oorlog geen verstand te hebben, maar De Witt legde er nog een schepje bovenop door te beweren dat hij in de strijd voor niemand zou wijken. Zijn gebrek aan ervaring compenseerde hij met een overmaat aan ijdelheid en hij wilde zich met alle geweld op de vloot begeven om daar orders aan Obdam¹⁴ te geven in zijn hoedanigheid van Gedeputeerde van de Staten die hij meende te vertegenwoordigen. Hij had zo'n hekel aan Obdam dat hij er genoeg in schiep hem op deze manier te beledigen. [56] Er was geen enkel precedent, nooit eerder sinds de stichting van de Republiek waren gedeputeerden aan boord van de vloot gegaan. Zij waren daarentegen altijd gehoorzaam geweest aan de orders van de Prinsen van Oranje en aan hen die in hun naam het bevel hadden gevoerd. De verwanten van Obdam, die grote invloed hadden, beriepen zich op die oude stelregel en drongen er op aan dat De Witt niet tot gedeputeerde zou worden benoemd. Zij meenden dat hij elders meer nut voor de Republiek zou kunnen hebben.

De Staten van Holland wilden hem laten doen waar hij het meest geschikt voor was en gaven hem opdracht de voorbereidingen voor de vloot te organiseren. Intussen groeide de oppositie tegen De Witt in de Republiek. De Engelsen riepen zo overtuigd te zijn dat ze de vloot van de Verenigde Provinciën zouden verslaan, dat sommigen met hen tot een vergelijk wilden komen. Obdam zelf leek ook niet al te ver van dat standpunt verwijderd. Maar toen hij voorstelde om redelijke voorzorgen te nemen en de schepen te voorzien van meer mensen en geschut, beweerde De Witt dat hij bang was en gaf hem orders naar willekeur. Hij liet hem de zorg voor de uitvoering en

¹³ Kardinaal Jules Mazarin (1602-1661) oorspronkelijk van Italiaanse afkomst en *Giulio Mazarini* geheten, was de opvolger van kardinaal de Richelieu. Lange tijd was hij de belangrijkste man in Frankrijk en mede-voogd over de jonge koning Lodewijk. Na Mazarins dood nam Lodewijk XIV zelf de regering ter hand.

¹⁴ Jacob van Wassenaer-Obdam (1610-1665), luitenant-admiraal van Holland en West-Friesland tussen 1653 en 1665. Hij was opperbevelhebber van de Staatse Vloot in het begin van de Tweede Engelse oorlog (1665-1667). Hij sneuvelde aan boord van de *Eendracht* tijdens de Slag bij Lowestoft op 13 juni 1665.

verlangde bovendien dat Obdam daar alleen voor verantwoordelijk zou zijn. Ten overstaan van de Staten had hij kritiek op zijn trage handelen, hoewel daar vaak goede redenen voor waren.

[57] De Engelsen trokken zich intussen terug uit zee in hun havens, en verklaarden dat de Hollanders nooit het lef zouden hebben om uit te varen en dat zij de Meesters van de zee waren, zelfs zonder te vechten. Dit had kwalijke gevolgen voor de positie van De Witt. Want hij was zo bezig met de oorlog dat hij nog geen enkele poging richting vrede had ondernomen. Downing¹⁵, de buitengewone gezant van de Engelse koning bij de Staten, beweerde zelfs dat De Witt slechts hindernissen voor een akkoord wist op te werpen en dat hij niet het belang van zijn vaderland, maar slechts het verderf van de Prins van Oranje voor ogen had om zo te land te kunnen blijven beheersen.

Het meeste van wat ik hier vertel is alom bekend en wordt, buiten De Witt en zijn kliek, ook voor waarheid aangenomen door iedereen in de Republiek. Maar, om de waarheid te zeggen, had hij wel gelijk op één bepaald punt door geen akkoord te willen sluiten op voorwaarden die voor de Engelsen heel gunstig waren. Het was bijna of er tribuut betaald moest worden en dat zij, telkens als ze geld nodig hadden, de Unie met oorlog dreigden, om zich dan met een afkoopsom weer terug te trekken. [58] De Hollanders raakten zeer geïntimideerd door deze Engelse dreigementen en stonden zo blootgesteld aan verachting dat zij welhaast verplicht waren hun vloot in te zetten om te zien of hun vijand op andere gedachten kon worden gebracht. Bovenal was het nu onvermijdelijk geworden dat Frankrijk zich zou uitspreken welke kant het koos. De Engelsen hielpen daar aan mee door de Franse schepen zo kwalijk te behandelen.

De Witt liet niets aan het toeval over en als hij niet zoveel felheid aan de dag had gelegd tegen de Prins van Oranje, dan had het geleken of hij zich in volkomen redelijkheid voor de Eer van de Republiek had ingezet. Van één kant bezien leek het altijd dat hij zorgvuldig die Eer wilde onderhouden, maar zodra hij een mogelijkheid zag om de Prins van Oranje een hak te zetten, dan kon het hem niet schelen als hij door zo te handelen de Unie schade toebracht. Dit gedrag bezorgde hem niet alleen de haat van het volk, maar leidde er ook toe dat sommige Heren, waaronder zelfs die uit de Magistraat, zich om die reden tot het kamp van de Prins van Oranje wendden. De vijanden van De Witt sloten zich aaneen en hij had de teugels van de Unie niet meer zo strak in handen als voorheen het geval was. Niettemin bleef hij Heer en Meester in Holland [59] en kon hij daar alles volgens zijn eigen wens laten gebeuren. Maar de overige provincies, die soms

¹⁵ Sir George Downing (1623-1684), Engelse ambassadeur in Den Haag tussen 1657 en 1666 (met intermezzo) en nogmaals in de aanloop naar de oorlog van 1672. Hij speelde een actieve rol in de verslechtering van de Nederlands-Engelse relaties. Zijn naam leeft voort in de straat waar de residentie van de Engelse premier is gevestigd.

een ander belang voorstonden, begonnen langzaam tegenstand te ontwikkelen.

Zeeland was altijd zeer trouw geweest aan de Prinsen van Oranje. In de tijd van Oldenbarneveldt brak het daarom al met het Bestand. Omdat de Prinsen Heren van Vlissingen en Veere waren volgden de afgezanten van die steden altijd de prinselijke bevelen op. Omdat Zeeland in de hiërarchie van de Unie na Holland de tweede plaats inneemt, is er altijd enige wedijver en afgunst tussen de beide provincies. Elke provincie is uiteindelijk volledig soeverein, vooral in maritieme aangelegenheden, en volgt zijn eigen wil en belang, zonder aan de ander verantwoording schuldig te zijn. Friesland en Groningen zijn eveneens sterk verbonden met het Huis van Oranje en worden momenteel zelfs geregeerd door een prinses van die naam¹⁶. Gelderland, Utrecht en Overijssel hebben geen deel aan de Zeezaken die een belangrijke rol spelen in de Republiek als geheel. Maar omdat die zaken hen niet raken hebben zij geen grote invloed. Hoewel ook in die provincies de steden de baas zijn, heeft de adel er meer macht en invloed dan in de andere gewesten. [60] Daarom neigen zij ook meer naar de Prins van Oranje en hebben ze bovendien weinig op met de overheersing door Holland.

De belangen van Holland en de andere gewesten zijn momenteel zo weinig met elkaar in overeenstemming dat deze Republiek de naam 'Verenigde Provinciën' volstrekt niet verdient. Want ze zijn zo intens verdeeld, zowel de gewesten onderling, als de steden binnen die gewesten, waar geen dag voorbijgaat zonder dat er weer ergens gedoe over is, dat ze niet eens in de gaten hebben dat ze werkelijk een Leider nodig hebben die hen verenigt en aan alle twisten een einde maakt. En dit is precies wat de Prinsen van Oranje altijd gedaan hebben en ook als enigen kunnen, bij gebrek aan iemand anders die over vergelijkbaar aanzien beschikt.

Niets is dan ook zo waar als de opmerking van Machiavelli¹⁷ over de veranderingen in het oude Rome toen de koningen werden verjaagd. Hij zegt, dat als men het bestuur van een Staat wil veranderen, men de oude namen en soms zelfs de uiterlijke vormen moet behouden. Daarom heeft Prins Willem altijd vastgehouden aan de naam en het gezag van stadhouder. Maar tegenwoordig heeft men in Holland alles vernietigd wat daar maar aan doet denken. De Romeinen daarentegen creëerden consuls en een dictator als dat nodig was. [61] Zij bekleedden die met de

¹⁶ Guiche doelt hier op Albertine Agnes (1634-1696), prinses van Oranje-Nassau, dochter van Frederik Hendrik en Amalia van Solms. Na de dood van haar echtgenoot, de Friese stadhouder Willem-Frederik in 1664, was zij voogd over haar zoon Hendrik Casimir II tot aan 1677.

¹⁷ Deze opmerking van Niccolò Machiavelli is te vinden in Boek I, caput 2 van de *Discorsi sopra la prima Deca di Tito Livio* (Rome, 1531). Dit werk is een commentaar en politieke analyse van het klassieke boek van Livius' *Geschiedenis van Rome* en bevat veel beschouwingen over het wezen van republieken. Op meer plaatsen in zijn *Herinneringen* geeft Guiche er blijk van dit werk van Machiavelli goed te kennen. Guiche's eigen beoordeling van republieken zoals de Nederlandse strookt met Machiavelli's opvatting dat dergelijke republieken door interne spanningen en corruptie te gronde zullen gaan.

uiterlijke kenmerken en de macht en jurisdictie van het koningschap. Zij schiepen zelfs een Koning van het Offer, zodat wat de benaming betreft, het volk geen enkel verlangen had naar de tijd van de koningen. Omdat de Verenigde Provinciën zo volstrekt tegengesteld handelen, moet men zich niet verbazen dat ze dus een heel ander soort regering krijgen als de Romeinen, de kundigste mensen die er ooit op aarde zijn geweest. Want elk geschil dat er tussen steden is, leidt direct tot verwickelingen op staatsniveau. En omdat deze gang van zaken onvermijdelijk kwalijke gevolgen heeft, moet men op zoek naar een oplossing. Men zal erachter komen dat er iemand nodig is die leiding geeft.

De Witt had zich voorgesteld om een soort gedelegeerd aanvoerder te creëren met slechts beperkte bevoegdheden en alleen voor het leger. Op die manier onthield hij die legerleider de kans om al te veel resultaat voor het vaderland te boeken. Want De Witt was van oordeel dat hij met deze opzet des te beter opgewassen zou zijn tegen politieke problemen die makkelijk kunnen ontstaan als een leger door een echte aanvoerder wordt geleid. [62] Om dat te voorkomen wierp hij alle denkbare obstakels op. Hij zou wel hebben gewild dat de Hollandse macht zo groot zou zijn geweest dat haar besluiten voor de hele Unie golden. De Staten-Generaal, het hoogste rechtscollege in het land, zou zo tot een lege huls zijn gereduceerd. Hoewel de Hollandse invloed er wel groot was, verlangden de Staten-Generaal toch de inbreng van de andere provincies.

Het is lofwaardig wanneer mensen grote en moeilijke dingen willen volbrengen. Maar wanneer zij het onmogelijke willen bereiken boeten zij aan geloofwaardigheid in. De Witt wist dat er in dit opzicht onoverkomelijke bezwaren waren en dat de overige Provincies zich nooit zouden schikken naar een Hollandse superioriteit en als ze zouden merken dat dit het plan was, zou hen dit regelrecht naar de partij van de Prins van Oranje drijven.

Intussen werkte de Franse vredesdelegatie aan bemiddelingsvoorstellen voor de Koning van Engeland, maar zonder hem verdergaande voorstellen te doen dan zij eerder deden. Hij wilde er dan ook niet mee instemmen. Want, zo zei hij, de onderhandelingen waren nutteloos omdat zijn eerdere voorwaarden waren verworpen. [63] Ook was hij niet tevreden over onze bemiddelingspoging. De Franse onderhandelaars konden hem niet overtuigen, mede omdat een afgevaardigde van de Staten-Generaal orders had van zijn meesters niet voorbij een bepaald punt te gaan. De Koning schreef intussen aan zijn ambassadeur dat ze meer genoegdoening aan de Engelse koning moesten proberen te geven. Dit gaf dan weer groot misnoegen bij de Staten die zich beklagden dat de koning zich niet aan het verdrag hield en alleen bezig was met de koning van Engeland genoegdoening te geven, ten koste van hun goed en reputatie. Iedereen in de Republiek

vond dat de Franse bemiddelaars zich vooral inzetten voor het belang van de Engelse koning, in plaats voor een gemeenschappelijke zaak.

Cominges had de orders van de koning eerst letterlijk gevolgd. Zijn manier van doen daarbij was tamelijk hooghartig en een beetje bars, met de bedoeling om in korte tijd een doorbraak te forceren. De Engelsen, die van nature niet zo volgzaam zijn en al helemaal niet jegens een Fransman, toonden zich daarop nóg arroganter. Omdat de koning niet door toedoen van zijn ambassadeur zijn koers wilde wijzigen, [64] wilde Cominges zijn onderhandelingspoging staken met het verwijt dat de Engelse koning hem hiertoe wel dwong. Maar Courtin¹⁸ en de hertog van Verneuil¹⁹, die zich ook in het gezelschap bevonden, waren genegen tot een wat inschikkelijker houding.

Cominges zag in dat het beter was niet aan te sturen op een breuk tussen Frankrijk en Engeland en conformeerde zich aan het standpunt van zijn collega's. Men spande zich geweldig in om zowel voor de koning van Engeland als voor de Staten genoegdoening te verkrijgen. De Witt was zich bewust van de moeilijkheid dat hij zonder Franse hulp de oorlog met Engeland was begonnen, wat de Republiek in een lastig parket had gebracht. Het krediet dat hij in het land had verminderde terwijl zijn vijanden in aantal toenamen.

De Oranjepartij had meer dan eens de kans, maar niet de doortastendheid, om hem ten val te brengen. Want hoe hachelijk de situatie ook was, toen en sindsdien, De Witt had telkens zijn redding te danken aan deels zijn vaardigheid en deels aan zijn moed en vernuft. Hij liet de vloot uitvaren met een wind waarvan zelfs de loodslieden zeiden dat het onmogelijk was om er Texel mee te verlaten. Hij peilde zelf de diepte en toen hij merkte dat er voldoende diepte was, liet hij terstond de zeilen hijsen, wat gelukkigerwijs lukte. [65] Daarna ging hij terug naar Den Haag om zich op dit staaltje te laten voorstaan. Hoewel het maar een bescheiden daad was, leek die hem toch veel aanzien te verschaffen.

¹⁸ Antoine de Courtin (1622-1685), diplomaat in dienst van Lodewijk XIV aan verschillende Europese hoven en ook aan het Turkse. Vooral bekend vanwege zijn invloedrijke boek over etiquette getiteld *Nouveau Traité de la Civilité* (1671).

¹⁹ Henri de Bourbon, hertog van Verneuil (1601-1682), een natuurlijke zoon van de Franse koning Hendrik IV (1553-1610). Werd al op zijn 11de jaar tot bisschop van Metz benoemd. Als *Pair de France* behoorde hij tot de groep hoogste edelen aan het hof van Lodewijk XIV. Hij moet in die positie goed bekend zijn geweest met Antoine de Gramont, de vader van Guiche.

Het staaltje dat De Witt persoonlijk de diepte in het Spanjaardgat peilde, vormt het onderwerp van deze afbeelding door Romeyn de Hooghe. (*De Witten Wonderspiegel*)

Bij zijn vertrek had hij orders uitgevaardigd aan Obdam om de Engelsen op te zoeken en slag te leveren, waar hij ze maar kon vinden al was het in hun eigen havens. Om te voorkomen dat deze opdracht al te lichtvaardig zou worden opgevat, liet hij elke dag galjoten naar de vloot varen om te vragen of er al gevochten was.

Kort na het vertrek van Texel stuitte men op enkele handelsschepen die men aanhield en opracht naar datzelfde Texel. De Witt maakte gebruik van de gelegenheid om Obdam hiervoor te berispen, zeggend dat als hij zijn eigen belang soms stelde boven dat van zijn vaderland en daarom de strijd vermeed, dat hij er dan beter aan zou doen om het commando over de vloot over te dragen aan Cortenaer²⁰, die luitenant-admiraal van de Maze was. Deze gang van zaken verbitterde de arme man, die goed begreep dat men even zeer uit was op zijn ondergang en vernedering als op de nederlaag van de vijand.

In die geestesgesteldheid bereikte Obdam de Engelse kust en op 10 juni 1665 's avonds [66] nam hij stelling tegenover de Engelse vloot die zich in het King's Deep bevond. Er werd krijgsraad gehouden waar hij zich opwond over de vraag of men de orders van de Staten precies moest volgen, of dat men volgens de Rede zou moeten handelen en de Engelsen dus niet moest aanvallen maar voor de zandbanken moest blijven kruisen. De wind was gunstig en waaide uit het Zuid-Oosten, maar er restte hen nog maar een paar uur daglicht om te kunnen vechten. Het besluit

²⁰ Egbert Meussen Cortenaer (1604-1665), luitenant-admiraal van de Maze sinds het begin van de Tweede Engelse oorlog. Hij diende in de Eerste Engelse oorlog onder Tromp als vlaggekapitein en klom later in rang op tot vice-admiraal. Hij gold als de steun en toeverlaat van Obdam en was de tweede man op de vloot. Zijn schip was de *Groot Hollandia*.

werd uitgesteld tot de volgende dag, maar 's nachts draaide de wind naar West. De Engelsen hadden de wind nu in de rug en met dat voordeel trokken zij ten strijde. Al van veraf begonnen zij beschietingen en omdat hun geschut veel krachtiger is dan dat van de Hollanders, raakten deze flink in het nauw en hadden geen weerwoord. Cortenaer sneuvelde om 7 uur 's morgens door een kanonschot in zijn buik. Zijn schip trok zich terug, maar, door een fout van zijn luitenant, bleef zijn vlag in top, als was hij nog in leven. De andere schepen in zijn linie volgden hem daarom. Het schip van Cortenaer lag gerangeerd in de middentocht, bij admiraal Obdam, en toen het zich terugtrok viel er een gat waarvan de Engelsen profiteerden. Obdam moest de aanval doorstaan met de tien of twaalf schepen die zich nog rondom hem bevonden.

De voorhoede werd aangevoerd [67] door Jan Evertsen²¹, luitenant-admiraal van Zeeland en door Stellingwerff²², luitenant-admiraal van Friesland, die als eerste sneuvelde waarna diens eskader zich van dat van Obdam verwijderde. Nadat Jan Evertsen eerst hevig slag had geleverd, was hij genoodzaakt datzelfde te doen en samen lieten zij zich door de wind meenemen richting Holland. Het schip van Cortenaer, onder bevel van diens luitenant, was het dichtst bij. Anderen die hem waren gevolgd waren reeds buiten bereik van het geschut van de Engelsen tegen wie Obdam met de twaalf of dertien schepen die hun plicht deden nog altijd hevig aan het vechten was. Hij naderde het schip van de hertog van York²³ en deed alle moeite om dat te enteren, toen Jeremy Smith²⁴ zich tussenbeide opstelde. De andere schepen en vooral het schip *Oranje* werden omsingeld door de Engelsen die enkele wisten te enteren en andere zwaar bestookten.

Rond die tijd, het was drie uur in de middag, explodeerde het schip van Obdam door zijn eigen buskruit, zonder dat men wist of dit door een vijandelijke treffer of door onachtzaamheid van de eigen mensen veroorzaakt was. Hoe dan ook, het ging ten onder. Obdam had gestreden met alle mogelijke moed en inspanning. Zijn dood betekende het einde van het gevecht en het begin van een ongeordende vlucht [68] van de Staatse vloot die alle zeilen bijzette om Holland te bereiken. Tromp, die de wanorde zag, nam de achterhoede en vocht tot in de avond met Prins Rupert²⁵, die

²¹ Johan Evertsen (1600-1666). De familie Evertsen leverde verschillende vlagofficieren voor de Zeeuwse admiraliteit, met wisselend succes. Tijdens de Slag bij Lowestoft (1665) voer Johan Evertsen op het vlaggenschip *'t Hof van Zeeland*.

²² Auke Stellingwerf (1635-1665) was de eerste luitenant-admiraal van Friesland. Zijn schip was de *Zevenwolden*. Na zijn dood werd zijn functie overgenomen door Tjerk Hiddes de Vries die later in de Herinneringen nog een rol zal spelen.

²³ Dit was het vlaggeschip van de Engelse vloot, de *Royal Charles*.

²⁴ Admiraal Jeremiah Smith († 1675)

²⁵ Prins Rupert (Ruprecht) van de Palts (1619-1682), graaf van de Lausitz, graaf van Cumberland en hertog van Holderness. Hij voer in de Slag bij Lowestoft op de *Royal James*. Prins Rupert, zoon van de 'Winterkoning' Frederik V van de Palts, groeide op in Den Haag en was behalve een Britse aristocraat (neef van koning Karel II) ook een kundig militair, avonturier, ontdekkingsreiziger, uitvinder en gouverneur van 'Canada' dat aanvankelijk naar hem Prince Rupert's Land werd genoemd. Van 1673 tot 1679 bekleedde hij de functie van Lord High Admiral. (Fox,

de voorhoede van de Engelsen aanvoerde. Zijn actie redde veel schepen en bezorgde hem dientengevolge veel roem. De Engelsen namen en verbrandden alles wat ze tegenkwamen en maakten jacht op de rest van de schepen. Bij het begin van de nacht ontstak Johan Evertsen, die de chaos zag na het verlies van de vlaggenschepen, zijn grote lantaarn om te proberen alle schepen te hergroeperen. Hij bleef liggen ter hoogte van de Maas met zes of zeven schepen. Maar zij die op de vlucht waren en wier aantal veel groter was, hadden zozeer de moed verloren dat ze meer heil verwachtten van een lange vlucht dan van een terugtocht naar een nabije en zekere plaats. Ze wilden de dag niet in de nabijheid van de Engelsen afwachten en hoopten 's nachts ver weg te kunnen komen.

Behalve dat hem opgedragen was om bij de Maas te hergroeperen in het geval van een nederlaag, had Jan Evertsen nog een reden om zich aan die afspraak te houden. Hij had verstand van het getij en zag, gezien de tijd die daar voor nodig was, [69] dat men niet dan met eb bij Texel zou kunnen komen en daar dan in wanorde blootgesteld aan de Engelsen zou moeten wachten. De anderen hadden daar niet over nagedacht en vervolgden gewoon hun weg. Tromp volgde hen in het besef dat het zijn taak was er voor te zorgen dat men bijeen zou blijven. Ze kwamen bij Texel aan om 9 uur 's morgens en zouden het zeegat pas om twee of drie uur 's middags kunnen binnenvaren. Al die tijd zouden ze een prooi voor de Engelsen zijn en ik zou niet inzien waarom die zich bij een ontmoeting zouden inhouden.

Het is een feit dat in de slag de hertog van York heeft gestreden als een waar kapitein en soldaat. Ook prins Rupert heeft zich zeer onderscheiden. Maar om de waarheid te zeggen, ze hebben niet bereikt wat ze zo goed begonnen waren. Hoewel men tal van argumenten te hunner verdediging aanvoert, waaronder vooral de verwonding van Lawson²⁶, waardoor een betrouwbare kracht wegviel, waren er toch een paar dingen die ze wel degelijk hadden kunnen doen. Want, zeggen dat de Engelse schepen dieper staken dan de de Hollandse en dat ze daarom niet het gevecht hervatten uit angst later niet meer weg te kunnen komen, is pure onzin. [70] De Engelsen beschikten over veel lichte fregatten die ze hadden kunnen inzetten. De Hollanders geven toe dat de angst binnen hun vloot zo groot was dat ze niet anders hadden kunnen doen dan óf zich overgeven óf met hun schepen aan de grond lopen om hun volk niet te verliezen. Ze waren daarom in het geheel niet in staat om slag te leveren en een potentiële tegenstander kon eenvoudig aan hun wanorde aflezen of hij iets had te vrezen of niet. Want er is een manier van vluchten waar geen terugkeer van mogelijk is. Plots zinkt iedereen de moed in de schoenen en

Distant Storm)

²⁶ Vice-admiraal sir John Lawson voer op het schip *Royal Oak* en voerde de voorhoede van het eskader onder York aan. Lawson was een van de oudgedienden op de vloot. Hij raakte dodelijk gewond tijdens de slag.

slaat op de vlucht, maar dit gebeurt zelden wanneer men al gedurende lange tijd angst heeft gehad. Daarbij komt, werkelijk, dat de onderdanen van de Staten minder bekwaam zijn dan mensen elders. Ik ken ze en daarom ben ik er van overtuigd dat ze een dergelijke schok niet te boven zouden gekomen.

Sindsdien heb ik twee dingen gehoord die de Engelsen ter verdediging hebben aangevoerd. Ten eerste dat ze maar vier branders hadden waarmee ze elf vijandelijke schepen in brand hebben gezet en waarmee ze, met wat meer geluk, de hele vloot bij Texel hadden kunnen vernietigen, hetgeen heel wel mogelijk is. De tweede reden die ze gaven voor het feit dat ze de Staatse vloot 's nachts niet dicht waren genaderd, was omdat de hertog van York vermoeid was van de strijd en was gaan rusten. [71] Hij had de stuurlieden opdracht gegeven zo dicht mogelijk onder de kust en bij de vijandelijke schepen te varen. Maar tijdens zijn slaap hebben verscheidene hoogwaardigheids-bekleders, uit zijn naam of op eigen titel, opdracht gegeven om een verder gelegen koers aan te houden om het leven van Zijne Koninklijke Hoogheid niet opnieuw aan gevaar bloot te stellen. Bij het ontwaken merkte hij tot zijn spijt dat men hem niet had gehoorzaamd. Hij kon er ook niets meer aan veranderen bij gebrek aan voldoende branders.

De gedeputeerden van de Staten die niets wisten van hetgeen ik zojuist heb verteld, bevonden zich op Texel en gaven bevel aan Tromp om op zee te blijven. Ze droegen hem op nieuw volk en buskruit aan boord te nemen. Hij antwoordde hen, laconiek zoals altijd, dat ze niet wisten waarover ze spraken en dat hij goede redenen had om de haven binnen te lopen. Ik betwijfel sterk of Tromp ook maar tien schepen had kunnen doen terugkeren maar weet wel dat, als hij zijn meesters zou hebben gehoorzaamd, hun hele vloot vernietigd zou zijn.

De dag tevoren had iedereen van Den Haag tot Scheveningen het kanongebulder gehoord en ik dus ook. Maar wat ik daarenboven deed was een sloep huren om aan boord te gaan bij de tien schepen [72] die voor de Maas waren blijven liggen. Ik heb er een paar gepraaid en kwam zo te weten dat zij behoorden tot de vlag van Jan Evertsen die zich van rest van de vloot had afgescheiden. Ik hoorde zo ook hoe het verloop van de strijd was geweest. Bij mijn terugkeer heb ik hierover de mensen ingelicht en de consternatie was groot.

Intussen kon men in de verte langs de Hollandse kust nog kanongebulder horen. Om de mensen wat op te beuren zei men, hoewel de waarheid bekend was, dat de strijd nog gaande was en dat Jan Evertsen zich had teruggetrokken. Hij had al eerder moeilijkheden meegemaakt in de slag

waarbij de oude Tromp het leven had verloren²⁷. Hij had zijn vlag moeten nemen en op een ander schip overstappen, maar in plaats daarvan, met zes voet water in zijn schip en het merendeel van zijn volk dood of gewond, onder wie zijn zoon, was hij terug naar Zeeland gegaan. De Ruyter zou hetzelfde hebben gedaan, maar omdat Jan Evertsen een Zeeuw was en bovendien aanhanger van het Huis van Oranje, beschuldigden De Witt en zijn kliek hem van alle wanorde. Deze handelwijze deed werkelijk groot onrecht aan zijn reputatie die was gegrondvest op lange ervaring en grote verdienste. Het volk dat hem in Brielle zag aankomen en slecht ingelicht was, meende dat hij zijn plicht niet had gedaan en wierp hem tot twee keer toe in het water om hem te laten verdrinken. Maar een kapitein uit de Béarn²⁸, La Salle geheten, redde hem [73] en bracht hem bij zich aan boord.

De Staten waren direct op de hoogte van zijn komst en De Witt keurde de actie van het volk goed. Hij liet Jan Evertsen gevangen zetten en naar Texel brengen, waar zijn berechting plaats zou vinden.

's Avonds hoorde hij dat de vloot was teruggekeerd zonder meer dan zeven schepen te hebben verloren, hoewel er geen enkel verweer tegen het ongeluk zou zijn geweest. Hij putte enige troost uit het feit van Obdam verlost te zijn en Evertsen te zullen zien hangen. Tromp had hem geschreven en eiste bestraffing van vijftig kapiteins, maar toen hij De Witt, die hij hartgrondig haatte, aan zag komen wilde hij zich liever zelf belasten met de bestraffing van die ongelukkigen. Hij legde voor De Witt verantwoording af van zijn daden en eerst kwam de kwestie Jan Evertsen aan de orde.

Toen deze echter ten overstaan van alle officieren de redenen voor zijn gedrag uiteenzette, waren die zo duidelijk en zo tot zijn verdediging, dat De Witt niet anders kon dan het volksgericht tegen hem te veroordelen en aan de Staten te schrijven dat men een man gevangen hield die het verdiende om te worden beloond. Deze arme man was niettemin zo verbolgen dat hij aan de Staten van Zeeland verzocht dat men zijn officiersambt aan zijn broer zou overdragen; hij wilde zich uit actieve dienst terugtrekken en de functie van Raad ter admiraliteit bekleden. Dit werd hem toegestaan. [74] De Witt was er tevreden mee dat de man die hij zo had beledigd en die hem ook moeilijkheden had bezorgd, terugtrad als vlootbevelhebber.

Tromp achtte het niet nodig om nog langer op de vloot te blijven, en, zonder afscheid te nemen van de gedeputeerden, ging hij op eigen houtje naar Den Haag, waar hij de Staten op de hoogte bracht van alles wat zich had voorgedaan. De Witt schreef hem woedend dat als hij niet direct

²⁷ Maarten Harpertszoon Tromp, de vader van Cornelis Tromp, sneuvelde in de slag bij Terheide op 10 augustus 1653 aan boord van zijn schip de *Brederode*.

²⁸ Opmerkelijk dat Guiche de herkomst van kapitein La Salle noemt. De Béarn was immers de streek waaruit hij zelf afkomstig is.

terugkeerde het niet mogelijk was om de schuldigen te vervolgen. De Staten bevelen hem om terug te keren en gaven hem brieven mee voor De Witt. Maar hij koos niet voor de directe weg en ging eerst naar Amsterdam, waar hij zich door een menigte liet toejuichen. Eenmaal terug bij Texel liet hij de brieven voor De Witt door zijn bediende bezorgen.

Het verdriet was groot in Holland, maar er waren nog genoeg manieren om het ongeluk van de verloren slag te boven te komen, om het volk niet de moed te laten verliezen. De mensen in de regering hoopten dat de gebeurtenissen de koning ertoe hadden aangespoord om zich nu in hun voordeel uit te spreken, omdat het niet in zijn belang zou zijn om de Verenigde Provinciën te laten vernietigen. De macht van Engeland zou in Frankrijk tot zoveel afgunst leiden dat men daar niet langer in de Engelse schaduw wilde staan. De koning was inderdaad zeer geraakt [75] door het ongeluk van de Republiek, maar verweet hen tegen zijn advies in de strijd te zijn aangegaan. Hij beloofde zich opnieuw voor de Vrede te zullen inzetten, maar dit stemde de Staten nauwelijks tevreden en De Witt al helemaal niet.

Ik ben toen naar Texel gereisd om de vloot te zien en bood aan om aan boord te gaan als de koning mij dit zou toestaan. Maar omdat hij niets wilde doen wat als een oorlogsverklaring uitgelegd kon worden, was hij van mening dat dit toe te staan aan mij, inderdaad als een partijkeuze gezien zou worden. Daarom verbood hij het mij. Naar mijn mening vergiste men zich op dit punt in Frankrijk, want de Engelsen zijn zulke slechte politici dat ze er ook in dit geval geen voordeel van hadden weten te behalen.

Het fiasco met de vloot leverde De Witt, als de aanstichter van de oorlog, veel vijanden op. Downing verkondigde dat zijn koning geen problemen had met de Staten, maar alleen met De Witt. Het zou werkelijk amusant geweest zijn om later te lezen dat de koning van Engeland en De Witt met hun tweeën zouden hebben gevochten. De koning stuurde zelfs gevangenen terug naar Holland [76] met dit verhaal dat ze bij aankomst in heel Holland verspreidden. De geruchten werden gesteund door de Oranjepartij, maar omdat de prinses Douairière ziek was geworden, ontbrak de leiding. Alles gebeurde hapsnap, zonder richting, zonder doel of orde.

De Witt wist de aantijgingen behendig af te wenden. Hij vertelde de Staten dat deze uitspraken van de Engelse koning en zijn trawanten geen ander doel hadden dan verdeeldheid te zaaien om daar dan van te profiteren. De Engelsen wilden helemaal geen vrede sluiten en dit was er het bewijs van, want ze namen niets terug van hun aanspraken en stelden geen oprechte voorwaarden. Hij betoogde dat de geleden schade maar beperkt was, ze hadden immers nog mensen en middelen. Bovendien hadden ze de strijd door de onbekwaamheid van de bevelhebbers verloren en niet door

de kracht van de Engelsen. Met name Obdam moest het ontgelden, met de aantijging dat hij niet de strijd was aangegaan toen hij het voordeel van de wind had. Hij had gehandeld als een soldaat, maar niet als een kapitein. Als de Engelsen werkelijk moed hadden gehad, hadden ze de hele vloot kunnen uitschakelen.

Mensen laten zich van nature graag vleien en wat hij als laatste zei bezat zodanige schijn dat het volk en de Staten [77] zich daarmee lieten paaien. Men besloot de vloot opnieuw uit te rusten zodra ze hersteld was. Ze gaven De Witt weer de opdracht om de leiding bij Texel te nemen, waarvoor hij zichzelf uitermate geschikt achtte, want hij is zo ijverig als een mens maar zijn kan. Maar hij achtte het niet raadzaam om zich aan de oorspronkelijke order te houden en deed aan de Staten een nieuw voorstel om zich in hoogsteigen persoon op de vloot te begeven. Hij voerde als reden aan dat hij Tromp, die bekend stond als een man met meer vuur dan verstand in zich, in het eerste kon temperen en in het tweede kon versterken. Maar hij zei dat niet alleen om die reden, want wat hij echt wilde was de functie van Obdam. Hoewel die te oud was geweest om bevelhebber te zijn, werd hij tenminste nog bijgestaan door Cortenaer en Jan Evertsen, twee bekwame officieren van voortreffelijke reputatie in binnen- en buitenland.

Zoals het eerder De Witts droom was om kapitein te worden en Obdam te kleineren, zo vond hij het een even groot plezier om Tromp te ergeren door ten strijde te trekken. De ijdelheid had hem zozeer te pakken dat hij mij vertelde dat het verlies van het gevecht uitsluitend aan de fouten van Obdam te wijten was, maar dat het zeker was dat hij, alleen door zijn aanwezigheid, [78] een totaal andere invloed over de vloot uitspreidde.

Ik kon mijn lachen nauwelijks inhouden bij de aanblik van deze rechtsgeleerde die ervan overtuigd was dat hij echte vechtjassen moed zou kunnen inspreken, met notabene minder schepen die kleiner en slechter bewapend waren. Want de grote waren verloren gegaan en de nieuwe nog niet klaar.²⁹ Hij meende dat hij een slag zou kunnen winnen louter vanwege zijn eigen deugdzaamheid, tegenover een vloot die veruit superieur was aan de zijne. Dit was werkelijk van een aanmatiging die je zelden tegenkomt.

Zij die menen dat De Witt zee koos omdat hij zo wanhoopte aan de Franse inbreng in de oorlog, vergissen zich, want hij heeft er nooit aan getwijfeld of Frankrijk zou slotte de oorlog verklaren omwille van zijn eigen belangen. Hij heeft er altijd op gerekend dat het Verdag zou worden uitgevoerd en was vast voornemens om daarom niets aan de Engelse koning toe te geven. En het

²⁹ In 1664 was op initiatief van De Witt besloten tot een ambitieus bouwprogramma voor de Staatse vloot. De eerste van de 24 nieuwe schepen, 'capitale schepen van oorloge', kwamen na de zomer van 1665 in de vaart, waaronder het vlaggenschip van De Ruyter, *De Zeven Provinciën*.

verdere verloop heeft zijn standvastigheid bevestigd. Maar ook al valt dat in hem te prijzen, dat maakt zijn hang naar het bevelhebberschap niet minder belachelijk. Want hij was van weinig nut voor de strijd en liep groot risico om te sneuvelen, maar hij ging tegen het advies in van de Franse ambassadeur en tegen de waarschuwingen van al zijn vrienden en verwanten, die grote moeite deden om hem in Holland te laten blijven.

Hun argumenten raakten hem niet; ze brachten ze naar voren bij de Staten, [79] opdat die hem zouden verbieden naar zee te gaan. Maar uiteindelijk wonnen de vleierijen aan het adres van zijn tegenstanders het in de statenvergadering. Holland alleen kon hem niet afvaardigen; het was nodig dat de opdracht door de hele Staten-Generaal zou worden bekrachtigd. Op grond van die macht kon hij het lichaam van de Unie vertegenwoordigen, zoals men als het ware een koningszoon naar de oorlog afvaardigt, aan wie men dan bevelhebbers geeft om zijn orders te laten uitvoeren. De Witt wilde het liefst dat men die opdracht aan hem alleen zou geven en het voorstel dat uiteindelijk werd aangenomen ergerde hem dan ook bijzonder. Want hieruit bleek dat men hem beschouwde als een al te ambitieuze man die zich wilde verheffen boven zijn rang, zijn functie en zijn afkomst; een man die alle belangen van zijn land naar eigen goeddunken behartigde en daardoor de plaats verliet die voor hem was bepaald, namelijk die van een bescheiden dienaar wiens ijver uitsluitend het vaderland ten goede mocht komen. Als hij echter gebleven was binnen de grenzen van zijn ambt, dan had hij nooit zo'n enorme positie in de Republiek kunnen opbouwen. Daarom, omdat men wilde voorkomen dat zijn invloed nog groter zou worden, gaf men hem, tegen zijn zin, twee collega's mee.

De eerste was Huygens, gedeputeerde uit Gelderland en daarom de voorzitter.³⁰ [80] Hij was een grijsaard van 80 jaar, met een uitstekende gezondheid, die hij niet al te zeer belastte met de zorg voor zijn ambtstaken. Niet dat het hem aan goede zin ontbrak, maar zijn voorkeur om inspanningen te vermijden maakt dat hij bijna alles aan De Witt overliet. Hij was niet echt een grote vriend van De Witt en ook zijn provincie was niet al te zeer op diens hand. De Witt daarentegen, hoewel hij zeer te lijden had van zeeziekte, werkte voortdurend met grote toewijding. De derde gedeputeerde heette Boreel³¹ en was door de provincie Zeeland, verklaard tegenstander van De Witt, afgevaardigd. Als dienaar van het Huis van Oranje moest hij er voor zorgen dat De Witt geen al te drieste acties zou ondernemen en de vloot niet voor zijn eigen belang zou inzetten. Kortom, om te voorkomen dat, zoals de Spanjaarden zeiden over wijlen prins Thomas, *que corria con*

³⁰ Rutger Huygens, Arnhems regent en landeigenaar ('Heer van Claerenbeeck'). In 1665 was hij 73 jaar (Oudendijk p. 120). Het hertogdom Gelderland bekleedde in de Staten-Generaal formeel een hogere rang dan Holland, dat slechts een graafschap was. Deze formele rangorde is de edelman Guiche allerminst ontgaan.

³¹ Johan Boreel, telg uit een Zeeuws regentengeslacht.

*Cavillos prestados*³².

Voordat De Witt zich had verzekerd van zijn aanstelling, had hij het hele land afgezocht naar iemand die in staat was om de vloot als luitenant-admiraal te kunnen leiden. Hij wendde zich tot een burgemeester uit Noord-Holland, genaamd *Rotthoo* [Roothoof] ³³, die eerder een commando had gehad in Indië en die men als bekwaam en ervaren beschouwde. [81] Er was De Witt zoveel aan gelegen dat er een ander als Tromp in die positie zou komen, dat hij zijn toevlucht tot uitersten moest nemen, want de genoemde persoon antwoordde hem dat hij de Staten goed genoeg kende om te weten dat ze nooit voor een goede vlootuitrusting zorgden en hij zijn reputatie niet wilde verliezen door hun vloot aan te voeren en dat hij daarom de opdracht weigerde.

Men kwam vervolgens aan met ene Adlaer³⁴, een vice-admiraal van de Deense koning, die te kennen gaf dat hij de dienst van zijn meester niet wilde verlaten. Ten slotte besloot men het commando toch maar aan Tromp te geven. Nadat deze de eed had afgelegd voor de Staten, verklaarde hij openlijk dat de gedeputeerden van geen enkel nut waren. Vooral De Witt niet, die altijd maar over oorlogszaken wilde discussiëren, zonder te weten waar hij over sprak. De Witt van zijn kant wilde zich niet alleen laten kennen als man-van-de-oorlog, hij wilde er vooral als eentje uitzien. Hij kreeg daarom gedaan van de Staten dat de gedeputeerden voortaan een gevolg mochten voeren met tien geüniformeerde lijfwachten. Dit gaf een schok in het hele land en gold als iets ongehoords en tegen alle gewoonten in. Maar omdat de afvaardiging van gedeputeerden op zichzelf al nieuw was kon dit er ook nog wel bij.

[82]

De Witt gedroeg zich in alle opzichten tegengesteld aan een verstandig man. Want in plaats van bescheiden te zijn, zijn onkunde te bekennen en te zeggen dat hij alleen naar zee wilde om van hen te leren die er écht verstand van hebben, om een verslag voor de Staten te maken, matrozen moed in te spreken of kapiteins op hun plichten te wijzen, liet hij zich via zijn spreekbuizen vergelijken met de Romeinen. Ooit hadden zij mensen achter de ploeg weggehaald om legers aan te voeren, maar toen de Romeinse Republiek eenmaal machtig was geworden had zelfs Cicero, die alleen maar geleerd had om redevoeringen te houden, zichzelf niet bekwaam genoeg geacht om dat te doen. Maar De Witts dienaren vergeleken hem met een Venetiaanse edelman. En hijzelf,

³² Vert: *dat hij zou rijden met geleende paarden*. Mogelijk duidt Guiche hier op Thomas van Savoye (1596-1656), de zoon van Karel Emanuel I van Savoye en een Spaanse prinses. Thomas was de stichter van het Huis Savoye-Carignan, de latere koningen van Sardinië-Italië.

³³ Dirk Pieterszoon Roothoof, burgemeester van Purmerend. Volgens Oudendijk [1944] (p. 125 noot 6) is Guiche de enige die melding maakt van het polsen van genoemde personen.

³⁴ Cort Adeler (1622-1675), een Deense officier die een tijdlang op de Hollandse vloot 'stage' liep.

hij dacht dat hij alles van oorlogvoeren wist.

Uit angst dat hem nog iets van zijn oude vak zou aankleven, meende hij ook van kledij te moeten veranderen. Hij liet zich een met gouddraad bestikte *juste-au-corps* aanmeten en bijpassende *rhingrave*³⁵. Hij droeg daarbij een met borduursels versierde gordel waaraan een lange degen hing. Hij liet aan iedereen horen dat als hij eenmaal het schip van de Engelse admiraal zou enteren, dat hij dan de hertog van Sandwich³⁶ een doodsteek zou geven waar deze niet van terug zou hebben.

Een persoon gekleed in rhingrave. Schilderij door Ter Borch.

Wie het leest zou het nauwelijks kunnen geloven en als het niet openbaar was geweest [83] en voor iedereen in Holland te zien, had ik het ook bijna niet durven opschrijven. Het buis was namelijk niet in één dag gemaakt. Het heeft daarom enige tijd in de winkel van een kleermaker gehangen, waar iedereen het nieuwsgierig ging bekijken alsof het iets vreemds en buitenissigs uit Indië was. De oude Huygens, die merkte dat zijn collega zich aldus voor de strijd wilde uitdossen, wilde nu laten zien dat hij niet voor De Witt onder deed. Op een oude grijze pruik liet hij daarom een bos groene veren zetten. Boreel was anders dan deze beide heren en bleef zijn gewone zelf. Tromp maakte hem belachelijk en riep uit dat De Witt hem de lust tot de strijd ontnam en dat hij er spijt van had dat hij hem aan boord had genomen. Alles wat ik hier zeg wijst niet bepaald op

³⁵ De *juste-au-corps* was een getailleerde, nauwsluitende jas met veel knopen die aan de onderzijde wijd uitstond en met een diepe split aan de achterzijde. De *rhingrave* was een broek met zeer wijde pijpen tot even over de knie, zoals een broekrok. Beide kledingstukken golden als extravagante mode-artikelen in de jaren '60 van de 17de eeuw. De *juste-au-corps* werd in het Nederlands gewoonlijk buis of jak genoemd, maar de Franse benamingen, zoals *Guiche* die bezigt, komen ook voor.

³⁶ Admiraal Edward Montagu, Earl of Sandwich (1625-1672), een van de Engelse vlootaanvoerders.

eenheid en lijkt meer met een komedie dan met een serieuze zaak als oorlog van doen te hebben.

In diezelfde tijd had de koning van Engeland gemerkt dat de bisschop van Munster evenzeer genoeg had van zijn onderhandelingen met de Staten. Zij verbonden zich nu samen tegen hun hooghartige en onbuigzame bureu. De bisschop had met hen verscheidene geschillen. De voornaamste hiervan waren ontstaan tijdens de Hongaarse oorlog, waarbij de Staten zich meester hadden gemaakt van Dijlerschans³⁷ en daarbij de keizer en het keizerrijk met weinig respect hadden bejegend. De bisschop koesterde [84] niet alleen op dit punt een wrok, maar had ook nog enkele oude kwesties te vereffenen. Niet alleen hadden de Staten bezwaren gehad tegen zijn aanspraken op de stad Munster, sinds lange tijd betwistte hij hen de heerschappij over Borculo dat hij als zijn gebied beschouwde. De Staten daarentegen waren van mening dat het tot het graafschap Zutphen behoorde.

De bisschop mat zijn krachten af ten opzichte van zijn wrok en niet in overeenstemming met zijn belang of de mate waarin hij zijn vijanden moest vrezen en sloot een verbond met de koning van Engeland. Die moest hem van geld voorzien waarmee hij troepen kon lichten en de Staten de oorlog verklaren. Zijn eerste troepen maakten stampij omdat er nog geen oorlog was waar zij konden worden ingezet. Men waarschuwde de Staten dat zij met deze troepen rekening moesten houden. Men stuurde een zelfde bericht aan de Franse koning die er weinig geloof aan hechtte. De Staten zelf namen het niet serieus en sloegen er verder geen acht op. Men kwam er ten slotte achter dat er geld was vervoerd van Engeland naar Antwerpen en dat een gezant van de bisschop dat in ontvangst had genomen.

De Franse koning waarschuwde de Staten op hun hoede te zijn. Zij namen daarop maatregelen zoals het verplaatsen van troepen naar de IJssel en de Rijn, maar konden geen beslissing nemen over wie deze troepen zou moeten leiden. [85] Er kwamen maar twee man voor deze post in aanmerking, Prins Maurits³⁸, luitenant-generaal van de cavalerie en de Rijngraaf³⁹ die commissaris-generaal was. Want, om elke herinnering aan hun oude legervorm uit te wissen, waren de Staten ermee gestopt om vrijgekomen officiersambten opnieuw te bekleden. In de tijd die volgde op de dood van de laatste Prins van Oranje, had Holland de overige provincies ertoe

³⁷ De Dijlerschans maakte deel uit van de z.g. Oostelijke Barrière, de bezetting sinds 1611 van Embden en Leerort door een garnizoen van Staatse troepen als tegenwicht voor de aanspraken van de graaf van Oost-Friesland.

³⁸ Johan Maurits van Nassau-Siegen (1604-1679), achterneef van stadhouder Frederik-Hendrik, gouverneur van Brazilië van 1636 tot 1644 en bouwheer van het paleis in Den Haag dat naar hem Mauritshuis werd genoemd.

³⁹ Mogelijk gaat het om Karl Florentin von Salm-Neuviller (†1676), Wild- en Rijngraaf. Hij werd in 1674 bevorderd tot luitenant-generaal van een regiment onder Willem III. Hij sneuvelde bij Maastricht in 1676, evenals zijn vader was overkomen (Frederik I van Salm, 1607-1673).

overgehaald om geen leidende legerofficieren te benoemen dan met goedvinden van de hele Unie. Als de oude praktijk zijn gang had genomen, hadden immers verscheidene provincies de Prins van Oranje in zijn oude positie hersteld. Men zag zich nu gesteld voor de noodzaak om een bevelhebber te benoemen.

Prins Frederik Hendrik, die niet had gewild dat een teveel aan generaals zijn eigen aanzien zou verminderen, had in zijn tijd hun aantal sterk teruggebracht. Dit gebrek was in zijn leger aanzienlijk, met alle nadelige effecten van dien. Toen hij dan een veldtocht van plan was moest er iets gedaan worden, of hij zou de strijd verliezen. Hij bevorderde toen een aantal kolonels tot generaal en loste zo het probleem op. Hij ontsloeg Franse en Engelse regimenten [86] en behield direct onder hem slechts één veldmaarschalk die, namens hem, het hele leger aanvoerde. De overige rangen waren die van generaal, luitenant-generaal en commissaris-generaal van de cavalerie, maar zij hadden niemand om bevelen van te ontvangen; de laatste kapitein van infanterie was niet aan hen ondergeschikt. De artillerie-generaal had alleen macht over zijn directe ondergeschikten en de taak van de majoor-generaal bestond slechts uit het overbrengen van orders.

Deze taakverdeling was beter geschikt voor de Prins van Oranje dan voor het leger goed was. De Staten, die alleen maar kunnen bederven wat ooit goed bedoeld was, hebben zich niet bekommerd om het herstellen van fouten uit het verleden en lieten de situatie bestaan. Alsof ze Frederik Hendrik wilden imiteren in zijn afgunst op officieren hebben ze de beslissing maar voor zich uitgeschoven totdat die overgebleven twee man geheel in diskrediet waren geraakt. Want de Staten hadden helemaal niets geregeld ten aanzien van de cavalerie, niet voor Prins Maurits en niet voor de Rijngraaf. Ze hebben hen integendeel bevolen zich er niet mee te bemoeien. De troepen gaven ze opdracht om hen niet te gehoorzamen of openlijk tekenen van respect te betuigen zoals zij gewoonlijk aan hun bevelhebbers doen.

De Raad van State had de volledige zorg voor de oorlog overgenomen, [87] richtte de kwartieren in en verdeelde de regimenten. Ze gingen daarbij geheel willekeurig te werk, maar het was hen genoeg om hun autoriteit te laten gelden. Zelfs als een besluit onzinnig was schiepen zij daar voldoening in. De Staten verkeerden in een zodanige geestesgesteldheid dat, zelfs toen de Bisschop van Munster zijn eerste aanvallen uitvoerde en het er dus om ging zich goed te weren, De Witt alleen een generaal dulde die hij verkoos. En omdat hij geen geschikte kandidaat vond die niet tevens ook aanhanger van het Huis van Oranje was, viel zijn keuze op de Prins van Tarente⁴⁰, generaal van de cavalerie die hij net gouverneur van 's-Hertogenbosch had gemaakt.

⁴⁰ Henry-Charles de la Trémoille (1621-1672), prins van Tarente en Talmont, hertog van Thouars. Franse edelman van Hugenootse afkomst die al sinds 1638 in de Republiek vertoefde. Hij staat doorgaans bekend als 'Talmont'. Hij was

Het gewest Holland volgde De Witt hierin en bracht voor de Staten-Generaal diens leeftijd, afkomst en toegewijdsheid aan hun zaak naar voren. Hij had immers gevochten in alle burgeroorlogen van Frankrijk, met steun zelfs van de Prins van Condé⁴¹.

Over Prins Maurits zei men dat hij niet alleen al op leeftijd was, maar bovendien zulke sterke betrekkingen had met de Keurvorst van Brandenburg dat het daarom niet verstandig was om hem het leger toe te vertrouwen. [88] De Rijngraaf, zo meende men, was nooit cavalerie-officier geweest en had zogenaamd niet de capaciteit om het leger aan te voeren, terwijl dat voornamelijk uit infanterie bestond.

De zes andere provincies verwierpen het Hollandse standpunt en gaven hun steun volmondig aan Prins Maurits. Men stelde dat het geen pas gaf hem zoveel onrecht aan te doen, terwijl hij hen altijd zo goed had gediend, zowel in de Nederlanden als in Brazilië. Bovendien, hij was een man uit het Huis van Oranje en een Nassau en zolang hij in staat was het leger aan te voeren, was hij voor hen de beste keus.

De Witt was zeer geraakt door dit besluit, ook al omdat hij zich eraan moest houden. Hij had een generaal nodig, maar omdat de meerderheid van stemmen in de Unie daar nu zo'n halszaak van maakte, met alle onrust van dien, leek het in de ogen van de hele wereld alsof hij hier niet in slaagde. Wat hem bovendien kwaad maakte was dat hij het bevelhebberschap van het leger toch weer op een of andere manier bij een Oranje zag belanden. Hij wilde daarom dat tenminste de tweede man op zijn hand zou zijn en schoof daartoe opnieuw de prins van Tarente naar voren als bevelhebber van de cavalerie. Maar dezelfde provincies die voor de benoeming van prins Maurits waren geweest, wilden nu niet de Rijngraaf passeren en deden het voorstel om hem deze opdracht te geven. [89] De prins van Tarente zei op zijn beurt dat hij niet wilde dienen onder prins Maurits, tenzij de keuze van De Witt door de Staten-Generaal zou worden gevolgd. Maar alles wat De Witt kon bereiken was dat er gedeputeerden werden benoemd met de speciale opdracht om het prins Maurits lastig te maken en te zorgen dat het hem aan alles zou ontbreken om werkelijk te slagen. Hij had zo weinig ontzag voor de bisschop van Munster dat hij niet bang was dat deze de Republiek werkelijk zou kunnen treffen. Door prins Maurits verantwoordelijk te maken voor een slecht verloop van de campagne wilde hij hem op die manier beschadigen.

verwant aan de Oranjes en was enige tijd de 'officieuze' verloofde van Louise, de dochter van Amalia van Solms en Frederik Hendrik, maar moest in 1646 wijken voor haar huwelijk met de Keurvorst van Brandenburg, waarna hij terugkeerde naar Frankrijk. Na nogmaals enkele commando's in het Staatse leger te hebben vervuld, stierf hij uiteindelijk thuis in bed. [Kooijmans, *Liefde in opdracht*, p. 80vv.]

⁴¹ Louis de Bourbon, prins van Condé (1621-1686), een van de 'prinsen van den bloede' in Frankrijk en voorman van de Fronde des Princes tijdens het bewind van Mazarin. Hij werd in 1653 ter dood veroordeeld, maar verzoende zich in 1659 met Lodewijk XIV. Gold als een van de voornaamste Franse veldheren en voerde samen met Turenne het bevel over het Franse leger tijdens de Hollandse veldtocht in 1672.

De twee voornaamste gedeputeerden in wie men zoveel vertrouwen had, waren Cornelis, de broer van De Witt, die de Gecommitteerde Raden vertegenwoordigde. De ander heette *Tanvéé*⁴² en trad op namens Utrecht. Merode⁴³ was weliswaar een edelman uit Holland, maar het was een goedmoedig man die niets uit eigen beweging durfde en al meende veel te doen als hij niet direct de standpunten van zijn collega's goedkeurde maar er zelf geen enkele bezat. De andere gedeputeerden waren Crommon uit Zeeland [90], Kant uit Friesland en nog enkelen die slechts de bewegingen van de eerstgenoemde twee volgden. En die twee waren zo van elk verstand verstoken dat het schier onmogelijk is om op aarde er twee te vinden die nóg dwazer zijn.

Met name de broer van De Witt kan doorgaan voor de meest uitzonderlijke man ter wereld. Er is geen gelaatkundige die niet met een dergelijk droog en puntig gezicht voor hem tot zo'n conclusie zal komen. Ook wie geen echte kenner is zal niet kunnen ontkennen dat de wetten van de fysionomie juist zijn. Zijn broer Johan achtte hem niet echt geschikt voor het staatsbestuur, waarvoor hij hem te driftig vond, hoewel hij op dat gebied al carrière begon te maken. Maar een leger aanvoeren geven en weten wat oorlog is - ook al was hij daar nooit geweest - daar achtte hij hem buitengewoon geschikt voor. In ongeveer die termen sprak hij daar wel tien keer over met de Franse ambassadeur.

De andere gedeputeerde was een dikke, koppige boerenkinkel die altijd het woord wilde voeren en advies geven. En zij beiden moesten leiding geven aan de deputatie te velde. Ik zal later vertellen hoe dit verder ging na te hebben gesproken over de bisschop van Munster die zich gereedmaakte om de oorlog aan de Staten te verklaren, terwijl hij zich nog niet had weten te verzekeren van een bekwame aanvoerder. De koning van Engeland intussen [91] stelde slechts geld beschikbaar en mengde zich niet in de keuze van officieren. Hij liet alles over aan de zorg van de bisschop.

De Markies van Castel-Rodrigo⁴⁴ speelde ook nog een rol in deze kwestie en hij heeft mij later de redenen verteld waarom hij zich toen gedroeg als hij heeft gedaan. Hij zag in dat de koning van Spanje⁴⁵ elk moment kon komen te overlijden en twijfelde er niet aan, gezien de houding van de

⁴² Een noot op p. 89 in de *Mémoires* geeft aan dat met *Tanvee*, Van Reede-Renswoude wordt bedoeld. Mogelijk gaat het om Johan van Reede, heer van Renswoude (1593-1682). Hij was lid van de Staten van Utrecht en trad meermalen op als gezant voor de Staten-Generaal, onder andere op missies naar Denemarken.

⁴³ Johan van Merode (1607-1666), heer van Rummen, Sevenich en Oudelands-Ambacht, baljuw van Kennemerland. Afkomstig uit een adellijk geslacht uit het prins-bisdom Luik, maar vanwege bezittingen in Holland lid van de Ridderschap van Holland en uit dien hoofde op goede voet staand met Johan de Witt. (Ebben, *Spaans Journaal*).

⁴⁴ Francisco de Moura y Cortereal (overl. 1675), markies van Castel-Rodrigo was van 1664 tot 1668 landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden. Zijn vader, don Manuel, had dezelfde functie vervuld van 1644 tot 1647.

⁴⁵ Filips IV (1605-1665) was koning van Spanje van 1621 tot aan zijn dood in 1665. Tijdens zijn regering werd de Vrede van Munster gesloten en kwam er een eind aan de oorlog met de Republiek.

Fransen, of er zou direct na de dood van de vorst een oorlog in de Lage Landen uitbreken. Maar de Staten waren nog zo verstoken van middelen en mensen om die te voeren, dat het hem een goed idee leek om iemand een leger te laten samenstellen waarvan hij dan het hoofd kon worden. Met dat oogmerk kwam hij de bisschop van Munster te hulp door hem een groot aantal officieren ter beschikking te stellen die hij zelf ternauwernood kon onderhouden. Maar hem viel weinig dank ten deel, want de bisschop had vooral een bevelhebber nodig en meer niet. Hij vroeg daarop de hertog van Bournonville⁴⁶, die zeer bekwaam was om deze post in te nemen en hem van groot nut zou kunnen zijn. [92] Maar omdat deze een man was van grote verdienste en in actieve dienst, vreesde de markies van Castel-Rodrigo dat dit te zeer door de Staten als oorlogsverklaring zou worden opgevat en hij verbood het hem. Hij stelde zich tevreden met slechts goede diensten te verlenen en daar zo min mogelijk ruchtbaarheid aan te geven.

Als de Engelse vloot de Staatse vloot geheel vernietigd zou hebben, zoals ze had kunnen doen na de dood van Obdam, was die klap zo hard aangekomen dat de Verenigde Provinciën, verdeeld als ze waren, zich nauwelijks tegen welke vijand dan ook hadden kunnen verdedigen. Verscheidene vorsten die zich sindsdien neutraal hebben opgesteld of zich uiteindelijk tegen de bisschop hebben gekeerd, konden zich toen aan zijn zijde voegen, omdat het lot hen gunstig scheen. De machtigste van deze vorsten die nog een appeltje te schillen hadden met de Staten was de Keurvorst van Brandenburg⁴⁷.

De Staten hielden een aantal belangrijke plaatsen⁴⁸ bezet in het hertogdom Kleef die zij weliswaar beloofd hadden terug te geven, maar dat eigenlijk niet echt van plan waren. Zij gaven als reden op dat zij die steden op de Spanjaarden hadden veroverd; die hadden ze bezet gehouden in tijden van oorlog en de Staten deden nu evenzo. Namelijk, in de tijd dat de hertog van Alva en admiraal Aragon⁴⁹ een veldtocht [93] hielden tussen de Rijn en de IJssel had zich al verschillende keren een zelfde gelegenheid voorgedaan zowel voor de Spanjaarden als voor prins Maurits. Maar omstandigheden en bepalingen in de verdragen waren altijd in het voordeel van de oorspronkelijke eigenaars. De Hollanders hebben nooit betere argumenten geleverd; ze voelden zich machtig

⁴⁶ Ambroise François de Bournonville (1619-1693). Frans militair, oorspronkelijk uit het Régiment de Guiche. Werd in 1652 tot Pair de France verheven. (Dictionnaire de Biographie Française).

⁴⁷ Friedrich-Wilhelm von Hohenzollern (1640-1688), keurvorst van Brandenburg en Pruisen, was een van de belangrijkste vorsten in het 17de-eeuwse Duitse Rijk. Hij was vanaf 1646 gehuwd met Louise Henriette van Oranje (1627-1667), de dochter van stadhouder Frederik Hendrik en Amalia van Solms.

⁴⁸ Het gaat om de steden Rijnberk, Emmerik, Rees, Wesel, Burik en Orsoy. De bezetting van deze zogeheten Kleefse Barrière was een bepaling in het Verdrag van Xanten in 1614, als onderpand voor de Staatse steun aan de Keurvorst gedurende de Bergse en Gulikse successieoorlog. De steden werden in 1672 door het Franse leger ingenomen.

⁴⁹ Don Fernando Álvarez, hertog van Toledo (1507-1582), landvoogd over de Nederlanden van 1567 tot 1573. Don Francesco de Mendoza, admiraal van Aragon († 1623), was o.a. aanvoerder van de Spaanse troepen bij Nieuwpoort (1600), waar hij door prins Maurits gevangen werd genomen. In 1599 had Aragon weliswaar de Kleefse steden bezet, maar waarom Guiche de al in 1582 overleden hertog van Alva hierbij betreft is onduidelijk.

genoeg om niets toe te hoeven geven.

Hoe dan ook, nu was het zo dat de keurvorst van Keulen⁵⁰ en de Hertog van Neuburg⁵¹, die ook rechten meenden te hebben, de een op Rijnberk en de ander op Ravenstein, zich hadden verbonden met de bisschop van Munster en met de keurvorst van Brandenburg. De Staten waren gezien de situatie genegen om de belangen van deze vorsten tegemoet te komen, maar wat het voor hen verpestte was dat de bisschop van Munster zonder enig overleg de aanval inzette. Hij beeldde zich in dat de voortvarendheid van zijn wapens voldoende reden waren voor de andere vorsten om mee te doen.

De Koning zag wat er gebeurde en zond een edelman genaamd Lessein naar de bisschop om hem van gedachten te doen veranderen en hem enige angst in te boezemen, maar deze wist niet veel te bereiken bij de kerkvorst. Integendeel, hij zette zijn strijdplan voort. De Staten reageerden niet al te geschokt maar sommigen, die zich als doorgewinterde politici beschouwden, zeiden, dat de Koning [94] redenen had om de troepenlichting van de bisschop te verhinderen. Hij zocht een voorwendsel voor een oorlog om zelf troepen de Lage Landen te kunnen laten binnenvallen. De vergadering woog en wikte, maar nam intussen geen maatregelen tegen een vijandelijke inval; men zag in de bisschop geen dreiging.

Gaanderweg lieten de voorbereidingen van de bisschop voor een zwaarbewapende artillerie die mening omslaan en omdat de tijd voor de Staten begon te dringen arriveerde de graaf van Waldeck⁵², met wie De Witt contact had opgenomen voordat de vloot onder zeil ging, in Holland. Het is een man die vele meesters heeft gediend bij wie hij altijd ontevreden of onteerd is wegegaan. Zijn reputatie en militaire capaciteiten zijn niet onomstreden, maar zij die hem kennen zeggen dat hij veel temperament heeft en dat hij veel kennis en inzicht heeft in de politiek van het Duitse Rijk. Ook kan hij slecht omgaan met zijn gelijken en heeft hij een hoge eigendunk. Hij was nu generaal onder Georg Wilhelm de hertog van Lunenburg die een kwestie had met zijn broer Johan Frederik⁵³. Nadat dat was opgelost behield de eerste de herinnering aan de steun die de

⁵⁰ Maximiliaan Heinrich Ernestus van Beieren (1621-1688), keurvorst en aartsbisschop van Keulen van 1650 tot 1688. Tevens was hij bisschop van Hildesheim en Luik. Vanaf 1673 trok hij zich meestentijds terug in het klooster St. Pantaleon in Keulen.

⁵¹ Philipp Wilhelm, hertog van Palts-Neuburg, Jülich (Gulik) en Berg (1615-1690). Na 1685 was hij ook keurvorst van de Palts en hield hij hof in Düsseldorf. Op het eind van zijn leven viel het Franse leger onder Lodewijk XIV de Palts binnen. Naar verluid stierf hij hierom van verdriet.

⁵² Georg Friedrich von Waldeck, graaf van Pymont (1620-1690). Hij diende als militair aanvoerder onder verschillende heren, onder wie de Zweedse koning, en was ook minister van de keurvorst van Brandenburg. Hij was gehuwd met Charlotte, een dochter van Maurits van Nassau-Siegen. In 1671 trad hij in dienst bij de latere stadhouder Willem III, wiens veldmaarschalk hij werd. Ook was hij gouverneur van Maastricht. In 1682 werd hij door keizer Leopold II tot Duits Rijksvorst verheven.

⁵³ Georg Wilhelm hertog van Brunswijk Lünenburg (1624-1705) en diens jongste broer Johann Friederich (1625-

bisschop zijn broer had aangeboden [95] tijdens hun conflict, als Johan Frederik zich later door middel van een offensief en defensief verdrag aan de bisschop had willen binden. De graaf van Waldeck vestigde de aandacht van hertog Georg Wilhelm, die zich nu hertog van Zell⁵⁴ noemt, op zijn oude wrok jegens de bisschop van Munster en verkreeg diens goedkeuring om naar Holland te gaan en daar besprekingen over een alliantie met de Staten te beginnen.

De Witt had tevoren al de geesten rijp gemaakt en de graaf van Waldeck trof een welwillend gehoor. Men was van mening dat een verbintenis met het Huis Brunswijk de bisschop van Munster in toom zou kunnen houden; met zo'n geduchte vijand in zijn rug zou deze het niet wagen de Republiek aan te vallen. De Witt had ook nog zijn eigen voorkeur voor deze alliantie. Omdat de graaf van Waldeck, die hem zeer toegedaan was, zijn medestrijder wilde zijn en bovendien acceptabel zou zijn voor het Huis van Oranje, bezat hij daarmee precies die kwaliteiten die hem geschikt maakten voor het bevelhebberschap van het leger, hoewel er wel grote formele obstakels waren te overwinnen. Want de graaf van Waldeck had reeds de dienst verlaten zonder een andere post dan die van kapitein van de cavalerie te hebben bekleed en er moest daarom wel een reuzenzwaai worden gemaakt [96] om hem te plaatsen boven hen aan wie hij eerder had moeten gehoorzamen.

Na verschillende mogelijkheden te hebben afgetast kwam men tot het volgende. De bisschop van Osnabrück⁵⁵, de jongste broer van hertog Georg Wilhelm, wiens belangen samenvielen met die van zijn broer, zou in naam bevelhebber zijn boven de graaf van Waldeck. Het leger zou bestaan uit 6000 man die betaald werden door de hertogen van Lunenburg en uit 6000 anderen die geworven en betaald werden door de Staten, maar onder verantwoordelijkheid van de beide vorsten zouden vallen. Deze regeling bood de graaf van Waldeck grote voordelen en veel aanzien, zowel in heden als toekomst. De Witt meende aan één leger in Duitsland genoeg te hebben en kon zo om de Keurvorst van Brandenburg heen. De graaf van Waldeck verzekerde hem dat hij verrukt was om de Keurvorst het nakijken te geven en hem als het ware werkloos in zijn land te laten toekijken terwijl hij als legeraanvoerder diens geschillen beslechtte.

Het lijkt buitengewoon dat de graaf van Waldeck zo kon onderhandelen met de Staten zonder enig

1679) hadden een jaar daarvoor een meningsverschil gehad over de erf titel van hun overleden middelste broer Christiaan Ludwig met betrekking tot het vorstendom Lünenburg. De titel ging naar Georg Wilhelm, terwijl Johann Friedrich zich tevreden moest stellen met de titel hertog van Calenberg.

⁵⁴ De residentie van de hertog van Brunswijk-Lünenburg bevindt zich in *Celle*, in het huidige Nedersaksen.

⁵⁵ Volgens bepalingen in de Vrede van Westfalen (1648) werd het wereldlijk gezag in het bisdom Osnabrück uitgeoefend door om beurten een katholieke bisschop en de (lutherse) hertogen van Lünenburg. Het kerkelijk gezag berustte bij de bisschop van Keulen. De jongste broer van Georg Wilhelm, Ernst August van Brunswijk Lünenburg (1629-1698), bekleedde het ambt van bisschop vanaf 1661. Door verervingen en samenvoegingen werd hij in 1692 de eerste Keurvorst van Hannover. Zijn oudste zoon Georg (1660-1727) zou uiteindelijk als George I in 1714 koning van Engeland worden, maar van die ingewikkelde erfkwestie had Guiche uiteraard nog geen weet.

teken van macht te tonen van de kant van de hertogen van Lunenburg. Zijn woord alleen bleek voldoende voor de Staten en zij gaven hem [97] wisselbrieven voor Hamburg, die hij nodig had om troepen te werven. Hij vertrok en nam zich voor om de hertog van Lünenburg zich aan diens belofte te laten houden maar kwam er al snel achter dat deze zich niet bepaald stoutmoedig gedroeg. De vorst had in zijn antwoord weliswaar goede bedoelingen uitgesproken, maar was dermate verslingerd aan zijn pleziertjes dat hij zijn veldtochten meestal in Venetië of in Den Haag doorbracht, behalve eentje in het gezelschap van wijlen de Prins van Oranje, waar hij zich moedig had getoond. Hoewel hij zichzelf niet zo geschikt voor het oorlogswerk achtte, had hij zijn land toch ten gunste van de graaf van Waldeck gesteld, omdat de Keurvorst zich niet had uitgesproken.

Men geloofde dat de bisschop van Munster werd gesteund door het Huis Oostenrijk en men wist dat Zweden, dat wij Fransen een beetje hadden veronachtzaamd, een defensief en commercieel verdrag met Engeland had gesloten. Wij waren daar dermate buitengehouden, dat de koning er via kooplieden pas van hoorde toen het al gebeurd was. En als een van die vorsten die ik daareven noemde, zich had verklaard ten gunste van de bisschop van Munster, de hertog van Lunenburg of de bisschop van Osnabrück, die rijke en niet dichtbevolkte landen bewonen, en zich niet zo lang op de vlakke zouden hebben gehouden, hadden zij de vriendschap van de Staten voor veel geld kunnen kopen en de graaf van Waldeck een gunst hebben bewezen. [98] Maar het lot besliste anders en nam een voor hen gunstige wending.

Kort voor de aankomst van de graaf van Waldeck in Den Haag, was De Witt onder zeil gegaan aan boord van het schip van Tromp. Hij had van de Staten orders gekregen om de vloot te leiden. Nauwelijks had hij Texel verlaten, of hij vernam dat De Ruyter bij Delfzijl was aangekomen na zijn succesvolle actie in Guinee waar hij het Fort Cormantijn had veroverd. Minder succes had hij daarna bij Barbados⁵⁶. Na een hevig gevecht tegen kooplieden waarbij hun schepen in de grond waren geboord, had hij zoveel gewonden dat hij zich genoodzaakt had gezien zich terug te trekken zonder iets uit te richten. Men had tevoren geweten dat de vloot uit Smyrna bij Bergen in Noorwegen was aangekomen en daar wachtte op de Oost-Indische vloot, waar de Engelsen verbeterde jacht op maakten. Zij waren onder zeil gegaan en naar het Noorden gevaren in de hoop dat die vloot hen in handen zou vallen, en ook die waarover De Ruyter het bevel voerde. Het verlies van één van beide vloten zou rampzalig zijn voor de Republiek. Hoewel de Indische vloot grote rijkdom zou brengen, zou het verlies van die vloot iets minder erg zijn en makkelijker te herstellen. Maar zo niet het verlies van de vloot van De Ruyter, vanwege diens persoon en de

⁵⁶ De verovering van Fort Cormantijn aan de kust van Guinee vond plaats eind januari 1665. Barbados werd eind april bereikt. Daarna voerde de tocht naar Martinique en Newfoundland (Terreneuve). De Ruyter voer in die periode op het schip De Spiegel. (Prud'homme, Rechterhand, pp. 142-148).

zware bewapening.

Hij naderde de Engelse vloot dicht, maar omdat er in die contreien [99] veel mist voorkomt en de nachten er langer worden, wanneer eenmaal de zon lager komt te staan - volgens het systeem van Ptolemaeus⁵⁷ dan - , wist hij de Engelsen te omzeilen en bereikte met hulp van een krachtige noordwestelijke wind de rivier de Eems. Zijn aankomst daar veroorzaakte grote vreugde bij iedereen.

De Staten besloten dadelijk om hem luitenant-admiraal van Holland te maken met de order om het bevel te voeren over de gehele vloot en gaven tegelijk Tromp opdracht om hem voortaan te gehoorzamen. Om hem wat tegemoet te komen, benoemden zij Tromp tot luitenant-admiraal van Amsterdam, de post die De Ruyter had, een alleszins aanzienlijke en lucratieve positie. Hij was al vice-admiraal van die stad en kon daarom niet van mening zijn dat men De Ruyter, die zijn superieur was, nu onder hem zou plaatsen, als hij het opperbevel over de vloot voor de komende expeditie zou krijgen, maar dit viel hem dit toch wel moeilijk. Uiteindelijk legde hij bij de Staten wel de eed af. Deze kwestie vertraagde het uitvaren van de vloot met enkele dagen. Nadat zij op de Doggersbank voor anker was gegaan, hoorde men dat de Indische vloot bij Bergen lag en dat de schepen door de Engelsen werden achtervolgd, maar dat deze hen niet te pakken hadden kunnen krijgen om de volgende redenen.

Toen de vloten, en dan vooral [100] die welke uit de grootste schepen waren samengesteld, de Route om de Noord namen om vanuit het Westen in Holland te komen, waren ze genoodzaakt om hun driehoeksformatie te verkleinen. Men moest voorzichtig het gebied tussen de Orkneys en Shetlands verkennen om te voorkomen dat men door krachtige winden en stromingen richting Groenland werd geblazen, waar al talloze ongelukken zijn gebeurd. Omdat die doorsteek nogal smal is stond men bloot aan het gevaar om door de Engelsen tussen de eilanden ingesloten te worden. Maar toen die bijna ter plaatse waren gekomen en hoorden dat de Smyrna-vloot inmiddels bij Bergen lag, dachten ze dat het algemeen rendez-vous dáár zou zijn en koersten ze richting Bergen.

De kust daar is bij de Hollanders goed bekend en bevat talloze vaarroutes tussen de eilandjes, waardoor het onmogelijk is om alles in de gaten te houden. Toeval en de grote verscheidenheid in lijnen die naar hetzelfde doel leidden zorgden voor verwarring bij de Engelsen en voor de redding van de Indische vloot.

De graaf van Sandwich wilde de fout herstellen en probeerde de haven van Bergen binnen te

⁵⁷ In het eeuwenlang invloedrijke werk *Almagest* van de Alexandrijnse sterrenkundige Claudius Ptolemaeus (87-150) staat de aarde in het middelpunt van het heelal en 'stijgen' en 'dalen' de andere hemellichamen, zoals de zon. Guiche wil de lezer blijkbaar even laten weten dat men dit dalen en stijgen natuurlijk niet letterlijk moet nemen, hij kent zijn Galilei !

varen met een eskader van vijftien fregatten onder bevel van een zekere Teddeman⁵⁸. Maar in plaats van direct tot de aanval over te gaan, gaf hij bevel [101] om de kwestie eerst te onderhandelen met degene die namens de koning van Denemarken het commando over Bergen had. Deze briefde dat op zijn beurt over aan de Hollandse kapiteins, waarop zij zich met geld wisten te verzekeren van de bescherming door de gouverneur. In goed overleg zou hij de Engelsen nog even bezig houden, terwijl zij hun matrozen, die in de stad uit drinken waren, bijeenbrachten. Men stelde batterijen op langs de hele monding van de haventoeegang en versterkten die met drie of vier van hun grootste schepen die zij met de geschutszijde naar de ingang van de vaarroute legden.

De hele dag waren zij bezig met de voorbereidingen en toen ze de verdediging voldoende achtten, verbood de gouverneur de toegang aan de Engelsen. Hij zei dat hij handelde op bevel van zijn koning en dat hij niet kon toestaan dat het asiel dat de Hollanders in zijn haven hadden gezocht zou worden geschonden. Teddeman had orders om in het geval van een weigering over te gaan tot de aanval en probeerde toen met geweld binnen te dringen. Door hevig vuur van opzij en van voren was hij genoodzaakt om zich terug te trekken, maar hij bleef het proberen. Het merendeel van zijn schepen raakte zwaar beschadigd en nadat hij er een paar had verloren, hees hij de zeilen en voer weg. Toen Sandwich zag dat het niet gelukt was en dat zijn eskader zo was toegetakeld, trok hij zich terug naar Engeland [102] om daar de schade te repareren en verversingen in te slaan.

Het koninkrijk werd toen geplaagd door de Pest die zo hevig was dat ze nauwelijks voorraden en mensen voor de vloot bijeen konden brengen. Maar hoewel de Engelse vloot niet zo goed toegerust was als in het voorjaar toen de strijd begon, was ze in veel betere conditie dan de Staatse vloot die er nooit eerder zo slecht aan toe was geweest. Het admiraalsschip, waarop De Ruyter en de gedeputeerden zich bevonden, was bijvoorbeeld een oude Oost-Indiëvaarder die men ooit op de Spanjaarden had veroverd⁵⁹. De andere schepen van de vloot waren naar verhouding nog slechter toegerust. De Witt beweerde niettemin dat de vloot aanmerkelijk was versterkt door de aanwezigheid van hemzelf. Toen hij De Ruyter in aantocht zag, meende hij dat deze nu geheel en al aan hem verplicht was en hij de baas over hem kon spelen wat hem bij

⁵⁸ Sir Thomas Teddeman (1620-1668) was schout-bij-nacht ('rear-admiral') van de blauwe vlag tijdens de slag bij Lowestoft geweest onder de hertog van Sandwich op het schip *Royal Katherine*. Tijdens de zeeslagen van 1666 zou hij de rang van vice-admiraal ('van-admiral') van het blauwe eskader bekleden op datzelfde schip. Guiche spelt zijn naam als *Thiediman*.

⁵⁹ In augustus en september 1665 voer De Ruyter nog op de *Delflandt*, een schip van 70 kanonnen en 450 opvarenden. Een van de gedeputeerden (Johan Boreel) heeft brieven geschreven die aan boord van dit schip, voor de kust bij Bergen, zijn gedagmerkt. Het in Zeeland gebouwde schip werd pas in 1666 gekocht door de VOC en was bovendien geen oorspronkelijk Spaans schip. Guiche's kwalificaties zijn onjuist. De Ruyters nieuwe vlaggenschip *De Zeven Provinciën* kwam net gereed ten tijde van de slag bij Bergen.

Tromp niet gelukt was. Hij oordeelde dat De Ruyter zijn moed en kwaliteiten in dienst stelde ter meerdere eer en glorie van hem, De Witt, terwijl Tromp hem in dat opzicht slechts weinig gunde.

De Witt werd aldus gesterkt in zijn voornemen om ten oorlog te gaan, tegen alle wijs advies van zijn vrienden in. Zij hielden hem voor dat hij geen ander oogmerk had gehad om op de vloot te gaan dan om Tromp in toom te houden. Nu De Ruyter er was [103] viel die reden weg; de vloot kon bij hem niet in betere handen zijn. Als hij nu toch wilde gaan, zouden zijn vijanden des te meer reden hebben om hem eerzucht en roekeloosheid te verwijten. Maar De Witt kon geen afscheid nemen van zijn mooie *juste-au-corps* en van zijn generaalschap. Hoewel hij wist van de krachten tegen hem in de Republiek verkoos hij een lange reis die mogelijk veel problemen met zich mee zou brengen ten gevolge van zijn afwezigheid. Als er slechts sprake was van het leveren van een slag bij de Theems, kon hij gewoon berichten uit Holland blijven ontvangen en er zelfs als dat nodig was kort heen gaan. Maar als hij naar Bergen zou afreizen moest hij de staatszaken laten voor wat die waren en kon hij er slechts van veraf naar kijken. Hij zou alles moeten overlaten aan zijn tegenstanders zonder te weten wat er precies gebeurde. Vooral de kwestie met de bisschop van Munster begon zich gevaarlijk te ontwikkelen.

De markies van Castel-Rodrigo heeft mij later verteld dat hij met zijn tussenkomst in die tijd De Witt een voordelige vrede had aangeboden, als hij het verbond met Frankrijk zou verbreken, maar dat hij dit geweigerd had. Ik was goed op de hoogte en ik geloof niet [104] dat dat op dat moment gebeurd is. Integendeel, ik denk evenals andere goed geïnformeerden dat dat aanbod pas is gedaan na De Witts terugkomst in de Maas nadat hij een storm te verduren had gehad, wat een groot verschil maakt. Want men meende dat, ondanks al dat krijgshaftige gedoe van De Witt, wanhoop als gevolg van het uitblijven van Franse steun, een reden was voor zijn inscheping. Want zonder onze steun zouden de Verenigde Provinciën uiteindelijk bezwijken of een vrede moeten sluiten die voor Engeland gunstig zou zijn. Dan zou het gedaan zijn met De Witt, omdat hij de Republiek uit eigen belang in een oorlog had meegetrokken. Maar vanaf het moment dat Engeland oprechte vredesvoorstellen deed en de markies van Castel-Rodrigo zich inspande om de Munsterse oorlog te beëindigen lijkt het daarom des te vreemder dat De Witt noch naar de een noch naar de ander wilde luisteren, hoewel dat meer zekerheden voor het welzijn van de Staat zou hebben gegeven en de voorstellen van de Spanjaarden wel in het bijzonder. Het kan zijn dat hij meende dat hij de koning van Engeland en het Huis van Oranje al te zeer had beledigd om daar nog eer aan te kunnen behalen, of dat hij zo gebrand was op het voeren van oorlog, dat hij de kansen van een ongelijke strijd verkoos boven de vrucht van een oprechte vrede die hem bovendien zijn binnenlandse vijanden had doen overwinnen en veel aanzien zou hebben gebracht.

[105] Ik kan niet ontwarren wat er in hem omging. Hoe dan ook, hij trok zijn eigen plan en zette koers naar het Noorden.

Zodra de Engelsen en de Spanjaarden begrepen dat De Witt alleen op eigen koers wilde varen, zonnen ze op manieren om hem ten val te brengen en verbonden hun krachten met die van het Huis van Oranje, dat zich in deze situatie met moeite op de been hield. Ook Downing gedroeg zich nauwelijks beter, want hij vertrok kort daarop, net in een tijd waar hij van groot nut voor zijn meester had kunnen zijn. Desondanks bleef hij met steun van de Spanjaarden vredesvoorstellen doen op dezelfde manier waarop hij die aan De Witt had gedaan. Maar omdat hij de zaak telkens in het slop bracht door de Hollanders tegen zich in het harnas te jagen, brachten ze hun voorstellen voor de Staten-Generaal en bij de andere provincies.

De zeegewesten hadden zeer te lijden van de oorlog met Engeland. Zeeland en Friesland verlangden hevig naar vrede; de andere provincies hadden die altijd al gewild en dat gevoel werd nog sterker door hun vrees voor de bisschop van Munster, die het graafschap Zutphen en Overijssel was binnengevallen en zich meester had gemaakt van alle kleine vestingen, waar hij garnizoenen had gelegerd. Niet een van hen had weerstand kunnen bieden, bij gebrek aan mankracht en munitie.

Prins Maurits was genoodzaakt achter de IJsellinie te blijven [106] met een kleine troepenmacht. De koning had nog steeds zijn steun niet uitgesproken, waardoor de Provinciën zich in de steek gelaten voelden. Ze kwamen zo in het bereik van de bedoeling van de markies van Castel-Rodrigo en begonnen kansen voor onderhandelingen te overwegen. Ik werd hierop attent gemaakt door iemand in de hoogste regeringskringen en heb daarop de koning ingelicht. Hij sloeg daar weinig acht op omdat men in Frankrijk het onaangename niet wil zien.

Die zelfde gedachte lag ten grondslag aan de Liga die wat er nog restte van de Nederlanden voor Spanje heeft willen behouden. Hun plannen kwamen hierop neer dat men een overeenkomst wilde bereiken tussen Engeland en de Verenigde Provinciën en dan met hen een verdrag wilde sluiten voor de totale Nederlanden, met het idee dat dat in het belang zou zijn voor alle gewesten. Het voorstel werd diepgaand bestudeerd in de Unie om te zien welke voordelen voor nu en voor de toekomst daar in zaten. Men vreesde voor een te direct nabuurschap met Frankrijk, gezien onze militaire kracht en de lauwe zekerheid van een alliantie met ons. Als de regering op het voorstel inging, zou het volk, dat gewoonlijk alles ten extreme voert, een verklaard vijand van Frankrijk worden.

De dominees in Den Haag [107] preekten al vanaf de kansel 'dat het God zou behagen hen te verlossen van hun twee grootste vijanden, de Fransen en de Engelsen', aangezien de een slechts het werktuig van de ander was. Ze herhaalden weer het oude liedje dat wij hen in de oorlog met Engeland hadden meegetrokken om een groter aandeel in de handel op Indië te krijgen en hen de vrucht van hun ontdekking af te pakken, terwijl de huidige oorlog hen juist belette om hun koloniën te onderhouden en de waren te verkopen.

Frankrijk had zó tegen hun belang in gehandeld dat het moeilijk was hun argwaan weg te nemen. De Franse ambassadeur benadrukte daarom onophoudelijk de waarheid en hoewel hij hen niet de wapens gaf waaraan zij behoefte hadden, spande hij zich geweldig in op een manier die superieur was aan de hem vijandige dominees.

Downing had tijdens zijn ambtstermijn meer drift dan rede getoond, maar daarmee niets bereikt en trok zich vervolgens helemaal terug. De prinses-douairière was nog altijd ziek. Don Esteban de Gamarra⁶⁰ stond op zulke slechte voet met de markies van Castel-Rodrigo dat hij geen enkele taak naar behoren uitvoerde, waardoor de markies alle vertrouwen in hem verloor. Het gevolg was dat [108] de gouverneur van de Spaanse Nederlanden⁶¹ en de ambassadeur van Spaanse koning telkens in woord en daad van elkaar verschilden. De markies van Castel-Rodrigo kwam heimelijk de bisschop van Munster te hulp en toonde zo aan de Staten de roede waarmee hij hen wilde kastijden, als zij bleven volharden in hun verbond met Frankrijk en liet hen tevens zien welke mooie vrede met zijn hulp in het verschiet lag.

Hij zei dat hij weliswaar handelde tegen de orders van zijn meester, de Spaanse koning, en zelfs tegen het belang van de monarchie als zodanig, maar als hij kon voorkomen dat het verdrag tussen D'Estrades en De Witt zou worden vernieuwd, waardoor het Franse voornemen om de Zuidelijke Nederlanden te veroveren kon worden uitgevoerd, zou dat uiteindelijk weer voordelig zijn voor de kroon.

Het is al met al moeilijk te bevatten dat de markies toentertijd niet heeft willen doen wat in zijn macht lag, vooral omdat hij vreesde al zijn rechten te verliezen. Hij stond toe dat Gent en Brugge vrij bleven, nadat hij Oostende, Nieuwpoort, Damme en Opper-Gelre aan de Verenigde Provinciën was kwijtgeraakt, waardoor de koning al die inkomsten misliep. Men kan zich er niet genoeg over verbazen dat men dacht de Staten voor een vriendenprijsje te kunnen kopen, terwijl de herovering

⁶⁰ De Spaanse edelman Don Esteban de Gamarra y de Contreras (1593-1671), bekleedde verscheidene hoge militaire functies in de Zuidelijke Nederlanden. Tussen 1655 en 1671 was hij de Spaanse ambassadeur in Den Haag, met als voornaamste opdracht de vrede tussen Spanje en de Republiek te handhaven. (Ebben, *Spaans Journaal*).

⁶¹ Guiche gebruikt consequent 'Païs Bas' als hij doelt op de Zuidelijke Nederlanden; de Noordelijke Nederlanden worden altijd met de term 'Provinces Unies' of kortweg 'Union' aangeduid.

van de hele Spaanse Nederlanden in feite nog nooit zo makkelijk zou zijn geweest [109] en voor het grijpen lag buiten de Staten en de koning van Engeland om!

Het is bovendien heel verrassend om te zien dat de Verenigde Provinciën zelf een verbond wilden aangaan dat ogenschijnlijk tegen hun belang inging. Maar De Witt heerste almachtig en heeft zijn zin doorgedreven om de hierna volgende redenen.

De belangrijkste overweging voor hemzelf was het verkrijgen van de vriendschap en bescherming van de Franse koning om zijn eigen autoriteit in de Republiek te ondersteunen, waardoor hij des te beter in staat was die van de Prins van Oranje geheel en al teniet te doen. Maar wat hij in relatie tot de Unie als geheel ook betrok bij zijn overwegingen, was de slechte staat van het Oostenrijkse Huis, dat onlangs nog verder verzwakt was door het gevecht dat Don Juan⁶² bij Evora had verloren en de dreiging van een nog groter échec met het begin van de Hongaarse oorlog⁶³.

Door dit alles leek het of de katholieke Nederlanden in de verdrukking waren geraakt, door onenigheid tussen de twee grote krachten die hen hadden kunnen redden. De wanorde bij het leger die de markies van Caracena⁶⁴ had achtergelaten, het ontruimen van garnizoensplaatsen en het slechte bestuur ontnamen het volk de hoop en de kracht om zich te verdedigen. [110] Bij de meest ijverigen bracht de situatie hooguit een neiging tot eervolle overgave te weeg.

De Verenigde Provinciën moesten dus allerlei kwesties in overweging nemen. Hoe moest men een Staat ondersteunen die wankel was en bedreigd werd door een formidabele macht als de Franse koning, maar die niet naliet om de Engelsen tegen hen op te zetten? De Witt betoogde dat het nodig was om partij te kiezen en dat diegene die hen land en steden kon geven minder slecht was dan diegene die hun vrede ineen kon doen storten. Dit maakte dat hij besloot zijn eigen oordeel te volgen en toenadering tot Frankrijk te zoeken, ook al kleefden daar enkele nadelen aan. Sindsdien is de situatie sterk veranderd en een paar jaar later zou dan ook een heel ander besluit zijn genomen.

⁶² Don Juan José de Austria (1629-1679), buitenechtelijke zoon van koning Filips IV, door wie hij in 1642 werd erkend. Hij was gouverneur van de Zuidelijke Nederlanden tussen 1656 en 1659; kreeg daarna de leiding over het leger dat van 1661 tot 1664 campagne voerde in Portugal. (Ebben, *Spaans Journaal*)

⁶³ De Hongaarse protestantse vorsten van Zevenburgen (d.w.z. *Transsylvanië*, tegenwoordig in Roemenië gelegen) hadden zich altijd met succes tegen de invloed van de Habsburgers weten te verzetten, dankzij hun positie als oostelijk bolwerk tegen de Turken. In 1661 echter was een van Turkije afhankelijke vazal-koning op de troon gekomen en werd Zevenburgen onderdeel van de strijd tussen Oostenrijk en Turkije om de hegemonie in Centraal Europa. In 1683 werd het definitief ingelijfd bij Oostenrijk-Hongarije, nadat het Turkse beleg van Wenen was afgeslagen.

⁶⁴ Don Luis de Benavides, Carillo y Toledo, markies van Frimista en Caracena, graaf van Pinto. Landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden van 1659 tot 1664 en de opvolger van Don Juan II. Hij werd op zijn beurt opgevolgd door Castel-Rodrigo.

Maar, om terug te keren naar het voorstel van de markies van Castel-Rodrigo, dit was bij de Staten op zich goed ontvangen, maar het was Holland dat vanwege de eigen belangen de besluitvorming hierover tegenhield. Een besluit werd zelfs onmogelijk door de stomiteiten die de Spanjaarden en Engelsen begingen, als gevolg waarvan het Lot die zelfde stomiteiten gebruikte om als een storm op ons af te wenden. [111]

Wij in Frankrijk waren namelijk op het punt gekomen dat wij de oorlog met Engeland gingen ondersteunen, nadat wij eerder onze steun aan de Verenigde Provinciën hadden uitgesteld, zoals wij volgens het verdrag wel verplicht waren. De Staten hadden zo genoeg van onze weifelmoedigheid en hadden zoveel argwaan gekregen dat zij graag hadden gezien dat Engeland ons te gronde zou richten. De Engelsen zagen in dat Frankrijk naar de Staten neigde en dat zij nu omzichtig moesten handelen en hun verhouding met het Oostenrijkse Huis moesten bestendigen. Frankrijk was en bleef een potentiële vijand die slechts wachtte op tijd en gelegenheid om manifest te worden.

De vloeten lagen nog altijd buitengaats. Die van de Engelsen had zich geposteerd bij de Doggersbank en lag te wachten op de terugkeer van de Staatse vloot die de Oost-Indische vloot escorteerde van Bergen naar Holland. Maar omdat de wind voor de Hollanders ongunstig was, hadden de Engelsen tijd om verversingen in te nemen voordat de anderen uit Bergen konden vertrekken. Toen de vloot dan eindelijk richting Holland vertrok stak er een stevige noordwestenwind op, die als hij wat gematigder was geweest, gunstig had uitgepakt, maar nu zo hevig werd [112] dat De Ruyter, die een zeer voorzichtig mens is, geen risico wilde nemen. Het leek hem beter om te doen wat Tromp bij een eerdere gelegenheid ook had gedaan en dat was zoveel mogelijk voor de wind weg te lopen naar open zee.

Het noodlot wilde echter dat de voorzichtigheid die ooit gunstig was geweest voor Tromp, nu nadelig uitpakte voor De Ruyter. De storm zorgde er namelijk voor dat de oorlogsschepen en handelsschepen niet bijeen konden blijven. Sommige stuurlieden waren minder wijs maar namen meer risico en slaagden erin hun koers te houden recht op Texel aan dat zij in drie of vier dagen bereikten. De anderen volgden de manoeuvre van De Ruyter en wilden zo vermijden dat ze in zulk slecht weer bij de gevaarlijke Hollandse kust zouden aankomen. Men nam uiterste voorzorg en schikte zich onder de vlag van het dichtbijzijnde schip, want alle vlaggeschepen waren van elkaar gescheiden, behalve die van De Ruyter en Tromp. De Gedeputeerden bevonden zich aan boord bij de eerste.

Een betrekkelijk gering aantal schepen had hen gevolgd, ongeveer 30 tot 35. Ze hadden niettemin het geluk [113] dichtbij hun havens te zijn en vermeden zo de Engelse vloot die op zijn beurt moest oppassen niet op de Engelse kust te verzeilen door de storm. Toch slaagden niet alle schepen erin om te ontsnappen. Men meende dan ook in Den Haag dat een deel van de schepen, oorlogsvloot of handelsvloot, toch in handen van de vijand was gevallen.

De Ruyter kende de situatie beter dan wie ook en wist wat hen tegenhield om binnen te vallen. Toen de wind wat minder werd voer hij uit om bij de Doggersbank de wrakstukken van de storm bijeen te rapen, in de hoop dat als hij de Engelsen tegenkwam de verloren schepen zich weer bij hem in de strijd zouden voegen. De Witt vreesde voor zijn ondergang als de oorlogsvloot ten dele en de handelsvloot geheel en al verloren zou gaan. Hij drong er sterk op aan dat men niet wat nog resteerde ook nog zou wagen. De situatie droeg verschillende risico's in zich, maar het lot was hem en de Staten toch weer gunstig gezind.

Aert van Nes⁶⁵, die onder zijn vlag 25 oorlogsschepen had, vier Oost-Indiëvaarders en 40 handelsschepen, volgde ook de route naar Texel en was heel dicht bij de Engelsen gekomen op wie hij het voordeel van de wind had. Maar vier van zijn grootste schepen, twee Oost-Indiëvaarders en 25 of 30 handelsschepen die niet zo snel konden laveren, vielen in hun handen. [114] Van Nes zette daarop direct de achtervolging in. De graaf van Sandwich was tevreden met de zojuist bevochten prijs die hij in zekerheid stelde door zich naar Engeland terug te trekken.

De Witt schreef aan de Staten dat hij de voorhoede van de Engelsen had gezien en op het punt had gestaan met hen slag te leveren. Hij is inderdaad dichtbij geweest, maar niet bij de voorhoede; hij zag slechts enkele schepen van hun achterhoede. Van Nes heeft zich bij hem gevoegd, ze hebben de resten bijeengevoegd, waarna de handelsvloot eenvoudig de Noordelijke haven binnen kon lopen. De oorlogsvloot is aan de andere kant van Holland naar de Maas gegaan, waar verversingen zijn ingenomen. Ook voegden zich daar enkele nieuw gebouwde schepen bij de vloot, en er was het gerucht dat men al slag had geleverd. Maar iedereen in Den Haag was van mening dat men de Engelse vloot niet had gevonden en dat deze zich al veilig in de havens bevond. De Witt bleef er vijf of zes dagen om zijn zaken in Holland op orde te brengen. Daarom meen ik ook dat het toen pas was dat hij het voorstel van de markies van Castel-Rodrigo ontving. Toen hij zag dat dit voorstel ook aan zijn vijanden was gedaan en Frankrijk dus zijn redding was tegen de bisschop van Munster, wilde hij de zaak verder die kant op krijgen.

⁶⁵ Aert Jansz van Nes (1626-1693), door Guiche *Adrien van Essen* genoemd, was een Rotterdamse vlagofficier. Na de Slag bij Lowestoft (juni 1665) was hij bevorderd tot vice-admiraal van de admiraliteit van de Maze; in 1666 zou hij luitenant-admiraal worden. Hij had een nauwe, vriendschappelijke relatie met De Ruyter, die hij ook soms verving (zie boek 2).

[115] Een paar dagen nadat de vloot in de Maas was gekomen, voer zij weer uit richting Engeland. De aanhangers van De Witt verkondigden dat zij uit waren op een confrontatie, hoewel ze wisten dat de Engelsen al ontwapend hadden. De bisschop intussen maakte steeds meer voortgang en langzaam drong het besef door bij de Staten in welke wanorde hun leger verkeerde. Men had dringend behoefte aan officieren en zelfs realiseerde men zich dat men direct troepen moest werven.

Frankrijk had nu werkelijk hulp toegezegd en hield zich niet langer op de vlakte. De president van de Gecommitteerde Raden⁶⁶ kwam mij opzoeken. Hij bood mij de opdracht aan, met geld daarbij, om troepen te gaan werven. De koning had mij weliswaar toegestaan om dienst te nemen, maar stond niet toe dat ik in Frankrijk troepen zou werven. Ik meende dan ook dat ik niet op het voorstel van de Staten in kon gaan; zij namen andere maatregelen en werven toen troepen in hun eigen land.

Het was amusant om te zien hoe de Verenigde Provinciën geld hadden voor 40.000 man voetvolk en 3000 man cavalerie, maar te velde slechts 1500 paarden [116] en 3000 man voetvolk konden inzetten, totdat ze de 4000 soldaten die op de vloot hadden gediend daarvandaan hadden overgebracht naar het leger. Prins Maurits en de Rijngraaf die aan de IJssel verbleven hadden nooit over een grotere legermacht dan deze beschikt. De rest was als garnizoen in de grensplaatsen gelegerd, maar was slecht uitgerust. De garnizoenen van de IJssel en de Rijn waren er nauwelijks beter aan toe. De bisschop kon er tenminste één makkelijk veroveren en dat was Doesburg. De stad was niet alleen slecht voorbereid op een belegering, maar ook was het algemeen bestuur niet in staat om in de huidige situatie goed partij te geven op het slagveld.

De Provincies zijn, zoals ik al eerder heb uitgelegd, ieder voor zich soeverein en binnen de provincies genieten de steden datzelfde recht. Maar wanneer zij allen bijeen zijn voor de Grote Vergadering⁶⁷, dat toonbeeld van oude soevereiniteit, dan ontvangen ze de besluiten van die vergadering als waren het orders van een hogere autoriteit. De Vergadering die in Den Haag zetelt, de Staten-Generaal, is ook slechts een gedeputeerde van die eerste en heeft lang niet dezelfde macht. Zij kan zaken besluiten en verdragen aangaan, [117] maar waar de Provincies en de steden de besluiten van de Grote Vergadering gehoorzamen, kunnen zij die van die andere vergadering naar believen bevestigen of teniet doen.

⁶⁶ De Gecommitteerde Raden (van Holland) vormden het dagelijks bestuur van de Staten van Holland. Het onderhoud van de garnizoenen behoorde tot hun speciale taak.

⁶⁷ De Grote Vergadering zoals Guiche die voor zich ziet was slechts één keer gehouden, in 1651 na de dood van stadhouder Willem II. Er ging zeker geen bovengewestelijke autoriteit van uit, integendeel, men besloot dat de soevereiniteit als vanouds bij de gewesten zou blijven liggen. Een tweede Grote Vergadering werd in 1716-'17 gehouden, met al even weinig resultaat.

Het spreekt dat die Grote Vergadering weinig naar de smaak is van de dienaren van de Republiek, net zo min als naar die van de Prinsen van Oranje die hem alleen dan bijeenriepen wanneer zij echt niet anders konden. Voor De Witt was het helemaal een ontembaar monster, waar hij veel meningsverschillen tegenkwam met ontelbare personen die hij bovendien niet kende noch zo eenvoudig genoegdoening kon geven zoals hij dat in zijn gewone omgang met de regenten wel kon.

In Republieken duurt het namelijk altijd heel lang om een akkoord te bereiken, niet zoals in monarchieën, waar men in schijn elkaar vlijt of soms bevecht, maar uiteindelijk een hogere macht een juistere beslissing neemt. De anderen zijn slechts dienaren die in beslag worden genomen door hun eigen belang. Mensen die leiding geven weten dat en laten hun macht daarom liever afhangen van rede en recht; zij haten grote vergaderingen. Je ziet dat ook bij koningen, zelfs pausen trachtten de kerk te vrijwaren van concilies. [118] Downing, die uit eigen inzicht en door de instructie die de Oranjepartij hem gegeven had, zag dat de ondergang van De Witt gelegen zou kunnen zijn in een Grote Vergadering, verlangde die daarom des te meer. Hij zei dat het gezag en de uitstraling van dat Lichaam zeer groot zou zijn en dat men zonder twijfel en in volle vrijheid beslissingen zou nemen voor het welzijn van de Republiek. Dankzij die vrijheid kon men vrede bereiken wat de huidige regering juist niet lukte, omdat die zich door haar verdeeldheid en het ontbreken van een staatshoofd, liet leiden door de belangen van enkelingen. Hoewel dit natuurlijk goed in het straatje van zijn meester paste, sprak hij wel degelijk de waarheid. Behalve dat de waarheid altijd vleidend is voor mensen aan wie die bekend is, voegde hij er nog krachtige voorbeelden aan toe. Verdragen, oorlog en vrede waren immers altijd een goede gelegenheid geweest om een Grote Vergadering bijeen te roepen, nog tijdens het leven van de Prins van Oranje zowel als na zijn dood.

Tot zijn afgrijzen zag De Witt dat het voorstel van zijn tegenstander zo goed werd ontvangen. Uit vrees dat de Oranjepartij hier voordeel uit zou halen, [119] wist hij dit op vaardige wijze te verhinderen.

De secretaris van het gezantschap dat namens de Verenigde Provinciën in Engeland verbleef, was daar zijn boekje te buiten gegaan en werd, terecht, gearresteerd. Niettemin deden de Staten daar hun beklag over. Ze droegen echter weinig goede argumenten aan om de man uit de gevangenis te houden, en verdroegen de situatie zonder zich op tegenmaatregelen te bezinnen. De Witt, die toen op de vloot verbleef, verdedigde de man bij de Staten. Hij liet zeggen dat het hier een Engelse manoeuvre betrof om hun ambassadeur te beschadigen en verkreeg toestemming van

zijn meerderen om de secretaris van Downing te laten arresteren, onder het voorwendsel dat hij eveneens zijn opdracht te buiten was gegaan.

De Witt had steeds tot doel om een anti-Engelse stemming in de Unie te bewerkstelligen en gaf hen zodoende een reden tot beklag. Ook wilde hij Downing wat schrik aanjagen, die enigszins overdreven reageerde op de arrestatie van zijn secretaris en zich hals over kop naar Engeland spoedde, terwijl men hem in Den Haag méér nodig had. De graaf D'Estrades voelde zich gezien de situatie verplicht om hem te schrijven direct weer terug te keren, waarop hij na ontvangst van dat advies direct weer scheep ging.

De koning had intussen marsorders laten geven [120] aan de hulptroepen. Zij waren al bij de Franse grens gekomen, toen De Witt terugkeerde in de Maas. Hij trof de staatszaken enigszins in verwarring aan, maar omdat zijn reis niet zo ongunstig was verlopen, kon hij een en ander weer in een paar dagen rechtzetten. De wanordelijke situatie met betrekking tot de Munsterse oorlog gaf hem zelfs een gelegenheid om wat meer krediet te verkrijgen in de Republiek. Want het onvermogen onder de overige dienaren van de staat was zo groot dat de Staten geneigd waren om veel vertrouwen te schenken aan iemand die hen wat dan ook durfde te beloven. Hoewel De Witt medeschuldig was aan de oorlog door de verwaarlozing van het leger, klampten ze zich aan hem vast. De Witt verklaarde dat hij, omdat hij zich zozeer gewijd aan de Zeezaken, aan die van het Land niet was toegekomen en dat de fouten die daar waren begaan geheel voor rekening kwamen van Prins Maurits en de Rijngraaf en aan hen die de leiding hadden van de regering. Hij ging er aan voorbij dat hijzelf, na alle functies aan zich getrokken te hebben, verantwoordelijk moest worden geacht, of hij nu absent was geweest of in Den Haag.

Na dit gezegd te hebben [121] is het tijd om weer terug te keren naar het wel en wee van de bisschop van Munster.

Ik heb verteld wat de reden was van zijn onmin met de Staten en dat hij hoopte om zich te revancheren door zich met een andere grootmacht te verbinden. Maar hoe zwak de militaire kracht van de Unie te velde ook was, hun macht en middelen waren aanzienlijk en een relatief kleine vorst als hij kon slechts zijn zekere einde vinden in een voortzetting van de oorlog. Doordat hij zijn leger in zijn eigen land moest inkwartieren moest dit wel leiden tot de ondergang van zowel Heer als volk. Iedereen dacht er zo over en het leek ook een logische gedachte en hoe meer men er over nadacht, des te minder kon men geloven dat de bisschop op eigen gezag de oorlog was gaan voeren, zonder steun van naburige vorsten met wie hij dezelfde belangen deelde, kortom, zonder

de bescherming van het Oostenrijkse Huis of die van Zweden.

Men kon duidelijk zien dat de markies van Castel-Rodrigo hem hielp met de werving van troepen, maar uit de openbare weigering aan de hertog van Bournonville om het bevel te voeren over het bisschoppelijke leger, trok men te snel de conclusie dat Spanje hem niet openlijk wilde steunen. En omdat de bisschop geen dankjewel zou zeggen [122] voor niet-geleverde steun of weinig geld, zei men dat het gedrag van de markies van Castel-Rodrigo een wel heel duidelijk teken was dat het Oostenrijkse Huis zich aan de kant van de bisschop had geschaard, maar dat de Spanjaarden hun belangen in de Zuidelijke Nederlanden niet op de spits wilden drijven ten koste van Frankrijk, uit angst voor een voorwendsel aan die zijde om binnen te vallen. Zij besloten om troepen ter beschikking te stellen aan de keizer, die met recht de rechten van het keizerrijk mocht verdedigen tegen de inbreuk die de Hollanders daar op hadden gemaakt.⁶⁸ Want hoewel de keizer een leger heeft om de belangen van het keizerrijk te beschermen, kan hij dat nooit gebruiken om zijn autoriteit in Duitsland te doen gelden, zonder zich tegenover iedereen te belasten. Maar nu was het toneel ver gelegen van zijn erflanden en had hij niets te vrezen. Ook hoefde hij niet te duchten dat Frankrijk bondgenoten in Duitsland zou zoeken die een wrok jegens hem hadden, omdat hij recht had kunnen doen aan hun collega-vorsten. Hij begreep heel snel wat zijn voordeel zou kunnen zijn en stuurde een gezant naar Brussel om aan de markies van Castel-Rodrigo aanzienlijke steun toe te zeggen voor de bisschop van Munster. [123]

De derde keer dat ik in Brussel was heeft de markies mij verteld dat het deels door zijn toedoen was dat de Raad van Spanje het voorstel van de keizer niet accepteerde. Want zijn onderschatting van de krachten van de Staten en het respect dat hij had voor de Engelsen, deden hem vrezen dat als een gedisciplineerd leger zich bij de troepen van de bisschop zou voegen, dat deze de Verenigde Provinciën zodanig zou kunnen uitputten dat zij zouden bezwijken en zich uit pure noodzaak aan Frankrijk of aan Engeland moesten overleveren. Beide gevolgen zouden niet in het belang van het Oostenrijkse Huis zijn en daarom wilde de markies dat niet op zijn geweten hebben. De Spaanse Raad volgde gewoontegetrouw zijn adviezen op, zonder zelf iets bij te dragen.

De Spaanse koning bedankte vanaf zijn sterfbed de keizer voor diens aanbod en droeg de leiding over de hele kwestie over aan de markies van Castel-Rodrigo, die slechts uit was op de verzwakking van de Staten en hun vriendschap voor Frankrijk wilde afremmen, maar niet wilde dat zij vernietigd zouden worden.

⁶⁸ De keizer in deze periode was Leopold I (1640-1705), aartshertog van Oostenrijk uit het Habsburgse huis. In 1658 was hij tot keizer van het Heilig Roomse Rijk verkozen.

De politiek van de markies van Castel-Rodrigo was dus heel subtiel en had als enige fout dat hij momenteel niet meer juist zou zijn. Want wat hij vreesde en niet wilde doen, bleek niet uit de praktijk, zoals het verloop der dingen ons afdoende heeft geleerd. [124]

Intussen had niemand weet van deze details. Men zag dat de bisschop de vijandelijkheden opende nadat hij een officiële oorlogsverklaring door een heraut in Den Haag had laten verkondigen. In dezelfde tijd hebben de keurvorsten van Keulen en Brandenburg en de hertog van Neuburg hun territoriale aanspraken bij de Staten ingediend. Deze vreesden eerst dat dit slechts een voorwendsel was om de vrede te breken en dat zij het al op een akkoordje hadden gegooid met de bisschop van Munster, maar koning Lodewijk bevrijdde even later de Staten van deze vrees. Hij spoorde hen aan deze vorsten genoegdoening te geven en liet weten dat de vorsten van Keulen en Neuburg niets gewapenderhand zouden durven te ondernemen. Zodoende bleven alleen de Zweden en de keurvorst van Brandenburg over om vrees voor te hebben. De laatste moest nog naar zijn troepen in Kleef toe en de eerste hadden zojuist Wrangel⁶⁹ met vijf of zesduizend man naar Pommeren en het bisdom Bremen gestuurd.

Zoals ik al eerder vertelde had de bisschop een aantal kleine vestingen in het graafschap Zutphen ingenomen. Ik denk dat het nodig is om zijn leger iets beter te leren kennen en zijn algehele situatie. Zijn bondgenootschappen heb ik al behandeld en daar verwachtte hij veel van. [125] Daarom had hij vooraf ook anderen gelegenheid gegeven om met hem hun zaken te regelen, met het risico dat hij zichzelf zou benadelen. Hier volgt hoe hij in dezen gehandeld heeft.

In het licht van het conflict tussen Engeland en Holland hoopte de bisschop dat het einde van de Hongaarse oorlog hem gelegenheid zou geven om zich te revancheren voor het onrecht dat hem door de Staten was aangedaan. Met dat doel had hij zich verzekerd van een groep officieren uit het keizerlijke leger. Een deel hield hij die winter bij zich, de rest gaf hij verlof en hij liet wapens en munitie voorbereiden. Je mag hem vanwege zijn ervaring en toewijding als een goede oorlogs-administrateur beschouwen, waar een grote vorst veel plezier aan zou kunnen beleven.

De maatregelen die hij trof waren zo goed, dat hij binnen twee maanden 8000 paarden bijeen had, met bijna 5000 man voetvolk en een meer dan adequate artillerie daarbij. Paarden met alle toebehoren kon hij in zijn land makkelijk vinden en voor de rest hoopte hij gewoon op hulp van God. Hij rekende daarbij vooral op de vorsten waar ik al eerder over sprak, hoewel van hun kant geen enkele garantie was gegeven, met uitzondering [126] van de koning van Engeland die hem

⁶⁹ Karel Gustav Wrangel (1613-1676), Zweeds rijksmaarschalk. In 1658 was hij als admiraal de tegenstander van de Hollanders geweest tijdens de slag in de Sont.

van geld voorzag maar hem verder bepaald niet van pas kwam, als ik dat zo mag zeggen. Want de Munsterse Oorlog dwong Frankrijk om de oorlog te verklaren en mee te doen te land en ter zee tegen de Engelsen. Hun koning, die een man aan boord had genomen en onderhield, was nu door gebrek aan middelen genoodzaakt om deze in de armen van de Spanjaarden te drijven, terwijl hun zwakheid en vrees voor Frankrijk hen juist in de zijne had moeten laten belanden.

Deze bizarre tegenslag was tevens de oorzaak van hun ondergang. De Spanjaarden hebben een verkeerde politiek jegens Engeland gevoerd; zij wilden zich afzijdig houden en tegelijk op de hand van Engeland zijn zonder zich tegen de Staten op te stellen. Met wat meer geluk hadden zij vrede in Portugal gehad, verenigd zijn in een defensief en offensief verbond mét de Engelsen en mét de keizer en waren ze heer en meester in Europa geweest, terwijl Frankrijk en de Staten het onderspit hadden gedolven. Maar in plaats daarvan hebben de Spanjaarden door hun stommiteiten zichzelf in hun huidige situatie gemanoeuvreed en zijn ze nu onderworpen aan de voorwaarden van anderen.

Maar, om de draad weer op te pakken, het was niet alleen een vergissing van de Engelse koning om de bisschop van Munster geld te geven, hij wilde hem bovendien gunstig stemmen. [127] Daarom moest hij hem tenminste voorzien van een legeraanvoerder. De overige officieren waren in het algemeen goed, maar het lot had aan het hoofd van het leger iemand gezet die ik slechts als een schilderachtige figuur kan beschrijven.

Het was een landgraaf uit Hessen van de Darmstadtse tak die in Frankrijk bekend staat als de Prins van Homburg, die gediend had onder alle grote vorsten van Europa en enkele Duitse vorsten, maar altijd maar voor zeer korte tijd en bij sommigen slechts bij wijze van spreken.⁷⁰ De koning van Spanje was de eerste aan wie hij zijn diensten aanbood, maar omdat die verwickeld was in een staatshervorming - zo vertelden enige Spanjaarden mij - hebben ze hem als troost voorgehouden dat hij als afstammeling van de oude hertogen van Brabant bij de koning in de smaak zou vallen en misschien wel met de *Infante* zou mogen trouwen. Dat leek hem geen slecht idee en hij volgde die raad op. Maar toen hij eenmaal in Madrid was en het Hof niet aanwezig bleek, liet hij deze hoop varen. Omdat hij de *Infante* niet kon krijgen, vroeg hij of men dan wel 4000 *écus* voor hem had om terug te reizen, wat hij ook kreeg. Dat lijkt een buitengewoon verhaal, maar het is wel waar gebeurd.

⁷⁰ Het gaat hier om Frederik II, landgraaf van Hessen-Homburg (1633-1708). Tijdens zijn leven werd hij blijkbaar al gezien als militaire avonturier; kleurrijk, maar zonder veel capaciteiten, gezien Guiche's weinig serieuze beeld van hem. Over diens leven schreef Heinrich von Kleist in 1810 het toneelstuk 'De Prins van Homburg', zonder zich overigens veel om de historische figuur te bekommeren. Het landgraafschap Hessen-Homburg was een deel van het landgraafschap Hessen-Darmstadt. Herbert Rosendorfer, *Der Prinz von Homburg : Biographie*, München, 1991.

Vanaf daar ging hij naar de keizer, daarna verbond hij zich met Frankrijk, [128] vervolgens met Zweden en ten slotte werd hij voorzitter van de militaire raad van de hertog van Saksen. Toen het aan dat hof politiek wat roerig werd gaven ze hem zijn ontslag. Hij was van plan om naar Holland te gaan om te zien wat daar gaande was. Na een verblijf aldaar ging hij langs bij de bisschop en trad in diens dienst. Hoewel de Staten niet bedroefd waren om hem als legeraanvoerder tegen te komen, hadden ze toch het lef om te zeggen dat hij eerst was komen spioneren, maar hun vooringenomenheid was wat verdacht. Een paar dagen nadat men had vernomen dat de bisschop hem tot generaal had benoemd, hoorde men dat hij naar de keizer was gestuurd om hulp te vragen. Van de tafel van de hertog van Saksen, aan het hoofd van het leger van de bisschop van Munster, vertrokken toen het leger op campagne ging en ten slotte ambassadeur in Wenen, en dat alles binnen slechts luttele dagen.

Het leger van de bisschop bevond zich intussen aan de oever van de IJssel en had zich genesteld in de daar aanwezige versterkingen. Ze hadden het daar comfortabel, hoewel de regens vroeg waren begonnen en de wegen zo slecht waren dat de bisschop zijn zware artillerie niet kon vervoeren, noch zijn andere uitrusting die hij in Coesfeld moest achterlaten. Zo kon hij niet de aanval inzetten op andere IJsselsteden maar behield hij alles wat hij had, [129] zowel in Overijssel als in het graafschap Zutphen, behalve Grol en Bredevoort.

Prins Maurits was met het beetje infanterie dat hij had gelegen achter Zwolle en de Rijngraaf had zich geposteerd tussen Arnhem en Zutphen. De Gedeputeerden zaten in Deventer, waar ze links en rechts orders uitdeelden, meer om hun eigen onzekerheid te maskeren dan werkelijk de baas te willen lijken en ze lieten de troepen aan hen gehoorzamen, net als echte generaals. Maar toen het er om ging de bomen te kappen die op het contrescarp stonden of de tuinhuisjes te verwijderen van de burgemeesters of hun vrienden, kon niemand dat van hen gedaan krijgen.

De generaals zeiden wat ze nodig hadden. De Gedeputeerden beoordeelden of dat wel of niet gerechtvaardigd was en voelden zich snel op hun teentjes getrapt. Maar hoewel het toeval hen soms een juiste beslissing liet nemen, was hun wil zeker niet overal wet. Met name de bestuurders van de steden beschouwen zichzelf als soevereine vorsten en gaan er van uit dat niemand in hun gebied het recht heeft om hen te commanderen zoals wijlen de Prins van Oranje dat altijd wel kon.

Door het voortdurende conflict over zeggenschap ontbrak het het leger vrijwel aan alles, [130] er was geen munitie, er waren geen voorraden of kanonnen. In de tijd van de Prins van Oranje had het leger over dat alles wel beschikt. Er waren genoeg manschappen en wanneer het leger in

vijandelijk gebied was hoefde het niet van het land te leven. Nu was het gereduceerd tot niet meer dan een brigade.

De bisschop was van plan om een brug te slaan over de IJssel, versterkt met twee forten aan beide zijden, zoals ooit graaf Hendrik van Bergen had gedaan.⁷¹ Met zijn cavalerie had hij Utrecht kunnen bereiken, een schatting aan Amsterdam opleggen en veel geld binnenhalen om zijn troepen dubbel te betalen en ze een goed leventje thuis te bezorgen, als hij eenmaal het land weer had moeten verlaten. Wat hij dan tenminste wel had moeten doen was één van de bovengelige IJsselsteden veroveren. Doesburg was makkelijk voor hem geweest en hoewel de regen naar verluidt verhinderd had dat hij zwaar geschut mee kon nemen, was iedereen het erover eens dat hij het met genoeg mensen best had kunnen doen.

Het lijkt geen twijfel dat als hij was geslaagd en oorlogsschatting had bemachtigd, dat veel vorsten in Duitsland die zich nu neutraal of tegen hem hadden opgesteld, zijn kant zouden hebben gekozen en hun zaken hadden zien floreren.[131] Maar in plaats van zo doortastend op te treden, gedroeg hij zich als een verdwaasde, die niet wist waar hij naar toe moest, die overal zocht en informeerde waar hij de oplossing van zijn gebrek aan richting toch zou kunnen vinden.

Meer dan drie weken gedroeg hij zich zo, waarbij hij zijn tijd verdeed met drinken en zijn waardige rol van Duits kapitein vervullen. Al dit plezier leverde weinig resultaat op, maar wel veel wanorde. Een van zijn officieren, Clément geheten, die lange tijd had gediend onder de Prins van Condé, brak zijn nek toen hij over een sloot wilde springen. Hij ergerde zich aan de bisschop die maar niet de IJssel durfde over te steken en nam zelf een heel andere beslissing.

Bij de bisschop was een man die Schulenborgh heette en veel invloed had gehad in het Groningse bestuur. Hij was daar verjaagd door de Friese stadhouder Prins Willem, waarbij De Witt had geholpen⁷². Hij was naar de bisschop gevluht en, zoals dat gaat met ongelukkigen en bannelingen, zij beloven aan wie hen ontvangt dat ze hem zullen helpen in zijn ondernemingen. Deze had aan de bisschop toegezegd voor hem de poorten van Groningen te zullen openen, [132] als hij daar gewapenderhand heen zou mogen gaan en dat zijn medestanders ter plaatse zouden

⁷¹ Het is niet duidelijk welke *Henry de Berghes* Guiche hier bedoelt of welke militaire gebeurtenis. Er bestaan verschillende mensen met die naam, zowel als heren van Bergen op Zoom, als van Bergen in Henegouwen.

⁷² In 1662 had stadhouder Willem Frederik een eind gemaakt aan de z.g. gilden-opstand. Dergelijke opstanden van de gilden, waarbij men verlangde dat streng de hand werd gehouden aan het middeleeuwse stapelrecht van de stad, kwamen in Groningen vaker voor. De leider (*bouwmeester*) van het gilde, Warendorp, was daarbij veroordeeld en op de Grote Markt onthoofd. Johan van Schulenborgh was adviseur geweest van de gilden en tevens afgevaardigde van de Stad naar de vergaderingen van de Staten-Generaal. Hij werd eveneens ter dood veroordeeld, maar wist, gekleed in vrouwenkleden, te ontsnappen. Schulenborgh wordt door Guiche als *Culembourg* aangeduid. (Formsma, 1981.)

zorgen voor extra steun. Dit zou best mogelijk zijn geweest en als het de bisschop was gelukt, zou hij een zware klap aan de Verenigde Provinciën hebben toegebracht. Hij had in dat geval over zee verbinding met de Engelsen kunnen maken. Wanneer een zo belangrijk deel van de Unie zou zijn weggevallen, zou de rest van het land ook serieus gevaar hebben gelopen. Ik denk dat het een goed idee was, maar ook wat onuitvoerbaar en de bisschop beging daarom een grote dwaasheid het te willen doen.

Vanaf het begin van de oorlog waren in Groningen 2000 man voetvolk gelegerd met 500 paarden. Dit leger stond onder bevel van Meteren⁷³, die door de provincie was aangesteld. De prinses van Nassau en haar zoon, die officieel de stadhouder was, konden dit immers niet doen; de een niet vanwege haar sekse, de ander niet vanwege zijn minderjarigheid.⁷⁴ Hoewel men niet bang was dat het volk of de goede burgers de kant zouden kiezen van Schulenborgh, vreesde men wel dat hij dwazen of verraders zou kunnen vinden om hem ten dienst te staan. De bisschop zou daar veel profijt van hebben omdat op die manier een legermacht aan de stad Groningen, waar bovendien pest heerste, werd gebonden. [133] Als de bisschop de IJssel had willen oversteken was de vriendschap met Schulenborgh hem van pas gekomen als hij de rivieroever ongedekt had willen laten. Daarentegen was de band met deze banneling juist schadelijk voor hem om de provincie Groningen aan te vallen. Hij beschikte over veel cavalerie waarmee hij zo naar Utrecht had kunnen optrekken. Maar in plaats daarvan werd deze hem praktisch onnuttig in het moeras en op de dijkjes. Voor een deel waren deze natuurlijk en deels aangelegd. Zijn infanterie werd daar het meest meelijwekkende leger ter wereld, hoewel de Staatse troepen nog nooit iets hadden durven uitrichten tegen deze ongelukkigen.

Ik ben mij bewust van mijn stevige kritiek op de handelwijze van de bisschop, die het plan van Schulenborgh volgde zonder daar een steviger basis voor te hebben dan slechts de belofte van een banneling en het woord van een paar monniken. Zij hadden hem wijs gemaakt dat de katholieken, waarvan er veel wonen langs de grens met Duitsland, met vreugde zijn kant zouden kiezen. Anderzijds moet men hem prijzen om zijn dappere keuze voor iets dat praktisch onmogelijk leek. Want men was het er over eens dat er maar drie passages waren om vanuit Overijssel Groningen te bereiken. De eerste was via Steenwijk, de tweede over Coevorden en de derde manier was om vanuit het bisdom Munster [134] zich eerst meester te maken van het fort dat genoemd is naar het moeras waarin het is gebouwd en dat Bourtange heet. Deze drie sterkten

⁷³ Kolonel Adriaan Cuyck van Meteren

⁷⁴ Albertine Agnes (1634-1696), de vijfde dochter van Frederik Hendrik en Amalia van Solms, was gehuwd met haar neef Willem Frederik van Nassau (1613-1664). Hun zoon was Hendrik Casimir II (1657-1696), die dus ten tijde van de inval van de bisschop 8 jaar oud was. Albertine voerde het regentschap over haar zoon tot 1675.

waren de beste waarover de Staten beschikten, zowel om hun ligging als om de uitstekende zorg die de prinses van Oranje er aan besteed had. Maurits had ze ooit veroverd op de Spanjaarden, die toen werden aangevoerd door Verdugo⁷⁵, in de tijd dat het grootste deel van hun leger onder de hertog van Parma naar Frankrijk trok. Het bezit van die steden leidde het jaar daarop ook tot de val van Groningen, omdat de Spanjaarden, zonder die vestingen, geen verbinding meer met de rest van het land konden onderhouden, dankzij de inspanningen van prins Maurits.

De bisschop vond nog twee andere doorgangen, een vanuit zijn land naar Groningen en de ander om er vanuit Overijssel te komen. De eerste die hij probeerde liep vanuit zijn land door het moeras van Bourtange, dat de grens vormt, en waar het fort ligt waarover ik sprak dat op een dijk is gebouwd. Deze dijk dient als verbinding tussen laag gelegen gebieden. Een eindje verderop ligt de abdij van Ter Apel; hoewel het moeras daar heel breed is, loopt er een pad, maar dat is zo onderbroken met sloten en stukken moeras, dat het onmogelijk werd geacht om daar langs te gaan, [135] vooral omdat de regens die normaal pas in oktober beginnen, nu al veelvuldig waren gevallen.

De bisschop, die niet genoeg capaciteiten en middelen had om alles goed te doen, slaagde in de meeste van zijn ondernemingen maar half, maar als hij een fout beging, deed hij dat voluit! Deze maal probeerde hij de doorgang met weinig mensen en hij had reden om dat te doen, want met een grote legermacht liepen zijn voorste mensen gevaar zonder steun te komen. De Staten hadden niet in de gaten wat zich onder hun neus afspeelde en hadden praktisch geen wachtposten en verspieders opgesteld.

Omdat ze meenden dat het fort Bourtange toch niet aangevallen kon worden was het zo goed als verlaten. De palissaden waren neergehaald, het gras stond hoog en de struiken tussen de taluds waren fors gegroeid. De vesting werd slechts bewaakt door 50 slecht toegeruste mannen en liep veel gevaar als de tegenstander de moed had om het aan te vallen. De troepen van de bisschop hadden via het pad langs de abdij de grens bereikt en maakten zich meester van de kop van de dijk die naar Groningen leidt, of zo men wil, naar het bisdom Munster. Ik meen, me baserend op verstandige mensen [136] die het gezien hebben, dat als de bisschop met 2000 man langs de abdij was gegaan hij zonder moeite de vesting Bourtange had kunnen veroveren. Want als hij zich een beetje hoger dan het fort had verschansd, aan de Groningse kant, had hij slechts een dijk

⁷⁵ Francisco Verdugo (1536-1597) was tussen 1581 en 1594 de laatste Spaanse stadhouder van Groningen, Friesland, Drente en Overijssel. Coevorden werd in 1592 door prins Maurits op hem veroverd, waarna hij het vergeefs belegerde. In 1594 kwam Groningen terug bij de Unie en moest Verdugo de wijk nemen. In 1595 publiceerde hij een boek 'Beknopte herinnering aan Friesland' (*Memoria sucinta de lo sucedido en Frisia mientras yo, el Coronel D. Francisco Verdugo, estaba en ella desde el año de 1580 hasta el de 1596 en que se perdió Groninga*).

hoeven door te steken om met 200 man drie of vier dagen stand te houden tegen de hulptroepen die vanuit Groningen onderweg waren. Maar Meteren had gehoord van de doortocht van de vijand en wist dat het er maar vier tot vijfhonderd waren die in plaats van door te stoten naar Bourtange, zich hadden verschansd bij Ter Apel. Hij wist dat als hij snel zou optrekken, hij mensen zou bevechten die geen enkele steun hadden. Hij slaagde in die opzet en versloeg hen zonder weerstand te ontmoeten. Hij liet een wachtpost achter en kon troepen in het fort Bourtange legeren.

Toen dit nieuws de Staten in Den Haag bereikte, waren zij zeer verrast, want zij hadden niet gerekend op die derde doorgang. Maar nu die heroverd was waren ze ook nergens meer beducht voor. De bisschop van zijn kant zag dat de doorgang versperd was en trof voorbereidingen voor een andere mogelijkheid. Hij droeg zijn generaal-majoor, genaamd D'Ossery, op om met 2000 paarden en 2000 man voetvolk langs de IJsseloever af te zakken [137] en in Drenthe een passage te zoeken, anders dan Steenwijk of Coevorden. D'Ossery volbracht die opdracht goed en kwam bij Zwolle, waar Maurits van Nassau zich bevond met het grootste leger dat de Staten op dat moment hadden. Plotseling boog hij toen af naar het riviertje de Vecht, stak dat over en bezette de dijk bij Rouveen. Omdat die alleen door wat boeren werd verdedigd, lukte hem dat eenvoudig. Hij verwoestte het hele dorp, liet Steenwijk links liggen, het moeras van Coevorden rechts, en trok verder naar Meppel. Hij ging Drente binnen en kwam vanaf daar in Groningen. Met Schulenborgh, die van geen enkel nut was, voor die stad gekomen, laten wij hem daar achter om te vertellen wat het Staatse leger en de regering toen zijn gaan doen.

Het leger maakte een slechte beurt en Prins Maurits zou hieraan schuldig geweest zijn als hij de passage niet eenvoudig met wat troepen zou hebben versterkt. De vesting Zwolle bestaat uit een lange dijk op de kop waarvan een van de sterkste burchten van het land is gelegen, bewaakt door veel man. Zij wordt doorsneden door een kanaal waar een ophaalbrug overheen ligt. Nochtans verliet men uit angst zijn post bij het zien van het vijandelijke leger. De provinciale Staten hebben Prins Maurits daartoe aangezet. [138] Zij werden aangespoord door de bewoners die de daargelegen wijk wilden verlaten, maar net zo min als hun meesters verstand hadden van oorlog voeren en daarom belang hechtten aan een verdedigingspost die in het geheel niet in het geding was. Prins Maurits had kunnen zien aankomen vanaf het moment dat de vijand voor Zwolle opdook, dat hij geen vrees hoefde te hebben, vanwege het jaargetijde, de sterkte van de stad als van het garnizoen. Hij had troepen een omtrekkende beweging kunnen laten maken via het kanaal en de Zuiderzee en dan over Hasselt Rouveen kunnen bezetten. Dan had hij alles opgelost, want het is maar 3½ uur over de weg van Zwolle naar Rouveen. De vijand zou er door de gedwongen

omweg meer dan 8 uur voor nodig hebben gehad, nog zonder de blokkade bij de Vecht mee te rekenen.

Hoewel het bisschoppelijke leger geen zware artillerie mee had, werd het toch in zijn op zich al moeilijke voortgang vertraagd door enkele veldstukken. Prins Maurits, die geen man is van snelle reacties, overwoog lange tijd wat de troepen zo dicht bij Zwolle kwamen doen en hoe meer hij bedacht dat een aanval onmogelijk zou zijn, des te minder hij op het idee kwam dat ze naar elders op weg waren. Hij vertrouwde op de stelling bij Rouveen, op aangeven van [139] de bevelen van de Gedeputeerden. Vooral die uit Groningen en Friesland verlieten zich geheel op de dapperheid en de kwaliteiten van hun boerenlieden. De volgende dag kwamen zij er pijnlijk achter dat de doorbraak een feit was en dat de vijand Drenthe was binnengekomen.

Dit nieuws viel slecht in Den Haag, hoewel het verzacht werd door brieven van Prins Maurits en de Gedeputeerden die de Staten verzekerden dat het een verloren zaak was voor de bisschop. Zijn troepen bevonden zich bij Rouveen (dat de vijand al even dwaas had verlaten) en waren ingesloten tussen vestingen en het moeras en hadden geen schijn van kans om uit te breken. Ter Apel was immers heroverd en werd nu verdedigd door Friese troepen. Deze zienswijze had zowel voor- als tegenstanders. Sommigen achtten de bisschop best in staat om alleen aan een doortocht naar Groningen te hebben gedacht, zonder zich te bekommeren om een terugtocht.

Maar toch is er geen excuus voor de fout van D'Ossery om geen wachtpost in Rouveen achter te hebben gelaten na het te hebben veroverd. Hij had zo tenminste een verbindingsschakel gehad tussen de verschillende plaatsen in Overijssel die in het bezit waren van de bisschop. Door die post te verlaten [140] beroofde hij zichzelf van verbinding tussen Drenthe en Overijssel. Ook had hij met 2000 man voetvolk en 2000 paarden óf Groningen moeten innemen, óf Ter Apel versterken en zich terugtrekken in Munsterland. Inmiddels wist hij dat de doorgang bij Ter Apel, die op zich al zwaar was, nog werd bemoeilijkt door de hevige regens. Hoewel een groepje infanterie er door was geraakt (wat door sommigen al onmogelijk werd geacht), lag het niet in de rede dat dat ooit mogelijk zou zijn voor cavalerie en zwaar geschut. Dit klinkt geloofwaardig voor iedereen die niet blind gelooft wat de Staten hierover zeggen. We hebben net gezien dat hun vertrouwen in de passages onjuist was, maar velen meenden dat er ook andere gevonden konden worden en dat de moerassen niet zó ondoordringbaar waren.

Ikzelf, die geen vertrouwen hecht aan welk standpunt dan ook uit Den Haag, ik nam mij voor over de Zuiderzee naar Zwolle te gaan om zelf van nabij de situatie te bekijken, in de hoop dat er

misschien iets te vechten zou zijn, ofwel om de troepen van de bisschop te bestrijden, ofwel om ze zich terug te laten trekken. Ofschoon ik, [141] na de ontvangst van toestemmingsbrieven uit Den Haag, maar twee dagen en een nacht nodig had om in Zwolle te komen, vond ik dat alles geheel anders was als dat men zei. Het is ongelooflijk dat de Staten die alles vanuit Den Haag willen besturen, gedurende de hele tijd geen twee gelijke adviezen hebben ontvangen en daardoor geen weet hebben van de waarheid, zelfs niet op topografisch gebied.

Ik kwam er achter dat het inderdaad zo was dat Prins Maurits Rouveen had ingenomen. Men geloofde dat de bisschoppelijke troepen die plaats weliswaar hadden verlaten, maar dat hun aanvoerder en met name Schulenborgh zeker was van een andere doorgang, zonder dat men zich kon voorstellen waar dat was.

In die onzekerheid vertrok Prins Maurits naar Groningen om zich aan het hoofd van het leger aldaar te stellen. Omdat hij vanwege inundaties niet langs Steenwijk kon, was hij genoodzaakt om over de Zuiderzee naar Friesland te varen en vandaar naar Groningen verder te trekken. Mijn schip passeerde het zijne vlakbij de monding van de IJssel. Maar omdat er veel wind stond, lieten we niet op elkaar. Ik wist slechts dat hij uit Zwolle kwam, zonder troepen, alleen met de broer van De Witt en zijn lijfwacht. De andere gedeputeerden gingen de volgende dag naar Deventer [142] om met de Rijngraaf te overleggen die het commando bij de IJssel behield. Ik vernam dat de bisschop het bevel over Overijssel en het graafschap Zutphen had overgedragen aan Gorgas⁷⁶, dat alle vestingen bevoorrad waren en dat daaruit bleek dat hij niet van zins was om daar verder iets te ondernemen dan alleen de troepen te ondersteunen die naar Groningen waren vertrokken.

Ten einde de verbindingen te verbeteren had de bisschop zich zojuist teruggetrokken in zijn land om vanaf daar nieuwe orders uit te geven. Met die kennis wilde ik weer sloop gaan om dezelfde weg als Prins Maurits te volgen om te zien wat er ging gebeuren in afwachting van het leger van de koning. Ik kreeg echter bericht dat de markies van Castel-Rodrigo veel stampij maakte en te wapen wilde tegen Frankrijk en dat bovendien Mijnheer Turenne⁷⁷ aan het hoofd van het leger onderweg was. Daarop keerde ik terug naar Den Haag, waar ik direct weer vertrok om mijn ijver te tonen voor de dienst van Zijne Majesteit. Ik zag bovendien erg uit naar het weerzien met Turenne die ik altijd zeer hoog heb geacht.

⁷⁶ Generaal Gorgas, een Schotse militair in Munsterse dienst. (Geppert, 1928)

⁷⁷ Henry de la Tour D'Auvergne, burggraaf van Turenne (1611-1675). Een van de beroemdste Franse generaals uit de 17de eeuw. Hij was van protestantse afkomst en diende in de jaren '30 onder Frederik Hendrik, waar hij deelnam aan de belegering van Den Bosch. Samen met de prins van Condé voerde hij het Franse leger aan bij de veldtocht naar de Nederlandse Republiek in 1672.

Zijn reis was snel verlopen en had iedereen verbaasd, mij niet in de laatste plaats, en ik wilde dolgraag weten hoe dat gegaan was. Ik reed zo snel [143] dat ik hem trof toen hij net de Ardennen verliet. Ik zei hem lachend dat ik hoopte dat ik hem het beleg voor Namen zou zien slaan en dat men in Den Haag niet minder van hem verwachtte, ook al was het seizoen al gevorderd. Hij zei mij op een zelfde manier dat hij die opdracht graag aan Mijnheer Pradel⁷⁸ zou overlaten zodat hij dan weer naar Frankrijk terug kon keren.

Hij vroeg mij om hem precies te vertellen wat er over zijn tocht gezegd werd en ik verzekerde hem dat het allemaal verkeerd werd begrepen. Sommigen zeiden dat hij het bevel over het Staatse leger over kwam nemen, anderen dat hij slechts als hulp van de koning kwam; weer anderen wisten te vertellen dat het gezien de staat van de Republiek geen goed plan was dat hij het bevel op zich kwam nemen. Ik voegde er nog aan toe dat er op straat nog veel vreemdere dingen werden gezegd.

Ikzelf had geen andere reden voor zijn mars kunnen bedenken dan dat de koning, moe van de arrogantie van de markies van Castel-Rodrigo, een voorwendsel voor een treffen zocht. Nadat de Spanjaarden de doortocht van onze troepen hadden geweigerd, wilde men een flink stuk van de gebieden van de Spaanse koning innemen, zonder het voordeel te verliezen dat als de Spanjaarden niet terugsloten, hen tenminste een verrassingsaanval werd toegebracht. Hoe dan ook moest [144] de Maas in het gebied van Luik worden overgestoken en daarna recht op 's Hertogenbosch af. De Spanjaarden konden zo geen mensen bijeenbrengen, behalve dat kleine beetje dat hen restte in de Nederlanden. Zo kon het Franse leger zonder risico het land oversteken. Ik kon niet geloven dat dit plan in Frankrijk niet zo tot in detail was voorbereid dat men hem simpelweg als een verkenner op weg had gestuurd, ook al kende hij de Ardennen goed. Hij vertelde me vervolgens het hoe en waarom van zijn tocht.

De koning had verzocht om toestemming voor zijn troepen om de Zuidelijke Nederlanden door te reizen. De Franse ambassadeur had daartoe een bode gezonden aan de markies van Castel-Rodrigo, maar die excuseerde zich en zei dat hij niets zonder orders uit Spanje kon doen. De koning antwoordde toen dat hij zelf wel de weg zou vinden om zijn bondgenoten bij te staan. Dit antwoord, dat niet helemaal oprecht was en slechts bedoeld om aan te geven dat hij een alternatieve oplossing zocht, werd echter heel anders geïnterpreteerd door de Markies de la

⁷⁸ Luitenant-generaal Pradel was commandant van het Franse hulpleger en stond onder direct bevel van Turenne, die evenwel het grootste deel van de campagne in 1665-'66 in Frankrijk verbleef. Over Pradel zelf is weinig bekend. Hij wordt genoemd als kapitein van de z.g. Grijze Muskietiers, de compagnie waar ook Charles de Batz-Castelmore (1611-1673), beter bekend als D'Artagnan, deel van uitmaakt. (Simon Lamoral Le Pipre de Neuville, ed. J.L. Vial, in: *Nec Pluribus Impar*, URL http://vial.jean.free.fr/new_npi/)

Fuente⁷⁹. Uit vrees voor een inval zei hij dat hij het niet eens was met de markies van Castel-Rodrigo en dat die een man was van zo weinig temperament dat hij zelf geen beslissingen durfde te nemen. Of De la Fuente nu sprak [145] vanuit een vooropgezet plan, of dat hij slechts geloofde dat Frankrijk geen directe confrontatie met Spanje zocht en vreesde voor de veiligheid van het land. Hij wilde misschien flinker lijken ten koste van de markies van Castel-Rodrigo en was zo geschrokken van het antwoord dat hij zojuist gekregen had, dat hij de koning niets in de weg wilde leggen ondanks zijn meester. Hoe dan ook, hij sprak zoals ik zei. Ons hof kende het karakter van Castel-Rodrigo en kon zich indenken hoe hij alles in het werk zou stellen om de doortocht van ons leger te verhinderen, om het hen moeilijk te maken en de bisschop van deze storm te vrijwaren.

Onze inschatting van het karakter van de markies van Castel-Rodrigo was juist en als hij mogelijkheden had gehad om te slagen zou hij die met vreugde hebben aangegrepen. Maar ijver is als zo vaak onnuttig wanneer die wordt geconfronteerd met pure kracht. Men wist inmiddels aan het hof, dankzij de brieven van D'Estrades en de klachten van Van Beuningen⁸⁰, dat de Staten het verzoek van de koning om doortocht door de Zuidelijke Nederlanden verkeerd hadden begrepen. [146]

Ook diegenen die op de hand van Frankrijk waren wisten er geen goed excuus voor te bedenken. Omdat de meest natuurlijke oversteek via Maastricht was, werd algemeen aangenomen dat men slechts een voorwendsel zocht om het hulpleger tot aan de lente te vertragen en tegelijk Engeland onder druk te zetten, zoals men telkens had gedaan. Het anti-Franse kamp verkondigde dat wij, onder het mom van hulp, ons slechts meester wilden maken van enkele plaatsen om er oorlog te beginnen ter wille van de rechten van de koningin⁸¹. Hoewel D'Estrades namens de koning in de Statenvergadering had verklaard dat deze de vrede wilde handhaven met zijn zwager, de kleine koning⁸², en hem als een vader ter zijde wilde staan, was iedereen die zijn verhaal hoorde, zelfs zijn vrienden, stomverbaasd. Niemand liet zich overtuigen na de eerdere tegengestelde

⁷⁹ De markies De la Fuente was de Spaanse ambassadeur in Frankrijk bij Lodewijk XIV

⁸⁰ Coenraad van Beuningen (1622-1693) was in deze periode de ambassadeur van de Staten aan het Franse hof. Daarvoor had hij een actieve rol gespeeld als bemiddelaar tussen Zweden en Denemarken. Als ambassadeur aan het hof van Lodewijk XIV was het zijn taak om de pro-franse politiek van Johan de Witt uit te dragen, al was hij het daar vaak niet mee eens. Hij behoorde niettemin duidelijk tot de Staatsgezinde partij en na 1672 stond hij op kritische voet met stadhouder Willem III. Hij bleef politiek actief tot eind jaren '80, waarna hij, naar verluid, aan verlies van verstandelijke vermogens begon te lijden.

⁸¹ Het z.g. devolutierecht. De Franse koningin, Maria Theresia, was de dochter van de Spaanse koning Filips IV. Lodewijk XIV beriep zich op rechten die hij via zijn vrouw op de Spaanse Nederlanden zou hebben, ook al was bij de Vrede van de Pyreneeën (1659) bepaald dat zij deze rechten niet meer bezat. Uiteindelijk zou in 1667 de Devolutie-oorlog daadwerkelijk gevoerd worden en beëindigd met de Vrede van Aken (1668), waarbij de Franse koning alsnog afzag van zijn aanspraken.

⁸² Karel II (1661-1700), de ziekelijke en lichamelijke gehandicapte zoon van Filips IV regeerde in naam sinds 1665 over Spanje na de dood van zijn vader. De werkelijke macht lag echter bij zijn halfbroer, Don Juan de Austria.

handelwijze aan Franse kant. De Staten herinnerden zich vooral het verdrag met de Fransen tijdens de Hongaarse oorlog. De Witt en de andere voorstaanden in de regering konden zich niet voorstellen dat de koning plotseling alle lust had verloren om zich meester te maken van de Zuidelijke Nederlanden. Men vermoedde daarom dat er een sluw plan werd uitgevoerd om hen buiten een eventuele verovering te houden. [147] De Verenigde Provinciën durfden daarom niet te rekenen op de verzekering die de graaf D'Estrades hen gaf dat de koning niets zou ondernemen op het land van Zijne katholieke Majesteit.

De waarheid was dat de koning het negatieve effect kende dat het vertragen van zijn troepen zou hebben en dat hij hen daarom juist snel had laten optrekken. Hij meende aanvankelijk dat hij de opmars zeker moest stellen en gaf daarom bevel aan het koninklijke leger⁸³ om zich naar Atrecht te begeven. Een dergelijke reis, op zo'n ongewoon moment zou de markies van Castel-Rodrigo dermate afleiden, dat hij alle troepen zou weghalen van de plaats waar de koning naar toe wilde, zodat zij die naar Holland moesten gaan geen enkele tegenstand zouden ondervinden. Maar hij achtte het uiteindelijk beter om Turenne te sturen met de order om alle troepen van het grensleger mee te nemen, voor het geval de Spanjaarden zich ergens zouden verzamelen. De hoge rang van Turenne en het aantal manschappen dat hij bij zich had, droegen bij aan het vermoeden dat men had over zijn opmars, die kort daarop werd doorkruist door de Spanjaarden [148]. Hoewel ze zich terecht opwonden, konden ze er niets aan doen.

Nadat Turenne mijn nieuwsgierigheid had bevredigd, vroeg hij uit de doeken te doen hoe het werkelijk met de bisschop was gesteld. Want hij had gehoord van Van Beuningen, namens de Staten, dat het merendeel van de vijandelijke troepen ondoelmatig op weg was naar Groningen, dat Prins Maurits hun terugweg had afgesneden en hun ondergang verzekerd was. Datzelfde bericht had mij op weg doen gaan naar Zwolle waarna ik had ondervonden dat het niet geheel juist was. Ik vertelde hem dus hoe de vork in de steel zat, namelijk dat de troepen van de bisschop een grote fout hadden gemaakt door hun stelling bij Rouveen te verlaten, die hen als verbinding had gediend tussen Overijssel en Groningen en hen bovendien een land rijk aan geld en goederen zou hebben opgeleverd voor hun winterkwartier.

Ze hadden zich kunnen verzekeren van Drenthe en de wegen naar Friesland en Groningen kunnen bezetten en versterken. In plaats daarvan was D'Ossery naar Groningen gegaan zonder ander resultaat dan dat hij er de nutteloosheid van Schulenburg leerde kennen die hem er heen

⁸³ Het *Maison du Roi*, het enige staande en parate leger van de Franse koning stond direct onder zijn bevel. Andere troepen werden indien nodig geworven en onderhouden door edelen, die daarvoor een vast bedrag van de koning ontvingen in tijden van oorlog.

had gebracht. Hij trok zich daarop terug in een plaats genaamd Winschoten⁸⁴, [149] gelegen tussen de monding van de Eems en een groot gebied dat door die rivier onder water was gezet, waar een verschansing was. Tussen die plek en abdij van Ter Apel trof hij een verlaten gebied. De troepen versterkten de vesting en konden het lang uithouden zonder dat ze er zouden worden verjaagd. Ik voegde er aan toe dat, aangezien de troepen van de bisschop de stelling van Rouveen hadden verlaten, dat ze zelfs nauwelijks hadden geplunderd, men dat deed om zich terug te kunnen trekken op Ter Apel en vanaf daar naar het bisdom Munster.

Ze hadden gedacht dat die doortocht mogelijk zou zijn, maar vanwege het jaargetijde en het slechte weer was het al moeilijk voor voetvolk, laat staan voor een compagnie ruitery met wat veldstukken. Men wist evenwel dat de bisschop een groot aantal boeren onder de wapenen had die hij in Meppen had gelegerd en daar hoogstpersoonlijk aanwezig was. Ik moet tot zijn lof zeggen dat, hoewel de omstandigheden en het terrein moeilijk waren, hij overtuigd bleef van iets waarvan velen meenden dat het onmogelijk was. [150] En, om recht te doen aan de grootsheid van deze onderneming, volstaat het te zeggen dat hij in een tijdsbestek van zes weken, een brug bouwde van bijna twee mijl lang, dwars door een moeras en dat in november.

Wat ik aan Turenne vertelde deed hem niet van mening veranderen. Hij had eerder opdracht gegeven aan Pradel om recht naar Munsterland te marcheren. Alle troepen waren daar weg, omdat de bisschop die had geposteerd in Overijssel of in verwarring gebracht voor Groningen. Hij had daar een achterhoede geformeerd zodat óf zijn troepen moesten achterlaten wat ze hadden bezet, óf hij zou zijn land verloren zien gaan als hij het niet kon verdedigen, wat gezien het feit dat hij zijn belangrijkste mensen in Groningen kwijt was vrij zeker leek. Maar toen ik tegen Turenne zei, dat het niet zeker was of de Staten hier wel op rekenden, of dat de troepen zich wel echt terug zouden trekken gezien de onderlinge verbinding, en dat hij maar af moest wachten of de cavalerie wel toereikend was, veranderde zijn houding enigszins. Hij zei tegen Pradel dat, afhankelijk van de toestand van de troepen van de bisschop of die van de Staten, hij tot het een of het ander zou beslissen. Maar het leek hem dat doorstoten naar Munsterland toch het beste was; [151] op die manier zou men de oorlog van het gebied van de Staten overbrengen naar dat van de bisschop. Men zou het dusdanig kaal plukken dat hij in de lente geen troepen meer zou kunnen onderhouden. Maar omdat Turenne een wijs man was zei hij tot Pradel dat men om de situatie goed te kunnen inschatten eerst ter plaatse moet zijn en dat men al te vaak geneigd is om van een afstand te oordelen en te besturen.

⁸⁴ Guiche noemt de plaats *Voinsehelen*. De schans heet de Hooghbrugster Schans.

De Staten misten zowel zijn capaciteiten als zijn bescheidenheid en een brief van Van Beuningen, met wie hij kort voor vertrek een onderhoud had gehad, bevestigde dit. Zij hielden strikt aan hun voorgenomen belangen vast en hielden die voor onwrikbaar. Zo wilden ze ook het leger besturen, zonder Turenne de beschikking te geven over wat nodig was om zijn plan uit te voeren, of er zelf een te hebben.

Pradel van zijn kant had alles goed ter harte genomen en nam na het gesprek met Turenne slechts weinig terughoudendheid in acht. Hij verliet het leger bij het Land van Dalhem⁸⁵, het eerste gebied dat onder de Staten valt, terwijl de ander zijn weg vervolgde. Maar toen ik zag dat er weinig te vechten viel tegen de Spanjaarden [152] en dat de rest van de tocht nog lang zou duren, keerde ik spoorlags terug naar Den Haag om te zorgen dat ik bij de IJssel zou zijn wanneer de legers van de koning en de Staten gereed waren om die over te steken. Intussen trok het leger van de koning verder tot aan Grave, waar de Maas werd overgestoken, toen verder bij Nijmegen over de Waal en ten slotte over de Rijn bij Arnhem, waar het zich langs de oever van de IJssel posteerde. Daar bleef het enkele dagen ingekwartierd om zich van verversingen te voorzien.

Men was van plan niet langer dan vijf of zes dagen te blijven, want er was steeds in korte etappes gemarcheerd, afgewisseld met rustpauzes en de soldaten waren nauwelijks vermoeid. Tijdens de mars was er enige wanorde geweest, te wijten aan de dienaren van de Staten. Omdat zij de dagmarsen niet in de afgesproken tijd volbrachten, begonnen de soldaten maar voor zichzelf te zorgen. Soms braken zelfs officieren de wagens open die de proviand vervoerden om hun eigen voorraden te ontzien. Pradel kon niet lankmoedig zijn tegen deze overtredingen. Weliswaar geldt voor een soldaat, dat als men hem niet voorziet van levensmiddelen, hij gerechtigd is om het zelf te pakken en dient hij niet te worden gestraft. Maar sommige uitwassen werden door Pradel niet aangepakt, al was dat wel nodig; zijn leeftijd en gezondheid laten hem niet alle denkbare vrijheid. [153] Het is waar, zijn grootste ondeugd was dat hij zo vervuld was van Frankrijk, dat hij het zelfs naar Holland wilde brengen. Maar hij vergat daarbij de Staten-Generaal en keek alleen naar de koning en zijn taak voor hem. Hij voerde zijn taak uit met veel toewijding en zijn enige gebrek lag daarin dat hij dat ook deed op plaatsen waar dat niet altijd passend was. Want om de koning goed te dienen moet men zich een leider tonen en zich altijd als bondgenoot laten kennen.

Het was nodig dat het hulpleger zich nu van zijn goede kant liet zien, mede vanwege de tijd die al verstreken was sinds het begin van de Engelse oorlog. Het ging er om nu door het huidige gedrag geen rechtvaardiging te geven voor hetgeen de onderdanen van de Staten allemaal lezen in de

⁸⁵ Het oude graafschap Dalhem was gelegen tussen Luik en Maastricht. Een deel ervan was in 1648 als de z.g. Staatse Partage onder bestuur van de Republiek gekomen

geschriften uit Frankrijk en dat ze overal horen, namelijk dat de rechtspraak in Frankrijk de mond gesnoerd is. Maar verre van zich ordelijk te gedragen zei men slechts dingen als: 'De koning weet wat zijn troepen toekomt. Aan de troepen van de koning kan men niets weigeren!' En telkens werd de redenering bepaald door 'Het doel van de opdracht' of 'de wil van Zijne Majesteit'. Het was bepaald niet in de geest van het verdrag [154] dat de bondgenoot zich meester zou maken van de zaak en ook niet naar de letter. Het derde artikel van het verdrag luidde:

“Wanneer hulptroepen worden geleverd zullen deze geheel en al onderworpen zijn aan het bevel van degene naar wie ze worden gezonden om hem ten dienste te staan en ze te verplaatsen waar het hem goeddunkt, te land, ter zee, te velde, ter belegering, als garnizoen en overal waar zij van node zijn. Met dit voorbehoud dat de compagnieën niet uiteen worden gehaald, maar gezamenlijk onder hun vlag zullen dienen, op zo'n manier dat er tenminste twee tot driehonderd soldaten in elk regiment zullen zijn.”

Dit artikel was gemaakt met de bedoeling om bij de aangevallene verdenkingen weg te nemen die dikwijls de komst van een vreemde militaire macht met zich mee brengt en men zich niet geheel de meester voelt. De Staten hadden herinnering aan een dergelijke situatie en werden er nog door geplaagd. Zij beklaagden zich dan ook bij verschillende gelegenheden. Zij lieten geen enkel vergrijp ongemoeid en telden zowel de kleinigheden als de grote fouten, zonder dat men enige genoegdoening of onkosten verwachtte. Men had zo meer reden [155] om dat wel te doen wanneer de noodzaak tot strenger ingrijpen zich aandiende.

Deze ongeordendheid begon toen de troepen bij Maastricht waren gekomen en hield aan tot ze er voorbij waren. De graaf D'Estrades was genoodzaakt om naar Arnhem te gaan om een beraadslaging bij te wonen over het oorlogsplan en tegelijk te fungeren als bemiddelaar tussen de gedeputeerden en de generaals. Zijn karakter en het vertrouwen dat hij bij De Witt genoot, maakte hem geknipt voor deze taak. Hij legde aan Pradel uit welke stekeligheden er aan het landsbestuur kleefden en leerde hem de huidige situatie kennen. Maar of het nu kwam dat hij slechts in algemene termen had gesproken en hem slechts deels op de hoogte had gebracht, of dat hij niet duidelijk was geweest, maar toen ik arriveerde merkte ik dat Pradel weinig diepgaand geïnformeerd was of het vertelde slecht had onthouden. Hij had in elk geval weinig benul van de troebelen in de Republiek noch van het Franse belang in dezen.

Prins Maurits was teruggekeerd uit Groningen na lange tijd voor Winschoten gelegerd te zijn geweest. De broer van De Witt had daar aan de Staten geschreven dat men zich gereedmaakte

om de daar verschanste troepen te bestormen. Maar omdat dat gelijk met de opmars plaatsvond, [156] waarbij men kanonnen had moeten aanvoeren en schepen om ze over de kanalen te vervoeren, gaf dat gelegenheid aan de vijand om alles in veiligheid te brengen. De schans was, zoals ik eerder vertelde, enige tijd in handen van de bisschoppelijke troepen die hem met grote moeite veroverd hadden. Het bisschoppelijke leger was in staat geweest om dat van de Staten bij de aardwerken tot staan te brengen. De Staatse troepen konden slechts hopen om een bruggenhoofd te behouden ongeveer even sterk als dat van de vijand. Ze konden het niet uitbreiden en hadden daardoor evenveel zin om het te verlaten als de anderen om het terug te veroveren. Prins Maurits liet deze zaak voor wat die was en keerde terug naar Overijssel en vandaar naar Gelderland om zich aan het hoofd te stellen van het gezamenlijke leger van de Staten en de Franse hulpstroepen. Onder zijn leiding begon men de veldtocht tegen de bisschop van Munster.

Christoph Bernhard van Galen, bisschop van Munster (1606-1678)

Het was omstreeks de tiende november en de Staten hadden manschappen overgebracht van de vloot naar het leger. De troepen in Groningen niet meegerekend had men beschikking over 6000 man voetvolk en 2500 paarden. In Maastricht had men niet meer als 700 à 800 man achtergelaten, in Breda en Den Bosch drie tot vierhonderd. De overige garnizoensplaatsen waren naar evenredigheid bemand. [157] Maar sommige waren slechts overgelaten aan de schutterij. Op papier hadden de Staten 60.000 man en voor een zelfde aantal aan geld, maar te velde en bij de IJssel hadden ze dus slechts zoveel als ik net zei, plus nog eens 4000 man aan infanterie en cavalerie in Groningen. De rest van de geldmiddelen kwam daarom ten profijte van de officieren, van wie de meesten burgemeesterszootjes waren en niet gestraft konden worden. Deze wantoestand kon door de bestaande regeringsvorm, waarover ik al eerder uitweidde, niet met

straffen worden ingetoemd. Drie maanden duurde de oorlog nu al en de Staten hadden hun arsenalen nóg niet gevuld. De verwachte komst van de Fransen en het plan om de winter op vijandelijk gebied door te brengen hadden hen er niet toe kunnen brengen om proviand in te slaan voor de uitvoering van hun plan.

Ik zei al dat ze, voor de afmonstering van de vloot en de komst van het leger van de koning, zo weinig troepen aan de IJssel hadden. Zelfs die hadden nauwelijks genoeg voorraden door het gebrek aan noodzakelijke voorzorgen te velde. Na de samenvoeging van de legeronderdelen werd de wanorde alleen nog maar groter. Toen de graaf D'Estrades zag hoe slecht de zaken waren geregeld, gaf hij advies [158] om alleen de kleine steden terug te veroveren die de bisschop had bezet in het graafschap Zutphen en Overijssel. Vervolgens kon men dan de troepen inkwartieren, die van de koning vanaf de IJssel tot in Utrecht, langs de Rijn en de Waal, en die van de Staten in het hertogdom Kleef, in Overijssel en in Groningen. Want hij wist uit ervaring dat het makkelijker is om troepen te onderhouden in een land dat enig gebrek leidt, dan het risico te lopen dat het leger van de koning uitgeput zou raken en zich teveel vrijheden zou veroorloven. Dit zou niet gebeuren wanneer het verzekerd zou zijn van voldoende eten en drinken.

Hij voegde er het voorbeeld van Frederik Hendrik aan toe, die hetzelfde had gedaan toen het leger van de koning genoodzaakt was om in de Verenigde Provinciën te overwinteren na het beleg van Leuven.⁸⁶ Hij had inderdaad geen beter voorbeeld kunnen kiezen, al was het maar dat men toen stap voor stap moest heroveren wat de Staten hadden verloren.

Het lijkt geen twijfel dat men geheel en al het voorstel van D'Estrades had moeten volgen. Maar hij was altijd een volgeling van Frederik Hendrik gebleven, ook in diens manier van doen. Hij ging liever methodisch te werk dan zich op verre doelen te concentreren. Hij geloofde daarom dat de beste manier van oorlogvoeren was door deze prins na te volgen en zag niet wat de Staten moesten doen om het oorspronkelijke plan van Turenne uit te voeren. Hij volhardde in zijn mening en was ervan overtuigd de Gedeputeerden en generaals ertoe te hebben overgehaald, zo vertelde hij mij later in Den Haag, dat men drie dagen daarna de IJssel zou oversteken. Voor de volledigheid: sinds hun terugkeer uit Groningen hadden prins Maurits en de broer van De Witt de passage door het moeras van Bourtange opgegeven. Ze rekenden erop dat de bisschop nu beschikking zou hebben over zijn troepen als ze naar hem toe zouden optrekken en dat hij ze alleen in Groningen zou houden bij wijze van afleidingsmanoeuvre.

⁸⁶ Het (mislukte) beleg van Leuven had plaats eind 1635. Ook toen was er sprake van een gezamenlijk Frans-Nederlandse legermacht. Wellicht deed Guiche's vader mee aan dit beleg.

Maar niets van dat alles kwam uit en nog minder waarop de Staten hadden gerekend. Eerst geloofden ze dat het onmogelijk zou zijn om buiten de versterkte schansen om, via het moeras hun land binnen te trekken, maar de bisschop had toch twee passages gevonden. Toen waren ze zo overtuigd dat zijn troepen zich niet meer terug konden trekken, maar zonder enige reden en daardoor werden ze in ernstige verlegenheid gebracht. Geen wonder dat deze onjuiste inschatting aan hun kant zo weinig succes aan onze wapens bracht.

Zoals ik al zei, het was rond de tiende november [160] dat het krijgsberaad werd gehouden en wij zouden de IJssel pas oversteken in de eerste dagen van december om Lochem aan te vallen. Een spion bij de troepen van de bisschop, die pas drieëneenhalve dag in dienst was, kwam prins Maurits waarschuwen dat ze het moeras hadden verlaten en wij dus nog maar drie weken de tijd hadden om zijn land, dat nu nog zonder leger was, in handen te krijgen.

Het merendeel van zijn troepen hield, zoals ik al eerder vertelde, een aantal kleine steden bezet in het land van de Staten en was derhalve verdeeld.

De enige legermacht die compleet was zat vast in Groningen. Hij was gedwongen om een groot garnizoen in de stad Munster te houden omdat die stad hem vaak niet welgezind was en hij daar terdege rekening mee moest houden. Bovendien werkten er vier tot vijfduizend boeren aan de aanleg van de dijk⁸⁷, waardoor hij genoodzaakt was ofwel met minder mensen dan eigenlijk nodig ten strijde te trekken, ofwel af te zien van dat werk dat juist nodig was voor de redding van zijn troepen. Terwijl hij optrok naar Meppen riep hij iedereen die nog in het bisdom was achtergebleven te wapen. Men moest vechten als men niet wilde dat de huizen en het omringende platteland verwoest zou worden.

Er zijn onnoemelijk veel vestingstadjes in Westfalen [161] die versterkt zijn tijdens de Duitse Oorlog of een natuurlijke sterkte vormen aan de rivieren de Borken, de Aa en de Eems. Als men alleen de stadjes Bocholt, Borken en Vreden zou innemen, die zo goed als verlaten waren, had men ze van de overige kwartieren kunnen afsnijden. Men zou zó diep in zijn gebied zijn doorgedrongen, dat hij alle steden in de Republiek had moeten opgeven. Vanuit Grol en Bredevoort, die in handen waren van de Staten en waar veel geschut en proviand aanwezig was, was het een mars van maar drie of vier uren gaans geweest.⁸⁸ Hoe verder men had kunnen optrekken, des te beter de vooruitzichten waren geweest. Vooral het leger van de koning kon zich

⁸⁷ Deze dijk van twee mijlen lengte werd gebouwd tussen het Groningse Sellingen en Dersum in Eemsland, om de bisschoppelijke troepen uit het Bourtanger Moor te kunnen laten ontsnappen. In de overlevering van Eemsland heet deze de 'Bisschopsdam' of ook wel de 'Gorgas-dijk'. (Geppert, 1928)

⁸⁸ Guiche hanteert de term *lieue*. Deze Franse mijl vertegenwoordigt een afstand van 4,445 km.

niets beter wensen dan de troepen van de bisschop te bevechten om met zo min mogelijk kosten zoveel mogelijk eer te behalen.

Wat het onderhoud van het leger betreft, Westfalen heeft altijd gediend als voorraadschuur voor iedereen die in Duitsland gebrek leed. Het kleine beetje dat onze troepen hiervan hebben leren kennen, deed hen met spijt omzien naar de overvloed van weleer. Maar laten we weer terugkeren naar wat zich werkelijk heeft afgespeeld.

Na het vertrek van de ambassadeur [162] trok Prins Maurits zich met de Gedeputeerden terug in Zutphen. Het hele leger lag verspreid tussen Arnhem en Deventer, met het voornemen om de IJssel over te steken zodra de voorbereidingen zouden zijn voltooid. Deze periode duurde zoals gezegd maar liefst drie weken. De tijd werd niet helemaal onnuttig doorgebracht want er werd verschillende keren kriegsberaad gehouden. De Gedeputeerden waren niet zo tevreden met de eerdere beslissing en wilden hoe dan ook het vijandelijk gebied binnentrekken. De generaals waren een andere mening toegedaan en wilden beslist vasthouden aan het eerdere besluit. Zij vroegen de Gedeputeerden dat men hen, in het andere geval, tenminste zou voorzien van bijna alles waar ze behoefte aan hadden, alsof er oorlog gevoerd moest worden tegen de hertog van Friedland⁸⁹ en zijn leger.

De Gedeputeerden van hun kant wilden niets méér verstrekken dan nodig was voor de belegering van één kasteel. Zij zeiden dat ze niet tijdig op de hoogte waren gebracht en daarom geen weet hadden van wat er nodig was voor de oorlog. Niettemin wilden ze die op hun manier bijven voeren. Ze stelden op een dag voor om het leger van levensmiddelen te voorzien door middel van konvoeien in vijandelijk gebied. Vaak ontbrak het aan brood door dit gemis aan vooruitziendheid. Wanorde stapelde zich op wanorde. Enkele Franse soldaten plunderden door honger gedreven de wagens [163] die munitie aanvoerden en mishandelden de voerlieden⁹⁰, - een respectabele beroepsgroep in de Republiek-, wat alle anderen veel angst inboezemde.

De Gedeputeerden namen dit voorval hoog op, en beschouwden het als oorzaak van alle kwaad. Ze dachten niet aan een oplossing, maar stuurden een dik pakket depêches naar de Staten-Generaal in Den Haag waarin de Fransen van alle misstanden de schuld kregen. Zij geloofden dit maar al te makkelijk en protesteerden bij de graaf D'Estrades. Deze verzocht Pradel om zijn

⁸⁹ Albrecht von Wallenstein (1583-1634), hertog van Friedland en Meckelenburg was 'Generalissimus' en veldmaarschalk van het keizerlijke leger tijdens de Dertigjarige Oorlog. Hij gold als een nietsontziende, meedogenloze militair die steden en landen brandschatte en plunderde om zijn leger de overhand te laten behouden. Tijdens zijn loopbaan vergaarde hij een enorm privé-vermogen aan land en geld. Blijkens Guiche's vergelijking had zijn reputatie in 1665 al bijna legendarische proporties aangenomen.

⁹⁰ Guiche gebruikt hier een Nederlandse term: de *voormans*.

mensen in de hand te houden om zo geen gelegenheid te geven dat de Staten zich zouden beklagen. Men zou slechts een aanleiding hiervoor hoeven te vinden.

De bandeloosheid werd hier slechts enigszins door ingeperkt. De kampen waren in de nabijheid van steden gelegen, waar de soldaten telkens dronken werden en heibel maakten. Er werd niet gevochten en daarmee groeide de wanorde. De Staten-Generaal, de provinciale Staten en de Gedeputeerden protesteerden herhaaldelijk. Eerst ging het nog om baldadigheden, dat men bomen kapte om er hutten van te bouwen en dergelijke, maar al gauw werd het ernstiger. De ambassadeur waarschuwde Pradel dat hij strengere tucht moest invoeren. Deze liet daarop een stuk of drie, vier soldaten fusilleren, wat gewoonlijk een afschrikwekkend effect op de anderen heeft. [164]

Het lange verblijf aan de IJssel gaf intussen gelegenheid aan de anti-Franse partijen om openlijk te verkondigen dat de Franse regering geen woord hield en dat zij alle rechten met voeten trad; dat de vrede die zo plechtig gesloten was tussen de beide koningen Spanje niet had kunnen vrijwaren van de militaire steun aan Portugal; dat het defensief verbond dat de Staten hadden gesloten met de koning hem niet tot hulp had kunnen verplichten en met Engeland te breken en dat hij, ten slotte, na veel pijn en moeite een hulpleger zond dat er weliswaar degelijk uit leek te zien, maar dat, zo vreesde men, door het gedrag van zijn bevelhebber nauwelijks tot nuttige inzet in staat bleek.

De aanwezigheid van het leger trok een zware wissel op het land. Het respect dat men heeft voor de uniformen van Zijne Majesteit verhinderde dat de schuldigen werden gestraft. Het zou voor de Staten beter zijn geweest dat de koning hen een groep eenvoudige ruiters had gezonden: die kan men bij kleine vergrijpen met de degen tot de orde roepen. Nu had men te maken met edellieden die een groot gevolg aan dienaren bij zich hadden, en was men genoodzaakt met deze mensen meer rekening te houden.

De graaf D'Estrades bracht daar tegenin dat de koning geen deel van zijn elitetroepen had gestuurd voor uiterlijk vertoon, maar dat hij uit toewijding voor de gezamenlijke zaak voor dit puikje van zijn leger had gekozen. [165] Zij zijn gewend om te vertoeven in de nabijheid van Zijne Majesteit en behoren dat ook te doen in het land van de Staten. Niet alleen krijgen zij meer soldij dan andere troepen, maar ook bevinden zich in dit leger verscheidene particulieren die met gemak in hun eigen onderhoud kunnen voorzien. Als Pradel niet zo snel handelde als de Staten zouden willen, dan komt dat omdat hij verstand heeft van oorlogvoeren en meent dat men hem niet de

middelen verstrekt om op vijandelijk gebied te opereren.

Wat betreft Engeland is het waar dat de koning enige vertraging heeft begaan bij de uitvoering van Artikel 5 van het verdrag. Maar het was zijn doel om door bemiddeling een oplossing te vinden en de kwaliteit van bemiddelaar laat zich niet verenigen met die van een openlijke vijand. Zijne Majesteit heeft echter de zinloosheid van zijn eerdere bedoeling ingezien. Hij zou zich daarom strikt aan zijn woord houden zodat komend voorjaar de Heer de Beaufort⁹¹ de Staatse vloot aanzienlijk kon komen versterken. D'Estrades voegde er nog aan toe dat de Franse gezanten Engeland zouden verlaten. En wat Portugal aanging, daar zou hij het liefst zo bedekt mogelijk over willen spreken, omdat het geen algemene regeringskwestie betrof, maar een puur Spaanse aangelegenheid, waar onze regering veel te lijden van heeft gehad [166] tijdens de burgeroorlog. Men behoefde niet te vrezen dat hier zich iets dergelijks zou voltrekken.

Vanwege het wat verhitte gedrag aan onze kant was men niet helemaal overtuigd; hun wantrouwen was niet helemaal weggenomen en hun protesten bleven. Om de meest hardnekkigen te laten zwijgen moest D'Estrades herhaaldelijk citeren uit het vredesverdrag van Munster, en de vele weldaden van de Franse koning en zijn voorgangers in hun herinnering brengen.

De discussie werd uiteindelijk positief besloten door een order van de Staten aan de Gedeputeerden om met het leger de IJssel over te steken en een advies van D'Estrades aan Pradel om dit voornemen niet te blokkeren. Er moesten wel enige besluiten worden genomen om dit plan te laten slagen. De weg van Arnhem naar Zutphen was in slechte staat en Pradel, die slecht was toegerust, kon deze niet te intensief gebruiken. Zijn kundigste adjudanten hadden niet de beschikking over de beste paarden; het overbrengen van zijn woorden viel daarom aan anderen toe, wat tot verscheidene misverstanden leidde. Een voorbeeld mag dit duidelijk maken. Toen een commies op weg ging naar Zutphen om daar soldijbetalingen te regelen, gaf Pradel hem de opdracht mee om enkele zaken aan Prins Maurits en de Gedeputeerden te verzoeken. Deze commies, trots dat hij tot ambassadeur was bevorderd, nam vervolgens meer onderhandelingsruimte dan hij had. [167] Toen de Gedeputeerden merkten dat hij niet in staat was om hen van een duidelijk antwoord te voorzien, fluisterde Prins Maurits, die de betweterij van de Gedeputeerden vreesde, hem toe: "Laat de Heren weten dat de troepen van de koning niet kunnen optrekken zonder datgene wat u van hen vraagt."

⁹¹ François de Vendôme, hertog van Beaufort (1616-1669), admiraal van de Franse vloot sinds 1662. Evenals Condé maakte hij deel uit van de Fronde, het verbond van edelen tegen kardinaal Mazarin. Hij sneuvelde bij Kreta in de strijd tegen de Turken.

De commies, die zich nu een generaal waande, verklaarde toen iets als: "Mijne Heren, ik ben gezonden door de Heer Pradel om u te vertellen dat het in onze kwartieren aan zus en zo ontbreekt; hij heeft besloten om niet op te trekken." De broer van De Witt uitte slechts een kreet, nam direct een rijtuig naar Den Haag, zowel om uit te kunnen voeren waar Pradel om vroeg, als om zich bij de ambassadeur te beklagen over deze gang van zaken. De commies ging terug naar zijn kwartier, in de mening dat hij een wonder had verricht, en zei alleen dat men nog niet behoefde te vertrekken. Men geloofde hem op zijn woord, vooral omdat men nu kon blijven waar men zat.

Johann Maurits van Nassau-Siegen (1604-1679), Bevelhebber van het Staatse leger tijdens de Eerste Munsterse oorlog.

Dit veroorzaakte aanzienlijke vertaging, ook al ging het maar om vijf of zes dagen, want het was slecht weer en de bisschop kreeg zo weer wat meer tijd om zich voor te bereiden. De Gedeputeerden in Zutphen voerden niets uit behalve dan zich te beklagen over Pradel. Zij zeiden dat hij zich had laten inpakken door Prins Maurits, die helemaal op de hand van het Huis van Oranje was [168] en een zo nauwe betrekking met de Keurvorst van Brandenburg onderhield, dat hij alles deed om een succesvol optreden van het leger te vertragen om er zo voor te zorgen dat zijn Meester een voordelig verdrag met de Staten zou kunnen sluiten.

De Keurvorst bevond zich op dat moment in Kleef, waar alle partijen uit waren op zijn bondgenootschap. Hij liet weten dat hij de kant zou kiezen van die partij die voor hem het voordeligst zou zijn. De Staten hadden in zekere zin gelijk wat Prins Maurits betreft, maar deden

niets wat nodig was om hem van het tegendeel te overtuigen. Want door het ontbreken van alles wat in een oorlog nodig was, gaven zij hem steeds redenen om deze niet goed te voeren.

Het karakter van Prins Maurits leidde er toe dat hij vervolgens datgene ging doen wat in zijn ogen het meest in het belang was van zijn Huis en dat van de Keurvorst. Hij is van nature zachtaardig en traag, maar bekommert zich veel om details en lijkt zo altijd bezig zonder te beseffen wat hij teweegbrengt. Hij geeft verder blijk van veel ernst, is een beminnelijk mens en heel toegankelijk voor anderen. Hij heeft een hekel aan redetwisten en lacht altijd vriendelijk naar degene die met hem spreekt. Daar komt nog bij dat hij evenzeer rechtlijnig handelt als dat hij Man van de Wereld is. [169]

Hij vertelde Pradel dat de Gedeputeerden hem lieten geloven dat zij eendrachtig met hem waren, maar slechts voor de duur van de oorlog. Pradel was geraakt door deze laster en stelde zijn troepen daarvan in kennis. Hij beschouwde dit niet alleen als onrecht jegens hemzelf, maar ook jegens Prins Maurits in wiens rechtschapenheid hij geloofde. Hij was van mening dat hij de meerdere was van de Prins en bleef strikt aan dit idee vasthouden, voorzover diens goed vertrouwen en vrijmoedigheid zijn argwaan hadden weggenomen.

Hoewel Pradel een scherpe geest bezat, opgebouwd met veel ervaring in de oorlog en in sluwe hofkringen, liet deze Duitser, opgegroeid in Holland en getogen in Brazilië, zich niet zomaar beheersen. Zoals niemand beter zijn gastheer weet op te lichten als Duitse reizigers, onder het gespeelde uiterlijk van onverschilligheid en Germaanse rechtschapenheid. Pradel nam dit allemaal voor werkelijkheid aan en betaalde het gelag.

De jongere broer van De Witt kwam ten slotte weer terug uit Den Haag, met meer nieuwe orders dan proviandering. Om zich op Pradel te wreken wilde hij hem buiten alle besluiten houden en behandelde hem als een ondergeschikte. Hiertoe herhaalde hij telkens weer letterlijk de tekst van Artikel 3 [170] van het verdrag dat ik al eerder noemde. Hij was van oordeel dat hij hem geen deel hoefde te laten uitmaken van het oorlogsplan en wenste het leger van de koning naar zijn pijpen te laten dansen.

Werkelijk, papier heeft veel te lijden van kwesties die niet zullen gebeuren; men schrijft uit voorzorg artikelen in verdragen die onnuttig of onbetamelijk schijnen en er alleen voor de vorm in staan.

Men behoort een generaal van het koninklijke leger, dat zowel in aantal als in waarde als aanzienlijk beschouwd mag worden, niet te behandelen als de eerste de beste kolonel. Pradel was bevelhebber van het gehele leger en het was daarom niet gerechtigd noch redelijk om hem te kwetsen. En dit kon niet gebeuren zonder dat de gedeputeerden daar de hand in hadden, terwijl

hun plannen in feite onmogelijk waren. Deze overwegingen weerhielden hen niet van het plan dat aan hun fantasie was ontsproten.

Zij gaven orders aan Prins Maurits, aan wie zij wederrechtelijk het opperbevel toekenden, dat hij aan Pradel moest laten weten dat de Staten hem het bevel gaven om op zekere dag de IJssel over te steken. Met zijn troepen moest hij de brug bij Zutphen overgaan om Doetinchem te belegeren. [171] De troepen van de koning die het dichtstbij gelegerd waren moesten dezelfde brug gebruiken; de rest moest zich verzamelen bij het hoofdkwartier en dan bij Doesburg oversteken. Dit besluit werd twee dagen later uitgevoerd zonder dat Pradel wist waar hij aan de overkant van de IJssel kwartier moest maken voor zijn leger. Desondanks trok hij verder op en trof aan de overzijde de kwartiermeesters van Prins Maurits die hem verder begeleidden.

De tocht naar de IJssel was tamelijk eenvoudig geweest, maar zodra men de rivier was gepasseerd kwam men in een gebied met moerassen en drassige graslanden, doorsneden met halfbevoren sloten. Telkens deden zich moeilijke passages voor en men had geen geniesoldaten die dat konden verhelpen. Pradel hoorde pas op de ochtend dat men Doesburg passeerde van een kwartiermeester die Saint-Lieu⁹² hem had gestuurd, dat men Doetinchem rechts liet liggen en dat de voorhoede van het Staatse leger op weg was naar Lochem om daar kwartier te maken. Het kamp van het koninklijke leger zou bij Hengelo worden gevestigd.

Pradel was verbijsterd dat men niet naar Doetinchem ging, zoals hij al in Frankrijk besloten en bevolen had, wat zijn ergernis over de veldtocht nog vergrootte. Ikzelf had lang tevoren voorzien dat het een moeilijke situatie zou worden, maar dat het er die dag zo heftig aan toe zou gaan, had ik niet verwacht. [172] De dag begon om vijf uur 's morgens en eindigde voor de voorhoede met volle bepakking pas om elf uur 's avonds. De soldaten hadden die hele tijd regen te verduren gehad; bovendien waren ze op wel 30 plaatsen tot hun middel nat geworden. Het volstaat om te zeggen hoe moeilijk deze mannen het hadden om te begrijpen hoe zwaar het de hele legertros was vergaan.

Zodra wij in ons kwartier waren gearriveerd begon Pradel zich over de gedeputeerden te beklagen. De officieren en soldaten vielen hem bij met hevige vervloekingen. Men bracht de nacht door zonder verkenningen te doen en kende er heg noch steg. Men had slechts drie of vier eskaders achtergelaten bij diegenen die uit Doetinchem kwamen bij wijze van achterhoede. De volgende morgen stuurde Prins Maurits bericht aan Pradel om zich te vervoegen bij een kasteel dat Vorden heet, alwaar de Rijngraaf zich bevond met de Staatse cavalerie. Dit was slechts een halve *lieu* [nb:

⁹² Blijkbaar een van de hogere officieren in het Franse leger.

2,2 km] bij ons verwijderd, maar de weg er naar toe was moeilijk.

Het kasteel is namelijk gelegen aan een stroompje dat het Zwartewater heet en inderdaad de kleur heeft van natte grond.⁹³ Dit riviertje was buiten zijn oevers getreden en vervolgens deels bevroren. Dit, gevoegd bij de sloten die er in uitmonden en de moerassen waar het doorheen stroomt, maakte deze omgeving uitzonderlijk onbegaanbaar. [173] Pradel, wiens gemoed nog pijn deed van de vorige dag, knapte van deze ochtendwandeling bepaald niet op.

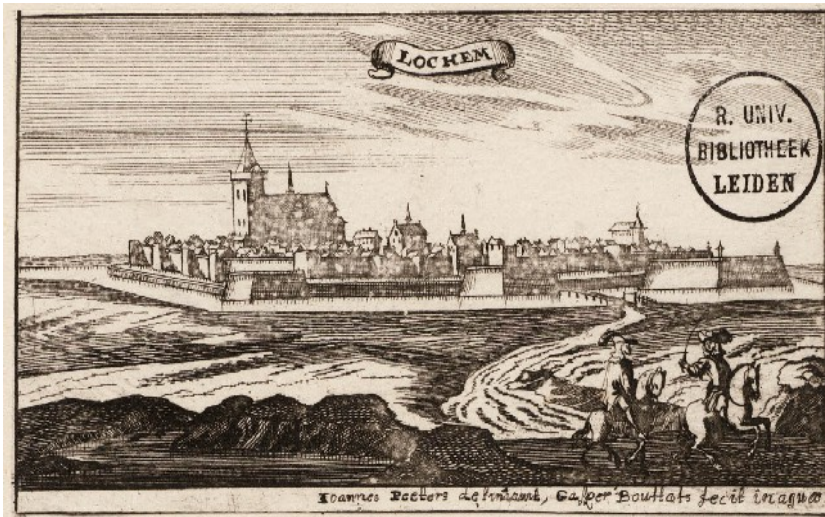
In deze geestesgesteldheid bereikte hij Vorden. Hij was van mening dat alles wat aan de overkant van de IJssel lag als een hopeloos gebied moest worden beschouwd en verwachtte alleen maar meer moeilijkheden hoe verder men ging. Wat hij had ervaren en wat hij nog kon verwachten maakte hem verre van enthousiast om zich voor de Staten in te zetten en de hele winter oorlog te gaan voeren in zo'n bar en boos gebied. De Rijngraaf was eveneens boos op hen en verzachtte zijn humeur allermindst. Toen even later Prins Maurits arriveerde, hield Pradel een droefgeestig relaas over de mars van de koninklijke troepen. Maurits legde de schuld bij de gedeputeerden, waar Pradel het van harte mee eens kon zijn.

Toch hadden ze allemaal een fout gemaakt: de gedeputeerden omdat ze Pradel niet hadden gewaarschuwd dat hun besluit was veranderd; Prins Maurits omdat hij het niet aan hem gemeld had en Pradel zelf omdat hij de wegen niet kende en niet naar Zutphen was gegaan toen de gedeputeerden en Prins Maurits daar vergaderden, zodat hij toen had kunnen besluiten wat er gedaan moest worden. Want om naar Lochem te gaan was het slechts nodig geweest om de kwartieren van het koninklijke leger te verdubbelen ten behoeve van diegenen die het dichtst bij Zutphen [174] waren gelegerd, dan hadden we allemaal tegelijk de IJssel kunnen oversteken. In plaats daarvan liet men onze troepen een lange, moeilijke omweg maken, maar daar bekommerden de Gedeputeerden zich niet om.

Toen we op kasteel Vorden waren gekomen trokken Prins Maurits, Pradel, de Rijngraaf en Saint-Lieu zich terug om te beraadslagen en vroegen mij zich bij hen te voegen. Prins Maurits lichtte het plan van de Staten toe om Lochem te belegeren en Pradel maakte bezwaar dat de Prins met alles akkoord was gegaan. Ik zag aankomen dat ze zouden besluiten om de IJssel weer terug over te steken, vanwege alle ellende die Pradel tijdens de mars had ondergaan. Niettemin besloten ze, na goed nagedacht te hebben, om te vertrekken en Lochem te gaan belegeren en dat tot die tijd de Staten geen extra inschikkelijkheid van hun kant mochten eisen. Men nam een kaart ter hand om

⁹³ Dit 'Zwarte water' is niet bekend bij Vorden. Het kasteel van Vorden is gelegen aan de Baakse Beek. De Achterhoek gold tot begin 19de eeuw als een zeer drassige streek in de winter, totdat door het kanaliseren van beken en riviertjes de waterstand beter beheerst werd.

te zien waar de legers zich moesten opstellen. Pradel koos de zijde van Borculo, waar het vijandelijke leger zich bevond en liet de Zutphense kant aan het Staatse leger dat niet kleinzielig of afgunstig deed over moeilijke posten. Er waren nog wat kleine strubbelingen over de indeling van de kwartieren, maar men zette zich in om dat op te lossen en uiteindelijk was iedereen tevreden. [175]

Aanzicht van Lochem, midden 17de eeuw. Prent van Jan Peeters (1624-1678)

Het was maar een uur over een goed begaanbare weg van de plaats waar wij ons bevonden tot aan Lochem, maar het kostte nog veel moeite om de koninklijke troepen vanuit hun kwartier in Vorden te krijgen. Ze moesten nog een *lieue* omlopen om stroomopwaarts het Zwartewater over te kunnen steken bij een kasteel dat Ruurlo heet.⁹⁴ Pradel vroeg de hele dag door waar we waren en wilde zijn mensen laten rusten om zo de achterblijvers gelegenheid te geven zich bij de rest te voegen. Tevens wilde hij precies laten verkennen hoe de route verder ging, ook al was op de kaart gemarkeerd dat die over een droge heide liep. Maar hij hechtte daar geen geloof aan, aangezien hij al eerder was beetgenomen. Hij had zich voorgenomen om pas over twee dagen zonder problemen bij Lochem te zullen aankomen, waar we nog maar twee uren gaans vandaan waren.

Prins Maurits was het met hem eens en mij werd gevraagd om een brief te schrijven aan graaf D'Estrades om de situatie uit te leggen, onder vermelding van de oorzaken van de problemen, opdat de Staten bevel zouden geven aan de Gedeputeerden om voortaan alle praktische oorlogszaken aan echte generaals over te laten. Toen wij uiteengingen kwam een spion, die Prins Maurits naar Munsterland had uitgezonden, hem rapporteren dat hij de laatste troepen van de bisschop vanuit Groningen had zien terugkeren. [176] Wij konden daar uit opmaken dat al die tijd

⁹⁴ Kasteel Ruurlo is gelegen aan de zelfde Baakse Beek als kasteel Vorden.

daarvoor het land zonder troepen en verdediging was geweest.

De volgende dag, die Pradel als rustdag had bestemd, kwam een adjudant van Prins Maurits hem vertellen dat de Gedeputeerden het volstrekt oneens waren met deze vertraging bij het beleg van Lochem. Zij hadden hem opdracht gegeven om terstond met zijn troepen op te marcheren; maar als die van de koning wilden achterblijven, dan liet hij hen die vrijheid. Dit was pure branie van de kant van Cornelis de Witt die hem mogelijk duur kwam te staan als het Franse leger het Staatse niet van zijn bijstand zou verzekeren. Ik geloof dat hij er zó zeker van was dat de Fransen hun plicht niet zouden verzaken, dat hij deze houding aannam, alleen maar om Pradel iets onaangenaams te laten doen. Pradel liet daarop direct de trom slaan en zijn troepen naar Ruurlo marcheren.

Er is een aardige anekdote die mij verplicht om hier een kleine uitwijding te maken. Ik had dus die brief geschreven aan D'Estrades in Den Haag met het verzoek van de generaals met betrekking tot hun klachten. Deze betroffen het feit dat de Gedeputeerden het leger van de koning wel zes *lieues* hadden laten marcheren, bijna voortdurend tot hun middel in het water en zonder noodzaak. Tegelijk schreven diezelfde gedeputeerden dat, [177] aangezien het koninklijke leger had verzocht om drie dagen te mogen doen over een afstand van twee *lieues* over een heideveld, dat zij daarom verplicht waren om Prins Maurits te bevelen naar Lochem op te trekken en het nog diezelfde dag met zijn troepen te gaan belegeren. Deze dingen gebeurden tegelijk en als het niet werkelijk gebeurd was, zou het voor ongehoord zijn doorgedaan.

Maar laten we terugkeren naar de troepen die na twee uur bij Ruurlo arriveerden, waar ze na parade gedaan te hebben, hun kamp opsloegen. De infanterie verbleef ter plaatse en de cavalerie zat in een dorpje genaamd Wiersse, vlakbij Ruurlo gelegen aan dezelfde beek.

Terwijl Pradel bezig was om wachtposten uit te zetten, vernam hij dat Prins Maurits Lochem al in het zicht had gekregen. Eerst had hij zin om zich bij hem te voegen, maar dat ging over toen zijn officieren hem vertelden dat het kamp juist goed en wel was opgeslagen en dat het te laat werd om nog naar Lochem te gaan. Toen ik enkele kanonschoten hoorde zei ik dat dat ongetwijfeld het Staatse leger was dat ter plaatse was aangekomen. Omwille van de eer van de koning zou het nodig zijn dat we tenminste wat cavalerie erop uit zouden sturen om enkele posities in te nemen. Pradel was dat met me eens. Met de cavaleriebrigade die hem tot voorhoede diende, [178] ging hij verder naar Lochem. Hij gaf orders aan zijn infanterie om die dag nog in Ruurlo te blijven, waar hij zou terugkomen.

Het Staatse leger was bezig zijn kwartieren in te ruimen en had al een gunstige positie ingenomen toen wij het troffen achter een hoogte bij het graven van een loopgraaf. Men liep daar rond zoals dat gebruikelijk is. De vijand vuurde enkele kanonschoten af waardoor iemand van de koninklijke garde die geen dienst had werd gedood evenals enkele paarden. De generaals hadden de aanval tot de volgende dag uitgesteld; prins Maurits zei tegen Pradel dat hij ter plaatse een infanterie wachtpost zou achterlaten. Pradel keerde daarop terug naar zijn kwartier met achterlating van twee of drie eskaders cavalerie ter ondersteuning van de stelling die de Staatse infanterie had bezet.

Toen wij in ons kamp terugkeerden hoorden we hevige beschietingen en Pradel kon de toedracht niet goed duiden. Niettemin kon men begrijpen dat prins Maurits al voorbereidend werk aan het doen was. De volgende ochtend trok Pradel op met zijn infanterie en met de koninklijke cavalerie om posities dichtbij de stad in te nemen. Hij stelde zich op in een plaats genaamd Heest⁹⁵. Vervolgens bezocht hij het aardwerk van het Staatse leger. Dat bestond uit een smalle loopgraaf die heuvelop liep en zich daar verbond met een breed front parallel aan de stad, [179] dat men aan weerszijden gegraven had, met daarin een geschutsbatterij.

Prins Maurits vertelde Pradel dat hij dit 's nachts had laten aanleggen om er 's morgens het geschut op te kunnen plaatsen. Alle graafwerktuigen stonden verdekt opgesteld om de volgende nacht verder te kunnen gaan. Het zag er degelijk uit en er was goed over nagedacht. Maar het feit blijft dat prins Maurits in actie wilde komen vóórdát de troepen van de koning er waren om zo de Staten een genoegen te doen, die zich hierover kinderlijk verblijdden.

Evenwel had men de beleefdheid om het leger van de koning de keus te laten uit de twee aanvalsvleugels en Pradel koos de rechter. Ze waren beide even sterk, maar de een was wel wat moeilijker uit te voeren. Voor de Fransen was het terrein wat uitgestrekter, de aarde ruller en de grond wat droger; het Staatse leger ondervond minder obstakels, maar het terrein leek wat moeilijker.

Lochem wordt aan drie zijden omringd door water en de hoogte waar wij ons bevonden loopt door in het vierde deel van de stad. Er was een rechte verdedigingslinie, geflankeerd door twee torens met aan de uiteinden een soort bolwerk van aarde. Deze werd slechts gedekt door geschut vanaf de ene toren en door een ravelijn dat voor de poort lag. [180] Alles bijeen leek het niet meer dan een hoop aarde met daarachter een gracht en een garnizoen.

⁹⁵ De Heest, kasteelhoeve ten oosten van Lochem.

Die avond liet Pradel een stelling graven door het Picardische regiment onder Chavigny. Hij besloot deze door te laten lopen tot aan de stadsgracht in één rechte lijn tot het uiteinde van het bolwerk. De stompe hoek was zo van de stad afgekeerd en de scherpe er juist naar toe, om enfilering te voorkomen⁹⁶. Men meende tegen een zwak garnizoen zo voldoende opgewassen te zijn, maar desondanks kreeg men tijdens het werk hevig enfilerend vuur te verduren. In het Franse leger bevinden zich altijd mannen van goede wil, vooral als er niet gemarcheerd wordt of als er niet teveel gevaar is. Terwijl anderen hen met vuur bijlichtten, zorgden zij er voor dat het werk die nacht werd hersteld. Bij het aanbreken van de dag merkte Pradel dat men nog lang niet zover gevorderd was als men hem tevoren had verzekerd. Dat was een misrekening. Maar zij die de rust hadden gezien van de Hollandse kolonel die leiding gaf aan het graafwerk aan Staatse kant, realiseerden zich dat het werk overdag pas nuttig werd door de maatregelen die men 's nachts trof.

Prins Maurits was naar bed gegaan, nadat hij de opdracht had gegeven aan de kolonel en aan de ingenieur om uit te voeren wat hij wilde. [181]. Dit was ook zo de gewoonte geweest van de prins van Oranje. Bij het ochtendgloren zag hij dat de loopgraaf 200 passen was gevorderd, weliswaar met een hoge wering, maar kwetsbaar voor enfilerend vuur. Men had beter op de verzorging van de flanken moeten letten. Het werk van de Fransen daarentegen was flink opgeschoten en van de juiste vorm.

Prins Maurits was kwaad toen hij zijn stelling in die staat aantrof en liet direct een sterke traverse opwerpen om de loopgraaf beter te kunnen dekken. Enkele gedeputeerden wilden de loopgraaf komen bekijken. Vooral Cornelis de Witt, die ons werk vergeleek met dat van hun, schaamde zich voor zijn leger en was blij om prins Maurits iets te kunnen verwijten. Deze gaf geen krimp, maar nam hem bij de hand de loopgraaf in en praatte koelbloedig op hem in, zoals hij gewoon was te doen als hij onder vuur lag. De ander gedroeg zich huichelachtig en wilde de prins belachelijk maken bij alle omstanders en vooral bij de Fransen.

De volgende nacht verdubbelde prins Maurits het aantal arbeiders en wilde zelfs persoonlijk meewerken opdat zijn werk tenminste gelijke tred met dat van ons zou houden. Men nam zich voor om die avond nog tot aan de gracht te komen. Het Champagne-regiment had de wacht nu overgenomen, maar in plaats van het werk voort te zetten [182] door het droge terrein, bleef men de oorspronkelijke linie volgen naar het uiteinde van de hoek van de stadsgracht. Omdat die hoek zich bevond in een laaggelegen plek, kreeg men steeds meer moeite om de loopgraaf voort te zetten, totdat die helemaal vol met water kwam te staan.

⁹⁶ Enfileren: het in de lengterichting beschieten van een langgerekte loopgraaf. In de 17de-eeuwse vestingbouwkunde ging men er daarom toe over knikken en dwarsdekkingen (traversen) in de loopgraven aan te brengen.

Om meer vaart te maken had men geen plateaus aangelegd. Er was daardoor maar weinig ruimte voor de musketiers en het uiteinde van de loopgraaf had geen verdere verbinding. Dit soort fouten leidt meestal tot de dood van veel soldaten en tijd die men zo denkt te winnen kost veel levens. De nacht was lang, het werk zwaar en het regende zo hard dat de mannen zich zo min mogelijk naar buiten begaven. Alles wat men deed leek van geen nut en bovendien gevaarlijk, want men zat op een pistoolschot van het contrescarpe dat de vijand had verlaten. Zij schoten slechts vanaf het ravelijn en vanuit een soort uitbouwttje in de muur van het bolwerk⁹⁷. Wij verloren bijna 80 man, dood of gewond en evenveel arbeiders die hen ondersteunden. Het was verschillende keren nodig om de soldaten op hun plicht te wijzen, want als ze hun bundel rijshout hadden afgeworpen, sloten ze graag weer achteraan in de loopgraaf aan en vervolgens richting kamp. Tenslotte zorgde men voor meer dekking [183] en slaagde men erin een stuk moeras te dempen. Sommigen dachten dat dat al de gracht was, maar daar zat nog een heel stuk tussen.

Ik ben toen gaan kijken naar de aanval van het Staatse leger en ik trof er een atmosfeer van goede discipline, maar verder een slechte leiding. In de loopgraaf waren de voorwaarden tot handelen op zich goed geregeld, maar de uitvoering was belachelijk want er was geen enkele officier die toezicht hield. De kolonel die commandant was van de loopgraaf zat op z'n gemak in zijn hut; Kilpatrick⁹⁸, een Engelsman, had de rang van majoor-generaal en Ittersum, een Geldersman, die van kolonel van de wacht van prins Maurits⁹⁹. Beiden waren nogal zelfverzekerd. Zij sloofden zich enorm uit, maar het was vanouds de gewoonte in dat leger dat de kolonel van de loopgraaf de bevelen uitdeelde. Aangezien hem niets in beweging kon brengen, zagen zij beiden veel problemen waartegen ze niets konden doen.

Ik bood prins Maurits aan om met hen het werk te gaan bekijken. Wij zagen dat men deze om onbegrijpelijke redenen in een natuurlijke sloot had doorgegraven, in plaats van te proberen eromheen te gaan in de richting van de stad. De ingenieur had het beekje in stroomopwaartse richting gevolgd en gemerkt dat het zich van de stad verwijderde, in plaats van er naar toe. Wij konden ons lachen bijna niet houden, [184] vooral niet toen we bedachten dat ditzelfde leger, dat ooit de gracht van Sas van Gent was overgestoken, zich nu bekommerde om een slootje. Wij kregen geen hoge dunk van de bevelvoerend kolonel, want hij voelde blijkbaar niet dat zijn autoriteit geprikkeld werd.

⁹⁷ Contrescarp: de verdedigingsstellingen aan de buitenzijde van de gracht; de verdedigers hadden dit al verlaten en bevonden zich nu in een meer naar binnen gelegen verdedigingslinie. De stelling direct achter het contrescarp, dus aan de binnenzijde van de gracht heet het escarp. Ravelijnen zijn bastions in de gracht.

⁹⁸ Kolonel Kilpatrick (gespeld door Guiche *Kilpatris*) was een Schot in dienst van het Staatse leger.

⁹⁹ Ernst van Ittersum van den Oosterhof (†1681) was lid van de Overijsselse ridderschap en kolonel in het Staatse leger.

Wij staken de sloot over en volgden het tracé van de loopgraaf tot dichtbij de stadsgracht.

Terug op het exercitieveld vonden wij die brave kolonel die ons duizend maal bedankte. Nadat we over alles rekenschap hadden gegeven aan prins Maurits zei hij ons dat hij twee uur daarvoor had geprobeerd om de kolonel uit zijn tent te krijgen, maar zonder resultaat. Hij had namelijk zelf net een brief ontvangen van zijn vrouw die hij moest lezen en was al die tijd bezig geweest om de kandelaar aan te steken. Er was niet veel gevaar aan de kant waar wij ons bevonden, want de Fransen waren dichterbij het front en al het vuur was op hen gericht. De Hollanders konden zonder veel risico dichterbij komen, maar wilden zich daar totaal niet voor inspannen. De volgende dag zetten zij hun loopgraaf voort tot vlak bij de stadsgracht, met een goed gebouwde stelling parallel aan de stad. Het regiment van Turenne loste dat van de Champagne af.

Omdat Louvigny¹⁰⁰ daarbij was en ik zag dat men nog steeds zonder resultaat zwoegde met die eerste linie, [185] stelde ik voor aan Depence, die die dag generaal-majoor was, om een tweede linie te leggen parallel aan het bolwerk. Daar zou men dan een groot contingent musketiers kunnen plaatsen om onder hun dekking het ravelijn voor de poort te kunnen aanvallen. Het was met palissaden versterkt, maar bevatte weinig aarde. Hoewel de gracht ervoor met water was gevuld, geloof ik dat wij het konden innemen, aangezien wij over een grotere vuurkracht beschikten. Terwijl onze mensen zich gereedmaakten om erop af te gaan, hoorde ik een hevig gebonk en de vijand opende de poort in overgave, wat mijn broer belette om de aanval te beginnen.

Dit nieuws werd aan de generaals gestuurd die zich juist druk maakten over een ander bericht: de bisschop zou enkele eenheden cavalerie op ons af hebben gestuurd. Hoewel onze wachtposten de situatie zo goed onder controle hadden alsof het wiskundig berekend was, wisselden ze toch bijna iedere dag en 's nachts was iedereen te paard. Op dezelfde manier ging men te werk met alle voorzorgen, die nooit als onnuttig kunnen worden bestempeld. Ze zijn noodzakelijk [186] en moeten bovendien worden gerelateerd aan tijd, plaats en aan de mensen met wie men te maken heeft.

Onze cavalerie kon met gemak de vermoeidheid weerstaan. Deze groep van getrainde officieren en manschappen was zonder meer een toonbeeld van militaire volmaaktheid. Het Staatse leger stond daar diametraal tegenover en gedroeg zich zodanig dat men er weinig vertrouwen in had. Het merendeel van de officieren en de manschappen bezat geen trots op zichzelf en handelde

¹⁰⁰ Antoine IV Charles de Gramont (1641-1720), graaf van Louvigny en de jongere broer van Guiche. Zie ook de inleiding.

daar ook naar. Bijvoorbeeld, toen een groep van maar liefst 400 ruiters die door de gedeputeerden waren gestuurd om het huis van een van hun confraters te heroveren op een groep stootte van de bisschop onder aanvoering van Gorgas, versloeg deze hen zonder een spoor van weerstand te ondervinden. En sommigen van hen waren daar als gevolg van de slechte discipline ook in het geheel niet toe in staat.

Na de inname van Lochem waren de gedeputeerden zeer tevreden met de inspanning van de Franse troepen. Zij maakten me met name een compliment voor mijn goedkeurende woorden voor hun aanvalstactiek en namen zich voor om daarmee verder te gaan. Maar omdat het al laat in het seizoen was en de generaals weinig voelden [187] voor verdere militaire actie, besloten ze hen te bedriegen. Het zal ongetwijfeld vaker zijn gebeurd dat men met een geraffineerde politieke truc een ambassadeur om de tuin wist te leiden, maar ik geloof dat het voor het eerst was dat men een generaal van een leger heeft bedrogen op de wijze zoals ik zal vertellen.

In de krijgsraad had men vastgesteld dat de tijd van het jaar en de vermoeidheid van de troepen geen verdere actie toeliet. Men zou de soldaten volkomen uitputten en aldus beroofd worden van een krachtig leger waar men in het voorjaar, als de oorlog heviger zou worden, juist grote behoefte aan zou hebben. Men deed het daarom voorkomen alsof men in het belang van de troepen handelde om hen te sparen voor een belangrijke expeditie.

Er is een regel die zegt dat men zich niet om kleine zaken moet bekommeren als men grote resultaten wil bereiken. Maar het kan ook gebeuren dat men, vanuit die regel redenerend, zich te weinig rekenschap geeft van alledaagse risico's en gevaren. De troepen wilden zich maar al te graag in acht nemen tot aan de lente, onder het voorwendsel dan beter van nut te zijn, maar in werkelijkheid om de moeilijkheden te vermijden die een winterse oorlog met zich meebrengt. Want zodra men zag dat de generaal wilde instemmen met een gevechtspauze, des te meer argumenten zij hiervoor aandroegen.

De troepen hadden [188] hun bevelhebbers ervan overtuigd en ogenschijnlijk ook de Staten, dat terugtrekken nu geboden was. Pradel had enkele steden aan de Rijn en IJssel uitgekozen om daar kwartier te maken, in de mening dat hij degene was die de grootste bijdrage leverde. Maar daartoe was het wel nodig dat hij een andere houding aannam. Als hij een gunstige positie wilde behouden, moest hij de slechte voorwaarden van de Staten zien te veranderen en zich zowel van hun middelen bedienen als extra middelen zien te vinden. Hij moest om zo te zeggen een bouwwerk maken van het hout dat men hem gaf, hoewel dat daar vaak niet voor geschikt was.

Ook als hij hen slechts in schijn tegemoet wilde komen, was het nodig dat hij tenminste enkele posities op de vijand moest heroveren en daarna zich met de troepen terugtrekken in de comfortabele kwartieren.

Maar in plaats van zo te handelen wilde hij een groots gebaar maken zonder te kijken of hij daar wel de middelen toe had. Zo had hij voor zijn hoofdkwartier Wesel uitgekozen, zonder te beseffen dat de heerschappij over die stad berustte bij de keurvorst van Brandenburg, ook al oefenden de Staten daar het gezag uit. De keurvorst stond op het punt om de Zuidelijke Nederlanden binnen te trekken met een groot gevolg en veel troepen die hij moest zien te onderhouden. Pradel kon derhalve geen enkele steun verwachten van gene zijde van de Rijn, [189] omdat dat nodig was voor de troepen van de keurvorst. Hij kon ook niet rekenen op deze kant van de rivier, want dat was óf gebied van de bisschop, of dat van de Staten dat bijna helemaal door de bisschop was bezet. Hij had daardoor praktisch geen verbinding meer noch hoop om proviand te kunnen ontvangen. Omdat het bovendien erg koud aan het worden was, liet het zich vrezen dat vorst scheepvaart onmogelijk zou maken, zoals ook gebeurde.

Hoewel men al de bovenstaande zaken aan Pradel had voorgelegd, verkoos hij toch zijn eigen wil te doen en kwam niemand daar meer tussen. De gedeputeerden stemden in met zijn plan en dachten een goede slag te slaan door de Fransen ver te houden van alle overvloed. Ze hadden de werkelijke oorzaak van de Franse wanordelijkheid niet doorgrond. Die was namelijk gelegen in de slechte voorbereidingen en niet in de discipline van de troepen waar in Frankrijk strak de hand aan wordt gehouden, meer dan elders in de wereld. Maar de gedeputeerden, de Staten en iedereen waren telkens van mening dat gebrek aan orde bij het Franse leger hoort en geloofden in de recente gebeurtenissen daar wederom een voorbeeld van te hebben gezien. Ze waren daarom opgelucht toen ze het leger ingesloten zagen raken [190] ver van hun eigen handelswereld.

Het was daarna nodig om posities in te nemen, maar de provincie Gelderland, dat al lang te lijden had van het verblijf van de legers, verzocht dat men elders heen zou gaan. Door dit voorwendsel was het voor de generaals onmogelijk om de gedeputeerden zover te krijgen dat men het leger terug over de brug bij Zutphen zou voeren om de troepen langs de IJssel naar de kwartieren te laten trekken en zij die naar Wesel moesten achter de IJssel en de Rijn langs. De gedeputeerden zeiden dat iedereen direct van Lochem, waar wij waren, naar Wesel moest marcheren en dat, als een deel van de troepen eenmaal in het hertogdom Kleef zouden zijn gelegerd, de rest terug zou keren via de brug bij Zutphen.

Dit voorstel leek zo buitenzinnig en zeker te leiden tot de ondergang van het leger, dat niemand

daar mee in zou kunnen stemmen. De generaals verklaarden zich mordicus tegen, maar moesten zich uiteindelijk bij de wil van de gedeputeerden neerleggen. De gedeputeerden zonden de artillerie, waar men juist gebruik van wilde maken, met alle munitie terug om alle vermoedens van nieuwe expedities weg te nemen. Dit was wat ze hadden bedacht om de generaals ervan te overtuigen dat zij geen verdere actie wilden en het is niet verwonderlijk dat het leger vervolgens naliet om een eenvoudige taak uit te voeren. [191] Het marcheerde verder zonder proviand en munitie en bijna zonder plunje. Het merendeel van hen die bij de IJssel zouden blijven had zijn spullen immers al teruggezonden naar hun garnizoen.

De twee legerkorpsen marcheerden samen tot aan Aalten en hielden halt in een grote heide waar de gedeputeerden hun ware bedoelingen begonnen te onthullen. Zij stelden voor aan de generaals om enkele vijandelijke posities te veroveren en dat ze voor dat doel bij Wesel een versterking van 1500 man voetvolk gereed hielden, samen met drie- of vierhonderd verse paarden en voldoende munitie en proviand voor een korte expeditie. Bovendien hadden ze geschut in Bredevoort waar wij maar een *lieue* vandaan waren. Zij oordeelden dat de plaats Bocholt geschikt was om hun plan uit te voeren.

Dit was een stad die door de Hessen bezet was geweest tijdens de Duitse Oorlog en daarna volledig verwoest was. De bisschop had de stad enigszins laten herstellen, maar men wist niet of ze weer volledig in staat van verdediging was, of er troepen waren of dat ze aan een burgerwacht was overgelaten. De stad was gelegen op 2½ mijl van Bredevoort en op drie mijl van Wesel. De gedeputeerden waren al lang van plan geweest om de stad in te nemen en onze vreemde marsroute [192] was alleen daar op gericht geweest. En ondanks alles wisten ze niet of de stad open of gesloten was en of er een gewapende verdedigingsmacht was gelegen. Maar het was nu eenmaal besloten en de broer van De Witt ging terug naar Bredevoort om voorbereidingen voor een beleg te treffen. De generaals trokken naar hun kwartieren met de bedoeling zich voor te bereiden om niets te doen. Er moest evenwel een kleine afvaardiging van de koninklijke en Staatse troepen worden gevormd om te zien of de stad verdedigd dan wel verlaten was. Ons kwartier werd begrensd door een beekje, maar omdat er aan de overkant veel huizen stonden, was de hele Staatse cavalerie erover getrokken om zich daar te vestigen, hoewel onze plek betere bescherming tegen de vijand bood.

Men had een detachement nodig van 25 Staatse ruiters, meer om als gids te dienen dan voor een ander doel. Hoewel de Rijngraaf hen tot acht uur 's avonds onder bevel had gehad, konden ze niet eerder dan de volgende dag gereed en te paard zijn. Het Franse leger, dat de voorhoede vormde,

vervolgde zijn route naar Wesel. Men passeerde noodzakelijkerwijs Bocholt waarvan de muren half-ingestort waren, met uitzondering van die [193] die overeind gehouden werden door klimop en struikgewas. Er was een verdedigingslinie, zoals ik al zei, maar die was verwoest; daarnaast waren het tracé van een gracht en de contouren van een stadswal nog enigszins te herkennen. Ook was er een soort loopgraaf, die onlangs gemaakt moest zijn door een man of vijftig, ter hoogte van de verwoeste wallen. In een tuin ter plaatse vonden we een arme ziel die ons vertelde dat Gorgas langs was gekomen met 800 man en niemand die hem niet geloofde.

Op dat moment kwam men ons vertellen dat onze wachtposten en kwartiermakers, die onder bevel stonden van Depense, in handen van de vijand waren gevallen. Maar omdat we ver verwijderd waren van ons kwartier, was er enige tijd verstreken voordat men ons dit nieuws had kunnen vertellen. Men stelde voor om hen te hulp te komen en Pradel geloofde dat twee eskaders van de koninklijke garde voldoende zouden zijn. Wij gingen met hen mee en de rest bleef ter plaatse. We reden in gestrekte draf. Toen we bij ons kwartier kwamen vonden we daar de kwartiermeesters van het Staatse leger die ons vertelden wat er was gebeurd. Ik was de enige die Hollands sprak en nam het op mij om hen te ondervragen.¹⁰¹ [194]

Ze vertelden me dat de vijand zich had teruggetrokken en dat de Fransen hen op de hielen zaten. Ik vreesde dat deze groep zich zo veel te ver van het leger zou verwijderen en nog verder zou trekken in de verwachting dat men hen wel te hulp zou schieten. Ik verzocht daarom deze kwartiermeesters ons de weg te wijzen naar onze landgenoten en ons een stukje te begeleiden, maar zij weigerden dit omdat zij daarvoor toestemming moesten hebben van de Rijngraaf. Ik bezwoor hen om ons van de 60 of 80 man waarmee ze waren tenminste één man af te staan om als gids te dienen, maar ik kon niemand vinden die meende dat hij meer te vrezen zou hebben van de vijand dan van de Rijngraaf.

Enfin, het was mij onmogelijk om hen het gezicht te doen keren naar de kant waar gevochten moest worden en ze lieten zich niet vermurwen. Dezelfde kalmte die ze van meet af aan aan de dag hadden gelegd, weerhield hen er nu van zich ergens voor in te zetten. We waren daarom genoodzaakt zelf de weg in het terrein te gaan zoeken, wat ons nodeloos veel tijd kostte.

Toen we op een een moeilijk over te steken riviertje stuitten, volgden we dat. Onze mensen hadden dat ook niet durven oversteken omdat er geen hulptroepen voor hen waren geweest. Ze hadden Gorgas tot daar gevolgd [195] waar er een brug was. Hij had die brug laten afbreken nadat

¹⁰¹ Een verrassende mededeling van Guiche. Hoe ver zijn kennis van het Nederlands reikt wordt niet duidelijk.

hij er overheen was getrokken. Hij wist dat hij slechts door enkele eenheden werd gevolgd en dat hij nog tijd had voordat de twee eskaders van de garde zich zouden voegen bij zijn achtervolgers. Zodra echter Depense ons in het oog kreeg zocht hij een plaats om de rivier over te steken. Een deel van onze cavalerie voegde zich bij hem en wij achtervolgden de vijand tot vlakbij Borken. Dat is een klein stadje in het bezit van de bisschop aan de rivier de Aa, dezelfde rivier die langs Bocholt loopt.

Wij hoorden van Depense hoe hij de vijand had ontmoet. We hoorden ook dat het vijandelijk leger onder bevel stond van Gorgas, die naar Bocholt was gekomen om daar zijn troepen in te kwartieren. Maar toen hij zag dat hij daar het hele leger op zijn dak kreeg, had hij zich terug getrokken en slechts 40 ruiters met wat infanterie ter plaatse achtergelaten. Wij gingen terug naar ons kwartier waar we laat in de avond aankwamen. Iedereen was vermoeid en verkleumd en omdat de kwartiermeesters ook bezig waren geweest met de achtervolging van de vijand, had niemand er aan gedacht om kwartier te maken. De troepen bleven daarom te paard en onder de wapens. Iedereen stelde zich op waar hij kon en allen voelden zich zeer ongemakkelijk. De plaats was op zich droog geweest, maar had zeer geleden onder de doortocht van zoveel troepen. [196]

Omdat Gorgas van plan was geweest kwartier te maken in Bocholt waren alle dorpen en boerenhoeven in de omtrek leeggehaald om zijn leger van voedsel te voorzien. Pradel werd de hele avond op vermoeiende wijze lastig gevallen met de klachten van zijn officieren. Het is hun gewoonte om te zeggen dat alles verloren is, als men niet snel vertrekt van een plaats waar ze zich slecht op hun gemak voelen. Zo ging hij slapen en de volgende morgen was hij zo vervuld van alles wat hij gezien en gehoord had dat hij besloot eerst op proviandtocht te gaan. Hij veinsde echter te gaan naar die plaats waarover hij met prins Maurits en de gedeputeerden had gesproken en met wie hij een afspraak had. Even daarna steeg hij op en reed weg. Ik wijdde mij aan mijn gewone taak, dat wil zeggen: hem volgen. Toen we op de afgesproken plaats arriveerden, begon de krijgsraad en ze werden het nergens over eens.

Toen ze hoorden dat ik er ook was, riepen ze mij binnen en Pradel verlangde dat Baas¹⁰² ook erbij zou zijn. Over diens persoon en karakter moet ik nog wat vertellen. Het is een man die veel verstand heeft van infanterie, veel oorlogen heeft meegemaakt en altijd het respect en vertrouwen heeft genoten van zijn bevelhebbers. Sinds de rampzalige eerste tocht van ons leger naar Kreta¹⁰³,

¹⁰² Jean Charles, baron de Baas (†1677), afkomstig uit de Béarn, dus een streekgenoot van Guiche. Oorspronkelijk musketier en kapitein onder Condé. Hij was lange tijd in dienst van kardinaal Mazarin, onder andere als speciale gezant in Engeland. In 1667 werd hij benoemd tot gouverneur van de Franse Amerikaanse eilanden. Hij stierf op Martinique.

¹⁰³ Deze tocht vond plaats in 1660 en was een bijna even groot fiasco als de tweede tocht in 1669, waarbij zeer veel

was hij niet meer zo gezien aan het hof. In een poging zichzelf te rehabiliteren [197] en de voorechten te herwinnen die hij kwijt was geraakt na de dood van zijn beschermheer, kardinaal Mazarin, had hij zich als vrijwilliger bij Pradel aangemeld. Vanwege zijn ijver kwam hij in hoog aanzien bij zijn commandant Pradel, wiens meerdere hij veruit was in leeftijd, verstand en ervaring.

We troffen het krijgsberaad in grote verdeeldheid aan. Sommigen wilden de troepen sparen met een elegante terugtocht, anderen wilden de stad veroveren. Allen waren het erover eens dat de stad makkelijk zou zijn in te nemen, maar de generaals waren van mening dat de kou en het gebrek aan proviand zou leiden tot meer verlies aan manschappen dan het gevecht om de stad zelf.

Twee dagen van overleg gingen voorbij en leidden uiteindelijk tot het besluit van terugtrekking, terwijl een verovering misschien maar vier uur zou hebben geduurd. In de tussentijd gaf men permissie aan onze cavalerie om de paarden uit te weiden en aan de soldaten om proviand te zoeken, waarbij men alles wat men nodig had in overvloed bleek te kunnen vinden. En wel zo, dat toen Pradel in zijn kwartier terugkeerde, De Roche, de kwartiermeester van de cavalerie, hem kwam vertellen dat als het leger nog vier of vijf dagen daar zou kunnen blijven, iedereen weer helemaal hersteld zou zijn. Pradel beval hem te zwijgen en keerde de volgende morgen terug naar het beraad om daar de ellende van zijn troepen tentoon te spreiden. [198] Ik geloof dat als hij dat eerder van De Roche zou hebben gehoord, hij mogelijk zou hebben ingestemd met het voorstel van de gedeputeerden om de stad in te nemen. Maar wellicht wilde hij niet op zijn eigen woorden terugkomen, of hij vreesde dat als die positie die de oever van de Wesel dekte in handen zou komen van de Staten, dit een obstakel zou worden bij de toekomstige vredesonderhandelingen. Hoe dan ook, hij bleef bij zijn mening.

Ik zal nooit vergeten, naast andere bijzondere gebeurtenissen van dat moment, hoe Baas, volgens een mathematische logica, betoogde voor de gedeputeerden dat gewone stadsmuren beter bestand zijn tegen kanoninslagen dan grondwerken. Hoewel zij zich scherp weerden tegen deze bizarre stelling, was het amusant om hen in het debat het onderspit te zien delven vanwege Baas' superieure argumenten. Nooit heb ik meer plezier in mijn leven gehad.

Ik had het gewaagd om te zeggen dat men gerust in slagorde kon optrekken en wat losse troepen vooruitschuiven. Er was immers geen stelling tegenover ons die vuur kon geven, zodat men niet bang hoefde te zijn om zonder dekking voort te gaan, aangezien de vijand zich net als de

doden vielen, onder wie admiraal De Beaufort.

aanvallers ook bloot moest geven bij de verdediging. Ik deed dat voorstel zonder teveel branie, omdat ik de enige was geweest die uit nieuwsgierigheid de gevangenen had ondervraagd die wij onder de troepen van Gorgas hadden gemaakt. Van hen hoorde ik dat hij de stad had verlaten uit angst om ingesloten te worden; [199] Hij had slechts veertig man achtergelaten om de verspieters van ons leger op te vangen, en hij had niet genoeg kogels, kruit of lonten om het langer dan twee uur uit te kunnen houden. Pradel echter verzocht mij om er geen Poolse streken op na te houden. Geconfronteerd met zoveel kantoornacht had ik veel zin om me geheel uit het leger terug te trekken, wat ik gezien mijn positie best kon doen. Ik zweeg dus over mijn ontmoeting met de gevangenen en sloot me braaf aan bij het voorstel tot terugtrekken.

Men werd het uiteindelijk eens dat het leger weg zou gaan van de plek waar we nu waren; een deel zou teruggaan naar de IJssel en de rest zou verder trekken naar Wesel. Die troepen die hun kwartieren hadden langs de Rijn, zouden per schip terugreizen.

We bevonden ons dus aan de rand van het land van de bisschop, wiens troepen zich hadden opgesteld op zo'n vier of vijf uur van ons vandaan. Zij hadden dus de keus welk legeronderdeel van ons zij het best konden aanvallen. De bisschop was namelijk van plan om het Staatse leger aan te vallen dat zich op Zutphen terugtrok met een deel van onze cavalerie. Hij moest daartoe tien *lieus* [45 km] marcheren over een grote heide. Hij kon dit gemakkelijk doen en vervolgens zijn cavalerie en dragonders verdubbelen bij Borculo om de flank van ons leger aan te vallen. Hij zou nog makkelijker voor hem geweest zijn hen te verslaan, omdat ze zonder veel orde of voorzorgen marcheerden. [200]

Hoewel hun mars door open terrein voerde en ze in verhouding tot de bisschop weinig cavalerie hadden, liet hij hen toch ongemoeid verdergaan. Het andere korps, met de generaals aan het hoofd, bestond uit 700 of 800 paarden van het Staatse leger dat bij de Rijn was gelegen, uit troepen die uit Wesel waren vertrokken om ons tegemoet te komen, een deel van de koninklijke cavalerie en alle infanterie. De mars die dit korps moest afleggen was maar drie *lieus*, maar wel heel moeilijk, omdat een deel van de route geïnuundeerd was en deels bevroren wat het nog moeilijker maakte, want het ijs was niet sterk genoeg. Daardoor vormde dit gebied een groot obstakel.

De bisschop had evenveel kans om ook dit legerkorps te overwinnen. Hij had al zijn troepen achter de rivier de Berkel kunnen samentrekken. Zelf bevond hij zich in Coesfeld en had zich in een paar uur bij Gorgas in Borken kunnen voegen waar die zich had teruggetrokken. Maar deze kerkvorst

hield zich volgens mij tijdens de Kerstnacht meer bezig met zijn kerkelijke plichten. Toen ik later zijn officieren ontmoette en informeerde naar hun gebrek aan initiatief bij die gelegenheid, zei men mij dat hun troepen zo vermoeid waren geweest van de terugtocht uit Friesland, dat ze zich ternauwernood op de been konden houden. [201] Dit had hen belemmerd om ons dicht te naderen waardoor ze ook niets konden uitrichten. Dit klonk aannemelijk, maar hoeft toch niet de ware reden te zijn. Want voor een troepenmacht is twee of drie dagen van ontbering niet zo zwaar, in het vooruitzicht van succes. Dit, gevoegd bij het feit dat ze vlak bij hun eigen land waren en over veel steunpunten beschikten in Westfalen, hadden ze zich makkelijk te weer kunnen stellen en van onze fouten kunnen profiteren.

Toen de volgende dag tot de terugtocht was besloten, ging ik naar Wesel om daar in alle rust op de generaals te wachten en het einde van de campagne op comfortabele wijze te vieren. Baas ging met mij mee. We stelden vast dat hij niet zo gelukkig was, gezien de staat van onze troepen en hun mars.

De volgende nacht ging voorbij zonder dat onze generaals te wapen hoefden te komen. Ik zei lachend tegen mijn broer dat ik hem intussen met een mooi vuur zou verwelkomen. Ik leek wel een profeet, want op aangeven van een verkenner, liet Prins Maurits Pradel waarschuwen dat de bisschop troepen samentrok tussen Coesfeld en Borken en dat hij zich daarom moest terugtrekken op de buitenstellingen van Wesel, waar ze elkaar zouden ontmoeten. Hij was maar 1½ lieu bij hem vandaan, want het leger was even ver als toen ik weg was gegaan. [202]

Pradel liet eerst de trom roffelen en wilde zonder op de maan te wachten, die die avond om 9 uur opkwam, naar het slagveld trekken. Hij werd echter gehinderd door de legertros, zodat hij pas de volgende ochtend om acht uur aankwam. Hij had de hele nacht gemarcheerd en was daarbij 200 paarden kwijtgeraakt. Prins Maurits was al 's avonds gearriveerd. De volgende morgen liet hij de infanterie inschepen, die maar nauwelijks hun kwartieren wisten te bereiken, omdat de Rijn in één nacht praktisch dichtgevroren was. Sommige troepen waren genoodzaakt om op onaangename plaatsen te blijven wachten, anderen om weer te ontschepen en via het land van de keurvorst verder te gaan.

Aldus begonnen de problemen van het winterkwartier en dat was tevens het einde van de campagne.

Einde Eerste Boek

MEMOIRES
DU COMTE
DE GUICHE,
CONCERNANT
LES PROVINCES-UNIES DES
PAIS-BAS,

DEPUIS M. DC. LXV., JUSQU'AU
XV. DE JUIN M. DC. LXXII.

LIVRE SECONDE,

*Contenant les Evénemens de l'Année
M. DC. LXVI.*

PRE'S avoir laissé l'Armée éta-
blie dans ses Quartiers, je m'en
allai à Cleves voir Monsieur l'E-
LECTEUR. Bien que je n'en fusse
connu que de Nom, il me reçut avec la Ci-
vilité extérieure, que les Allemands prati-
quent avec beaucoup de Soins; car, il ne
dément

Herinneringen van de graaf van Guiche

Tweede boek

De gebeurtenissen van het jaar 1666

[203] Nadat we het leger voor de winter hadden ingekwartierd, ben ik naar Kleef vertrokken om de Keurvorst¹⁰⁴ te begroeten. Hoewel hij mij alleen van naam kende ontving hij mij met de uiterlijke hoffelijkheid die de Duitsers met zorg in acht plegen te nemen. [204] De Keurvorst is in alle opzichten een echte Duitser en bezit ook alle eigenschappen die men aan Duitsers pleegt toe te kennen, met uitzondering van de drankzucht, waar hij de neiging en gewoonte toe is kwijtgeraakt sinds zijn huwelijk. Sindsdien is hij zich alleen af en toe aan dronkenschap te buiten gegaan, als het soms nodig was, want Duitsers moeten zich van tijd tot tijd daaraan overgeven, omdat het een samenbindend element vormt in hun samenleving.

De vorst spreekt graag over politiek, hij is openhartig en gemeenzaam en praat met plezier over zijn eigen en andermans oorlogen. Daarnaast voelt hij zich zeer aangetrokken door de wiskunde, met name door de werktuigbouwkunde, waar Duitsers zo in uitmunten. Hij was daarom zeer nieuwsgierig om zowel de geheimen van de vestingbouw, als van allerlei soorten belegeringswerktuigen te leren kennen. Hij stelde daar een groot vertrouwen in, hoewel de meeste van die uitvindingen, afgezien van de eenvoudigste, in de praktijk nauwelijks blijken te voldoen.

De keurvorst verkeerde toentertijd in een uitzonderlijke omstandigheid. Iedereen wilde zijn bondgenoot zijn en zijn Hof was een schitterend toneel door de verscheidenheid aan buitenlandse gezanten en vorsten die ofwel de vrede, ofwel de voortzetting van de oorlog zochten. Ik bewees hem dus mijn attentie om zo een goede plaats te verwerven. Ik bezat de nodige kennis over Polen, zowel van de huidige als van de vroegere situatie, waardoor de Keurvorst [205] zich graag met mij hierover onderhield. Ik stond bovendien bekend als een Vriend en dienaar van het Huis van Oranje. Met een beetje handigheid was het daardoor niet moeilijk voor mij om aan dat Hof een graag geziene gast te worden.

In het begin van deze *Herinneringen* heb ik het al gehad over de onenigheid die er bestond tussen de Keurvorst en de Verenigde Provinciën. De huidige stand van zaken wakkerde zijn aanspraken verder aan. De Koning van Engeland had hem daarop zijn steun aangeboden en

104

Friedrich-Wilhelm von Hohenzollern (1640-1688), keurvorst van Brandenburg en Pruisen, was een van de belangrijkste vorsten in het 17de-eeuwse Duitse Rijk. Hij was van 1646 tot 1667 gehuwd met Louise Henriette van Oranje-Nassau (1627-1667), de dochter van stadhouder Frederik Hendrik en Amalia van Solms. Na haar dood hertrouwde hij met Dorothea von Lüneburg, prinses van Holstein-Glücksburg.

met dit doel kolonel Ween afgevaardigd, die bij de Keurvorst in dienst was getreden. Deze Ween was eerst in dienst geweest van de Staten, maar had deze verlaten omdat hij aan hen de belofte van trouw niet had willen afleggen. Hij was een eervol man en ging aan dit Hof, als overal waar hij was geweest, voor zeer dapper door. Hij gedroeg zich als een echte Engelsman, dat wil zeggen dat hij zich altijd hooghartig en misprijzend uitliet over zijn tegenstanders.

*Friedrich-Wilhelm van Hohenzollern, de keurvorst, en zijn gemalin Louise Henriette van Nassau.
Portret door Gerrit van Honthorst.*

Vervuld van zijn eigen oordeel hoopte hij hiervan iets uit te dragen bij iedereen die hij in het kamp van zijn meester wilde trekken. Verder reikten zijn capaciteiten niet. Zijn grootste hoop op succes was om in de gunst te raken van de Keurvorstin, die hem welwillend ontving op aanbeveling van de Douairière van Oranje¹⁰⁵, uit respect voor het Koninklijk Huis van Engeland en uit haat jegens de kliek die het in Holland voor het zeggen had. [206] Niet dat dit laatste sentiment nu zoveel plaats innam in het hart van de Prinses, aangezien zij een zacht karakter had. Hoewel zij in haar gedrag en wijze van spreken blijk gaf van een zekere felheid, sprak daar toch altijd rede en verstand uit. Maar zij was geheel en al de godsdienst

¹⁰⁵ D.w.z. Amalia van Solms, de moeder van de keurvorstin Louise.

toegedaan, wilde zich niet met politiek bemoeien en had daar ook teveel scrupules toe. Daarom maakte zij nauwelijks gebruik van de macht die zij op haar mans gemoed kon uitoefenen, alleen als haar moeder dat wilde. Zodoende had zij geen aandrang om zelf iets te ondernemen en wachtte zij altijd op een idee van iemand anders alvorens te denken of te doen.

De Douairière was in alle opzichten het tegendeel, want zij zou nog eerder verkiezen kwaad te doen dan niets te doen. En zolang zij maar Meesteres mocht wezen kon het haar weinig schelen ten koste van wie. De Prins van Anhalt¹⁰⁶ was Hoofd van de Raad en zwager van de Keurvorstin. Vanwege haar aanzien, waar hij compleet van afhankelijk was, verschaftte hem dat veel autoriteit aan het Hof. Om zijn persoon was hij bij de Keurvorst bepaald niet geliefd. Anhalt had een goede vriend, baron van Schwerin¹⁰⁷, ook een gunsteling van de Keurvorstin, die zij had aangesteld tot Gouverneur over haar kinderen en bovendien als Eerste Minister [207] van haar echtgenoot. Graaf Dohna¹⁰⁸, die nauw gelieerd was aan de Prinses door zijn verwantschap en plichtsbetrachting, volgde Schwerin in al zijn handelingen en bewegingen, maar verwierf daardoor niet het minste aanzien.

Zijn charmante karakter was niet in tel aan een Hof dat zo weinig beschaving kende. In dat soort omgeving valt de meest ontwikkelden gewoonlijk argwaan ten deel. Duitsers zijn in het algemeen nogal behept met die eigenschap, die daar als een deugd geldt. Want hoewel ze niet zo ongedwongen zijn als Italianen, lijken zij in dit opzicht wel op elkaar. Dit was nu de kern van de Raad van de Keurvorst. De rest bestond slechts, zoals in Duitsland gewoonte is, uit een hoop Doctores, die met wetten en artikelen allerlei geleerdheid in de Raadsvergadering uitstortten.

Aan dat Hof bevond zich een man die naar het mij voorkwam meer macht had dan de hele Raad, hoewel hij daar geen deel van uitmaakte. Hij heete Pölnitz¹⁰⁹ en bekleedde het ambt van Opperstalmeester en Kolonel van de Keurvorstelijke Garde. De vorst vertrouwde hem met hart en ziel. Hij was een van de meest schrandere en daadkrachtige mensen die ik ooit ontmoet heb. Hij paarde werklust aan beschaving en als hij het eens mis had, bedekte hij dat niet met uiterlijk vertoon van Germaanse Trouw. [208]

¹⁰⁶ Johan Georg II van Anhalt-Dessau (1627-1693), veldmaarschalk in dienst van de Grote Keurvorst. Hij was sinds 1657 gehuwd met Henriette Catharina van Nassau (1638-1708), een jongere zuster van keurvorstin Louise Henriette.

¹⁰⁷ Bogislav Freiherr von Schwerin (1622-1678)

¹⁰⁸ Frederik Burggraaf van Dohna (1621-1688). Hij was de zoon van Christoph van Dohna (1583-1637), de kamerheer van Frederik van de Palts (de Winterkoning), en Ursula van Solms-Braunfels, de zuster van Amalia van Solms. Hij is dus een neef van keurvorstin Louise.

¹⁰⁹ Gothard Bernhard Freiherr von Pölnitz (1617-1679), Pruisisch generaal. Hij was gehuwd met een Hollandse vrouw en is nog bekend om de tuin die hij in Hollandse barokstijl aan liet leggen op zijn landgoed Schlosspark Buch in Berlijn-Pankow.

Hij had wat belangen in Holland vanwege bezittingen van zijn echtgenote. Maar zijn grootste wens was om voor zijn zoon een compagnie ruitery te verkrijgen die hij voor wijlen de Prins van Oranje had aangevoerd. Na diens dood was hij overgegaan in de dienst van de Keurvorst. En omdat een compagnie ruitery in Holland 10.000 Livres aan inkomen waard is, wilde hij dat niet verliezen maar aan zijn zoon doen toevallen. Om die reden kreeg hij de Keurvorst zo ver dat deze een verdrag aanging met de Verenigde Provinciën en hun belangen ondersteunde. Overal waar hij kwam speelde hij zijn rol met verve. En hoewel hij een verklaard vijand was van zowel Anhalt als Schwerin, en daardoor ook op slechte voet stond met de Keurvorstin, wist hij op wonderlijke wijze tal van verschillende belangen te dienen en te onderscheiden. Hoe de zaken er aan het Hof sinds de dood van de Keurvorstin voorstaan weet ik niet¹¹⁰.

Om een verdrag tussen de Staten en de Keurvorst tot stand te brengen was het niet genoeg dat hij er de wil toe had. Want hoewel de Staten wel overtuigd waren van het gewicht dat de vorst aan hun zaak kon geven en van het nut van een alliantie met hem, vroeg hij een zo hoge prijs dat de Staten, en met name De Witt, zeiden dat het hun beter leek van een verdrag af te zien, dan het zo duur te moeten kopen.

De Keurvorst eiste niet minder dan de overgave [209] van al die plaatsen die zij totdan toe bezet hielden in het hertogdom Kleef, namelijk Emmerik, Rees, Wesel en Orsoy¹¹¹. Maar de Staten verwierpen eenstemmig dit voorstel. Zij kwamen met een voor hem mogelijk minstens zo onaanvaardbaar voorstel, dat hieruit bestond dat hij hen alle onkosten moest vergoeden die zij hadden moeten maken om die steden, die zij volgens oorlogsrecht in bezit hadden, te verdedigen tegen de Spanjaarden. Omdat het de Keurvorst intussen voorkwam dat het stellen van zijn harde eis meer leek op een voorwendsel om met de Staten te breken dan om met hen een verbond aan te gaan, begon hij zich voor rede open te stellen. Hij verlangde nu slechts dat men met hem net zo'n overeenkomst zou sluiten als met de hertog van Lunenburg. Van zijn kant bood hij aan om op eigen kosten de Staten in de oorlog met 6000 man te ondersteunen en nog eens 6000 man ter beschikking te stellen die zij moesten lichten en betalen.

Omdat hij, zoals de Staten wisten, in Duitsland in groter aanzien en macht stond dan de hertogen van Lunenburg, wilde hij daarenboven, bij wijze van onderscheidend gebaar, dat men hem één van die steden zou teruggeven. Hij koos voor Orsoy, omdat dat het verst gelegen was, [210] geen afgunst hoefde op te wekken aangaande de steden die in Staats

¹¹⁰ Louise overleed in 1667.

¹¹¹ Zie Herinneringen Eerste Boek [92]

bezit bleven en de grens toch geheel beschermd bleef. Hij verlangde alleen die vesting omdat hij dan een zekere plaats had om over de Rijn in het hertogdom Kleef te kunnen komen en niet om zich in de aangelegenheden van de Zuidelijke Nederlanden te kunnen mengen.

De Staten konden hieruit opmaken dat hij niets zou eisen dat hun macht in hun ogen zou schaden. Nadat de Keurvorst dit nieuwe voorstel had gedaan, stelde het merendeel van de Provinciën zich direct welwillender op. Alleen Holland, daartoe aangespoord door De Witt, weigerde hem toe te geven. Als reden gaf men op dat met de steun van Frankrijk, het aanbod van Denemarken en de toezegging van Lunenburg, de bisschop van Munster¹¹² niet zó'n formidabele tegenstander was dat men alle Vorsten van Europa, die eerder door de Staten waren gesteund, moest betalen om hem te kunnen verslaan. Ze zeiden daarbij dat ze nog nooit een verovering hadden afgestaan en dat ze niet van zins waren daar nu mee te beginnen omwille van Mijnheer de Keurvorst van Brandenburg.

Toen De Witt zo sprak, sprak hij werkelijk als de dappere man, die hij steeds wil zijn, maar niet als een groot staatsman. [211] Want nadat hij door zijn beleid het Staatse leger had gereduceerd tot niet meer dan een naam met een sjerp, was de ijdele herinnering aan een roemrijk verleden een slecht fundament voor het huidig handelen geworden. Iedere dag gaf hij daardoor ruimte aan het Huis van Oranje en haar aanhang om hem gegronde verwijten te maken.

Maar toch, de goede Fortuin die hem altijd goed gezind was, ging nu ook weer door met hem een bewijs van haar goedheid te geven. De Graaf D'Estrades had namelijk de Koning geïnformeerd over de tegenstand die De Witt opwierp om de Keurvorst van Brandenburg ter wille te zijn. De Koning droeg hem nu op om aan De Witt te verklaren dat hij niet van zins was om, vanwege een particulier belang, een groot schip te riskeren dat al bijna binnengelopen was, om zo te zeggen. Omdat de Keurvorst de oom van de Prins van Oranje was en De Witt hoopte dat hij door een oorlog aan diens hele geslacht hij hem kwijt zou raken, kon de Koning niet toestaan dat dit voornemen, bovendien onzeker in zijn afloop, er toe zou kunnen leiden dat de machtigste vorst van Duitsland tot de tegenpartij zou gaan behoren. Als bovendien Zweden en het Huis Oostenrijk zich bij die partij zouden voegen, zou dat een vervaarlijke verschuiving in het machtsevenwicht te zien geven. Om de Keurvorst tot gematigder voorwaarden te bewegen gaf de Koning orders aan de Graaf D'Estrades om naar Kleef te gaan. Maar er kwam iets tussen en dit was de reden dat Colbert¹¹³, de

¹¹² Christoph Bernhard von Galen (1606-1678), vorst-bisschop van Münster. Verwierf door zijn belegering van Groningen in 1672 de bijnaam Bommen Berend. Zie boek 1.

¹¹³ Het gaat hier om Charles Colbert (1629-1696), markies van Croissy en jongere broer van Jean-Baptiste Colbert (1619-1683), de befaamde *contrôleur général*. Croissy fungeerde veelvuldig als buitenlandse gezant

Raadsheer, [212] gezonden werd, met de titel van Speciale Gezant en het nodige geld op zak om zaken te kunnen doen.

Men kan zich slechts verbazen met welk buitengewone Fortuin de relaties tussen Frankrijk en Holland worden bestuurd. Door het verzuim om het Tractaat te handhaven gaf Frankrijk feitelijk reden aan de Verenigde Provinciën om zich uit dat verdrag los te maken en zich met Engeland te verenigen, maar het persoonlijke belang van De Witt ondersteunde dat van de Koning. Hij geloofde niet dat hij elders steun kon vinden en stelde alles in het werk om die van Frankrijk te verkrijgen. En zodra Zijne Majesteit zich in deze zaak mengde, is zijn gematigde opstelling altijd de teugel geweest voor al te driest optreden van De Witt, dat hemzelf en de Provinciën te gronde had kunnen richten en bijgevolg de Kroon in een heel andere positie had kunnen brengen als waar die zich nu bevindt.

Zo lagen de zaken toen ik van Kleef naar Den Haag vertrok, waar, juist een paar dagen voor mijn aankomst, de Graaf D'Estrades De Witt had overtuigd om de Keurvorst tegemoet te komen. De zaak was min of meer opgelost. Ter zelfder tijd waren de beide koningen van het Noorden in Den Haag aan het onderhandelen. Beiden hadden verscheidene aanspraken, maar het verschil lag hierin dat Zweden voorgaf [213] dat de Verenigde Provinciën bij hen in het krijt stonden, terwijl de Koning van Denemarken verklaarde dat hij hen drie miljoen, hoofdsom met rente, schuldig was vanwege de onkosten van hun steun uit de laatste oorlog. De Deense koning had die van Engeland een lelijke streek geleverd door een verdrag dat hij met hem had gesloten formeel op te zeggen net op het moment dat het op uitvoering aankwam, in de hoop meer waar voor zijn geld te krijgen bij Frankrijk en de Provinciën. Dit verbitterde de koning en het Parlement van Engeland zodanig dat zij verscheidene beledigende manifesten uitvaardigden jegens de koning van Denemarken. Zonder twijfel, als de Engelsen de oorlog zouden hebben gewonnen, en door hun wapens tot scheidsrechter van de vrede zouden zijn geworden, zouden zij de Denen die alleen op harde voorwaarden hebben toegestaan, zoals het hooghartige Engelsen betaamt. Echter, de Fortuin die de mensen noopt tot ander gedrag, zorgde er uiteindelijk voor dat dat trotse volk zelf de vrede nodig had die zij, gedurende de hele oorlog, als een gunst aan anderen had kunnen toestaan.

Om op de koning van Denemarken terug te komen; de Verenigde Provinciën hadden er moeite mee hem geheel zijn zin te geven. Maar de noodzaak van een vrije passage door de Sont, [214] als enige handelsroute sinds die om de West hen door de Engelsen geheel ontnomen was, maakte de Denen standvastig en de Hollanders toegeeflijk. Bovendien was

tijdens de jaren '50 en '60, eerst voor kardinaal Mazarin en daarna voor Lodewijk. XIV.

De Witt een tegenstander van Zweden, dat hij door de Deense oorlog tegen zich in het harnas had gejaagd en daardoor nauwelijks vertrouwde, zodat hij weinig zin had om hen een genoeg te doen. De goede verstandhouding en het handelsverdrag tussen Zweden en Engeland zetten De Witt op grote afstand van het Zweedse belang. Het verbreken van het verdrag tussen Engeland en Denemarken maakte de beide Noordse vorsten bijna onverzoenbaar, hetgeen de Provinciën ertoe bracht de kant te kiezen van Denemarken, ondanks de Zweedse dreigementen, waarvoor De Witt slechts misprijzen over had. In deze omstandigheid bediende hij zich hoofdzakelijk van de Franse ambassadeur om de Steden en Provincies ervan te overtuigen over de kosten heen te stappen om een grotere Zaak te bewerkstelligen. En ik moet tot lof van de Staten zeggen dat hun politiek inzicht in dezen uitstekend was. Het was verbazend te zien dat kooplieden, die vanwege de handel altijd een neiging tot gierigheid hebben en die in gewichtige zaken of in de uitvoering van hun werk [215] slechts een ordelijke en economische geest aan den dag leggen als het gaat om de besteding van hun geld, dat zij datzelfde geld zo overvloedig en royaal uitdelen aan bondgenoten, die ze winnen of behouden willen. Die vrijgevigheid deed veel goeds, met name voor de koning van Denemarken. Want behalve de kwijtschelding van de schulden, gaven de Provinciën hem nog geld toe om een vloot uit te kunnen rusten om die met de hunne samen te voegen, maar die vervolgens alleen voor uiterlijk vertoon zou worden gebruikt.

De Zweden intussen die gewend waren overwinningen te behalen hadden weinig achtung voor de Denen en verketterden dit nieuwe verdrag hartgrondig, zodat de koning van Denemarken het niet durfde te ratificeren, voordat de koning van Frankrijk garanties had gegeven tegen Zweden, voor het geval dit land hierin een aanleiding zag een oorlog te beginnen. Het was een grote slag voor dat land te zien dat, nadat het lange tijd nauw met ons verbonden was geweest, en zoveel diensten over en weer waren uitgewisseld, men het nu opofferde aan de belangen van een gemeenschappelijke vijand, wiens macht veruit ondergeschikt was aan die van Zweden. Zij, zo overtuigd van hun superioriteit, konden niet begrijpen, dat men aan de relatie met de beide naties een gelijk gewicht had toegekend. Maar de actuele stand van zaken noodzaakte hen hun gevoelens van ressentiment voor zich te houden [216] (en deze zou zelfs in de vergetelheid zijn geraakt als niet hun belang in de zaak Brémont zou zijn geraakt). Hierdoor zijn zij uiteindelijk, door toedoen van Engeland, in het Oostenrijkse kamp terechtgekomen.

De gezanten van Frankrijk, Denemarken en de Verenigde Provinciën vertrokken bijna gelijktijdig naar Kleef, waar het grootste deel van de gezanten van de Rijksvorsten al aanwezig was om te zien of er een eervol vergelijk kon worden getroffen voor de Bisschop

van Munster, om te voorkomen dat hij een oorlog zou beginnen die heel Duitsland zou kunnen meesleuren.

Ik zal vertellen wat er intussen in Den Haag gebeurde, waar De Witt bepaald niet stil zat. Bijna alle provincies verlangden het herstel van de Prins van Oranje in de ambten van diens voorvaderen. Sommigen wilden hem slechts een deel toestaan, anderen gunden hem alles, met inachtneming van enkele wijzigingen en restricties. Holland was als geheel tegen, maar er was intern verdeeldheid¹¹⁴. Bijna alle steden in Zuid-Holland, op Dordrecht en Delft na, verklaarden zich vóór de Prins. In Noord-Holland waren ook verschillende steden op zijn hand en als het niet geweest was om het aanzien van die twee genoemde steden en de grote macht van Amsterdam, waar het bestuur volledig naar de pijpen van De Witt danste, [217] dan waren de zaken van de Prins in de hele Unie net zo snel hersteld als toen in Zeeland gebeurde.

De Graaf D'Estrades kende de situatie in het land goed en vreesde met reden dat een plotselinge verandering de zaak van zijn Meester geen goed zou doen. Hij oefende druk uit op De Witt om zich wat toegeeflijker te betonen jegens de Prins ten einde de storm die hem bedreigde wat te temperen. De Witt deed alle moeite om D'Estrades te overtuigen dat het allemaal niet zo ernstig was en hij niet hoefde te vrezen. Maar de ambassadeur, niet bepaald een groentje in de politiek, liet zich niet overtuigen en slaagde er integendeel in De Witt over te halen naar zijn standpunt.

Ondertussen was het al meer dan een jaar geleden dat De Witt voor het laatst de Prinses Douairière had bezocht en al twee maanden sinds de grote beweging ten faveure van de Prins was begonnen, tegen de met Frankrijk verbonden kliek. De ambassadeur was genoodzaakt geweest om zich ten dienste te stellen aan die groep en te verklaren dat de Koning, die met de huidige regering samenwerkte, geen abrupte veranderingen en geen breuk met hen wenste.

De Douairière, die zich niet graag de maat laat nemen, was uiterst misnoegd over haar behandeling door de ambassadeur en verklaarde zichzelf tot vijandin van Frankrijk. Zij bazuinde overal rond dat de Koning een kind te gronde richtte [218] wiens voorouders zoveel verdienste voor de Franse kroon hadden gehad en dat hij het nu opofferde aan mensen zonder naam of dankbaarheid die hun lot en belang geheel in Franse handen hadden gelegd. Zij had zelfs de uiterlijke welgevoeglijkheid met de ambassadeur afgelegd en sprak

¹¹⁴ Volgens Rowen liet Lodewijk XIV in deze tijd een politieke kaart ontwerpen van de Republiek, om te zien hoe de interne machtsverhoudingen lagen in de gewestelijke en de stadsbesturen. Deze kaart is niet in de archieven teruggevonden, maar misschien doelt Guiche hier op dit onderzoek. Rowen, p. 638, n. 18.

zich geëmotioneerd en negatief uit over de Koning, de Franse regering, de ambassadeur en die hele kliek. D'Estrades was zo niet meer in staat iets bij haar uit te richten of zelfs met haar te communiceren.

Ik was goed bevriend met hem en hij wist dat ik, ook die periode, op goede voet stond met het Huis van Oranje en dat de Prinses Douairière groot vertrouwen in mij had. Hij verzocht mij daarom om, in dienst van de Koning, een opening te zoeken voor een overeenkomst tussen haar en de Provincie Holland. Omdat het voorstel zowel voor haar als voor haar kleinzoon voordelig zou zijn, stemde ik daar met genoeg mee in. Zij ontving mij welwillend, maar vanuit een andere houding. Wat haar nu beviel was dat de Koning zich weer tot haar had gericht, nadat hij zich eerder zo tegen haar persoon had verklaard. Zonder te overwegen hoe zij vervolgens een voordeliger koers kon varen, schiep zij slechts genoeg in die ijdelheid, waarvan het succes zo lang duurt als alles in de wereld, namelijk kort. *Enfin*, na een lang onderhoud rondde zij af [219] door mij te zeggen dat men niet op de woorden van het Hof kon vertrouwen en dat alle Fransen bedriegers zijn. Dat was een uitspraak die zij wel vaker deed, maar waarop ze voor mij een gunstige uitzondering wilde maken door te zeggen dat men mij eerst had misleid ten einde haar des te beter te bedriegen.

Amalia van Solms, de prinses-douairière

Intussen dreigde Zeeland zich los te maken van de Unie en op eigen houtje een verdrag met Engeland aan te gaan, als men de Prins geen genoegdoening wilde geven. Er was een grote

Zeeuwse delegatie naar Den Haag afgereisd onder leiding van pensionaris Huybert¹¹⁵, een verklaard tegenstander van De Witt. En hoewel dit gevoel niet werkelijk leefde in Zeeland, deed men het wel zo schijnen om Holland, en met name De Witt, tot andere maatregelen jegens de Prins te dwingen, als de enige manier om de eenheid van de Staat te redden. De Unie was sterk verdeeld over de kwestie van de Prins, maar de mening van De Witt, die tot dan toe als regel voor het geheel had gegolden, begon te verzwakken, zelfs in Holland. Het gevolg hiervan was dat de Prinses Douairière, aangespoord door die haar gunstige ontwikkeling, mij in vervolg op ons eerdere gesprek antwoordde dat zij geneigd was om de gevoelens van de vrienden van haar Huis te volgen en dat zij met hen zou spreken over de voorstellen die ik haar had gedaan.

De ambassadeur veronderstelde dat het voorstel zou worden afgewezen, [220] maar De Witt die door zijn lange omgang met de Douairière haar karakter door en door kende, gedroeg zich zeer behendig om haar aan zijn zijde te krijgen. Hij had haar, zoals ik al zei, niet meer ontmoet sinds het begin van de oorlog met Engeland. Niettemin verzocht hij haar om een geheim beraad, waarin hij haar voorstelde haar zoon - zogenaamd! - in de posten en waardigheden te herstellen, mits zij er van wilde afzien partij te kiezen voor de Zeeuwen en de orangisten in Holland. Kwade tongen beweren dat De Witt zich niet alleen maar de schijn aanmat van welwillendheid jegens de Prinses - iets waar zij bijzonder gevoelig voor was -, maar zich ook nog van geschenken bediende. Hoewel zij vanwege haar begerigheid weliswaar de verdenking hiervan op zich laadde, vormden haar rijkdom en de schaamte over zo'n mogelijke handelswijze de verdediging van de hoogstaande vrouw die zij in feite is.

Ik weet zeker dat zij alleen al vanuit de angst voor verlies van het aanzien dat men haar in het vooruitzicht stelde, en waarvan zij nog niet zeker was, zij zich in dit opzicht liet bekoren en daardoor de partij die haar werkelijk gunstig gezind was in de steek liet, uit vrees dat het succes waar zij zo op hoopte te lang zou duren.

Men zou kunnen zeggen dat zij in dit opzicht leek op iemand die door lang te vasten zo'n trek heeft gekregen [221] waardoor men het geduld niet op kan brengen te wachten op een goede maaltijd en zich voedt met het eerste het beste wat hem voor de mond komt. Zij sloot dus een overeenkomst met De Witt, zonder met iemand te overleggen, zodat de zaak volslagen in het geheim werd beklonken. Maar De Witt zelf, die slechts wilde dat de aanvallen op de Staten in naam van de Prins zouden stoppen, verspreidde zelf weldra het nieuws dat hij het op alle punten eens was geworden met de Douairière.

¹¹⁵ Pieter Antonisz de Huybert (1622-1697), pensionaris van Zeeland en later ook lid van de Raad van State. De Huybert was in 1666 afgezant van de Staten geweest bij de onderhandelingen tussen Zweden en Denemarken. (Schutte, Repertorium, 1976).

De ambassadeur zou nu een gegronde reden hebben zich gehad zich te beklagen over zowel De Witt als over de Douairière, want beiden hadden hem even slecht behandeld. De Prinses had zijn voorstel en goede dienst afgewezen en hij, De Witt, had een akkoord gesloten buiten hem om, waar hij zich lange tijd tegen verzet had, maar waartoe de pensionaris uiteindelijk op zijn aanraden toe gekomen was. Nochtans achtte de ambassadeur het raadzamer zich niet over De Witt te beklagen en uitte hij alleen kritiek op de Douairière. Zij van haar kant beriep zich erop dat zij alleen de zaak van haar zoon had geregeld binnen de Staat en met behulp van diezelfde Staat, zonder dat daar enige buitenlandse minister aan te pas was gekomen.

Het voorstel dat De Witt haar had gedaan was om de Prins aan te nemen tot Kind van Staat en dat met name Holland zich zou belasten [222] met de zorg voor zijn opvoeding. Men zou toestaan dat hij toegang zou krijgen tot de Raad van State, waar alle oorlogszaken ter sprake komen, en daar de zetel van zijn voorvaderen mocht innemen. Bovendien zou hij een inkomen verkrijgen van 100.000 pond 's jaars, waar hij veel behoefte aan had gezien de slechte staat van zijn persoonlijke omstandigheden. Er zat iets heel verlokkelijks in deze regeling, want zoals de algemene stelregel was dat, om de Prins tot alles te verheffen het slechts nodig was om een eerste stap te zetten, zo merkte men deze stap aan als uiterst belangrijk. Maar zij die een reële kijk op zaken hebben halen hierbij slechts de dichtregel van Virgilius aan: *Timeo Danaos et dona ferentes*¹¹⁶.

De haat van De Witt jegens het Huis van Oranje was al even bekend als zijn natuurlijke koppigheid in alle aangelegenheden. En we mogen veronderstellen dat hij alleen zo koppig was uit vrees dat anderen de overwinning zouden behalen. Althans, dat beweerden Huybert, Zeeland en de vrienden van de Prins openlijk. Zij allen beklaagden zich over de Douairière, dat zij haar oude vrienden verloochende om nieuwe te maken onder hen die nota bene een hartgrondige hekel hadden aan haar huis. De prins van Oranje, zo jong als hij was, zag de waarheid hiervan geheel onder ogen en weigerde zijn goedkeuring te geven aan het plan [223] van zijn grootmoeder.

Omdat zij hem niet kon overtuigen, vroeg zij mij op hem in te praten, omdat ik goed met hem overweg kon en hij in mij vertrouwen stelde. Ik aanvaardde dit voorstel en zei haar dat ik als een rechtschapen man zou handelen. Ik merkte dat de Prins volledig op de hand van de andere partij was en zei hem dat ik kon begrijpen als hij hen zou volgen, maar dat, gezien

¹¹⁶ 'Ik vrees de Grieken, ook als ze geschenken brengen'. *Vergilius, Aeneis, boek II, r. 49*. Uitgesproken door de Trojaan Laocoon als waarschuwing aan zijn stadgenoten om niet dat houten paard van de Grieken binnen te halen. Guiche kende zijn klassieken, ook al gaat het hier om een overbekende dichtregel.

zijn leeftijd en de afhankelijkheid van zijn grootmoeder, hij voor zichzelf niets zou bereiken door tegen haar in te gaan. Hoe groot ook het vertrouwen dat zijn vrienden hadden in hem, zij konden geen zekerheid vinden in een man die nog lang onder voogdijschap zou staan. Als men hem nu de zelfstandigheid wilde geven waar hij zo op hoopte, zou het van wijsheid getuigen deze te aanvaarden in plaats van zich met beloften, hoe mooi ook, te laten paaien. Omdat ik hem de waarheid zei, liet hij zich door mij overtuigen¹¹⁷. Ik zag wel dat hij er erg tegenop zag zich te onderwerpen. Uiteindelijk besliste de Douairière door middel van haar autoriteit, zonder iemand anders dan De Witt te consulteren. Zij richtte dus het verzoekschrift aan de Staten van Holland, dat De Witt zelf had opgesteld, waarin zij hen vroeg haar zoon te willen aannemen als Kind van Staat en de voogdij over hem op zich te nemen. Zij ontvingen dit voorstel met vreugde. [224] De Witt, wiens enige doel het was tijd te winnen om de vergadering te beëindigen en de delegatie naar Zeeland terug te sturen, kreeg zo alles wat hij wilde. Hij zorgde er voor dat de behandeling van de zaak van de Prins werd uitgesteld tot een volgende vergadering.

Wie in een Republiek tijd weet te winnen en zo een dreigende storm af kan wenden, trekt daar groot voordeel van. En De Witt deed dat zo goed dat hij, tot op heden, de Prins buiten alle ambten had kunnen houden, als Zeeland hem niet had uitgeroepen tot Eerste Edele¹¹⁸, waardoor hij toegang verkreeg tot alle bestuurscolleges van de Unie. Van alle ambten die de voorouders van de Prins hadden bekleed, is dat van Eerste Edele voor hem uiteindelijk het meest voordelig geweest.

Ik begon deze Mémoires in het jaar 1666 en, na een lange onderbreking, heb ik ze voltooid in het huidige jaar 1669. Er was toen wel het een en ander veranderd in Holland.

Maar om de draad van mijn verhaal weer op te pakken, de Vergadering was nog niet beëindigd, of een ieder doorzag de bedrieglijke bedoelingen van De Witt ten aanzien van de Prins van Oranje. De Douairière, die men dit deed inzien, hield haar oorspronkelijke houding enige tijd vol, vanwege de liefde die men gewoonlijk voor zijn eigen handelen heeft, [225] maar de kwestie werd zo onhoudbaar voor de Prinses, dat zij zichzelf niet meer kon rechtvaardigen en alle schuld schoof op het bedrog van De Witt. Gebruik makend van het vertrouwen dat deze had vanwege het voogdijschap over de Prins, waar hij het toezicht op

¹¹⁷ Dit is voor zover bekend de enige contemporaine bron waarin vermeld staat dat de graaf van Guiche de Prins van Oranje overhaalde het voorstel van De Witt aan te nemen. Het is dan ook de vraag wat het waarheidsgehalte van deze uitspraak is, gezien het feit dat het Guiche zelf is die dit vermeldt!

¹¹⁸ Deze titel was sinds 1558 verbonden met het Huis van Oranje. De Eerste Edele van Zeeland bezat, als markies van Veere, drie van de zeven stemmen in de Staten. De overige vier waren voor de steden Middelburg, Veere, Vlissingen en Zierikzee. De erkenning van Willem III waarover Guiche spreekt vond plaats in 1668, dus enkele jaren later. Vandaar ook de verklaring in de volgende zinnen.

had, ontnam hij hem al zijn vertrouwelingen, met name Zuijlenstein¹¹⁹, omdat die met een Engelse vrouw was getrouwd, wat hem in Holland verdacht maakte. De Prins spande zich geweldig in om zijn mensen te behouden, hij schakelde zelfs de Franse ambassadeur in, maar het mocht niet baten. Uit voorzorg stond De Witt geen andere mensen toe in de omgeving van de Prins als zijn eigen creaturen en koos Baron van Gendt¹²⁰, de voorzitter van de Provincie Gelderland, als nieuwe gouverneur. Deze had eerst aan de kant van Zeeland gestaan, tegen De Witt en voor het belang van de Prins, maar hij veranderde van positie om in naam van de Staten gouverneur te kunnen worden. En de manier waarop hij zijn ambt uitoefende was precies in overeenstemming met de wijze waarop hij deze post had weten te verkrijgen.

Op de eerstvolgende vergadering van de Staten van Holland eisten de vrienden van de Prins uitvoering van de beloften in zijn voordeel, dat wil zeggen onmiddellijke toegang tot de Raad van State en betaling van zijn toelage. Maar De Witt misleidde hen door te zeggen dat [226] de grote onkosten waartoe de staat verplicht was het momenteel niet toestonden om vrijgevig te zijn en dat hijzelf en de Heer van Gendt de Prins eerst nog verder moesten onderwijzen voordat hij op waardige wijze de plaats kon innemen die hem in dit staatscollege toekwam.

Intussen betoonde hij aan de Prins en aan de Douairière alle uiterlijke beleefdheid om op schijnheilige wijze te getuigen van alle aanhankelijkheid van zijn kant jegens het Huis van Oranje. Maar in werkelijkheid had hij slechts de titel 'vijand', wat hem de haat van het hele volk had bezorgd, in die van 'voogd' veranderd. Dit gaf hem een prachtig voorwendsel waardoor diegenen die hem onwelgezind waren, de naam van Oranje die in de hele wereld en met name in de Unie een grote faam heeft, niet meer tegen hem konden gebruiken.

Vanwege die ogenschijnlijke verzoening konden de aanhangers van de Prins zich niet meer tegen De Witt keren. En tot op de dag van vandaag gaat hij door met het belang van de Prins op deze wijze te schaden, zonder dat iemand weet hoe dit zal aflopen. Voorzover men iets over de toekomst kan zeggen, wat doorgaans weinig is, zou ik zeggen dat als de Prins van Oranje het geluk zou hebben om eerlijke mensen tot vrienden te krijgen, wat in de Verenigde Provinciën net zo zeldzaam is als elders in de wereld, dat het dan op lange termijn onmogelijk zou zijn voor De Witt om tegen hem stand te houden. [227] Net als Oldenbarnevelt zou De Witt uiteindelijk moeten toegeven, vanwege de wijze waarop de Staat daar in elkaar zit, als door de eigen verdienste van de Prins. Maar het antwoord op de vraag

¹¹⁹ Frederik van Nassau-Zuijlenstein (1624-1672), bastaardzoon van stadhouder Frederik Hendrik, was gehuwd met Mary Killigrew. Hij was gouverneur van prins Willem (III) van 1659 tot 1666.

¹²⁰ Johan van Gendt

hoe een jonge man zich in het vervolg zal gedragen en of plezier en gevele meer vat op hem zullen krijgen dan belangrijke zaken en oprechte mensen, is een kwestie waar slechts de tijd en het lot zekerheid over kunnen verschaffen. Want, laten we eerlijk zijn, de tijd verandert en bestiert het lot van bijna alle stervelingen, soms op een directe manier, maar meestal langs een zijdelingse weg, waardoor men oorzaak en gevolg niet onderscheidt.

Ik moet nog een enkel woord zeggen over de Prinses Douairière en haar handelwijze aangaande haar kleinzoon. Haar voornaamste doel was belangrijk gevonden te worden en het is zonneklaar dat haar verlangen naar zo'n positie haar, om zo te zeggen, de schaduw boven het werkelijke lichaam deed verkiezen. Zij accepteerde het eerste het beste voorstel dat haar aangenaam leek om te kunnen zeggen dat ze succesvol was zonder de hulp van de Koning, maar volgde zo een verkeerde, wraakzuchtige koers, die haar ertoe bracht om met De Witt te onderhandelen zonder een andere garantie dan diens woord en goede trouw. Als ze daarentegen de tussenkomst van de Franse ambassadeur had geaccepteerd, had haar dat een goede naam in Frankrijk bezorgd, waardoor ze ervan verzekerd was geweest dat de gunsten die ze voor haar kleinzoon zocht met steun van de Koning waren gerealiseerd. Maar, door haar verkeerde tactiek [228] die haar ertoe bracht de Koning te passeren, trapte zij zonder resultaat in de val die De Witt voor haar gezet had.

Dit succes was van groot belang voor De Witt, want hierdoor stichtte hij vrede in zijn eigen land, te midden van moeilijkheden die hem in het buitenland veel misstappen deden zetten.

Nu hij zich voor de vorm had verzoend met het Huis van Oranje, kwam de Keurvorst van Brandenburg hem niet meer verdacht voor, zodat de onderhandelingen in Kleef, die afhingen van wat er in Den Haag gebeurde, weldra werden beëindigd.

De Witt had Beverningk¹²¹ daarheen gezonden als gevolmachtigde van de Unie. Deze was een goede vriend van hem geweest, maar enige tijd daarvoor, of het nu kwam doordat de positie van het Huis van Oranje verbeterde, of doordat zijn boerse karakter verwijdering tussen beiden veroorzaakte, had hij zijn ambt van thesaurier-generaal neergelegd om zich, zoals hij zei, uit het gewoel terug te trekken. Hij had al een ommezwaai gemaakt ten gunste van de Douairière, nog voordat zij het lot van haar kleinzoon in de handen van Holland had gelegd. Niettemin schakelde De Witt hem in vanwege zijn grote bekwaamheid, maar ook om iets onduidelijks, waar hij zonder twijfel zijn redenen voor had. Ook de best in regeringskringen ingewijden konden daar niet achter komen, laat staan buitenlanders zoals ik.

De meeste mensen zien nauwelijks wat er in hun land gebeurt [229] en begrijpen niet welke

¹²¹ Hieronymus van Beverningk (1614-1690), was van 1657 tot 1665 thesaurier-generaal; daarna bekleedde hij vele diplomatieke functies.

krachten aan het werk zijn. En als men dat wel zou zien, zou men dikwijls de oorzaken van grote gebeurtenissen net zo gering achten als alles in de natuur.

De Franse gezant Colbert-Croissy was op last van de koning te Kleef met geschenken voor het hele hof en geld om te spenderen opdat hij de Keurvorst met de Republiek zou kunnen verzoenen om zo hun beider macht met die van de koning samen te voegen en die van de Bisschop van Munster te verminderen om zo het begin van een oorlog in Duitsland te smoren. Maar de gezant van Zijne Majesteit en die van de Staten waren beiden wat heet gebakerd en in plaats van gezamenlijk op te treden raakten ze met elkaar in onmin en voegden elkaar beledigingen toe. Dit had de onderhandelingen zeer kunnen schaden, als er niet van hogerhand was ingegrepen.

De koning gaf geld en begrip om de Keurvorst met de Staten te verenigen. De Keurvorst wilde slechts geld om een leger bijeen te brengen (over zijn oogmerk zullen we later spreken), en zodra De Witt niet langer de vijand van de Keurvorst wilde zijn, wilden de Staten hem geven wat nodig was om hem genoeg te doen. Hij liet de aanspraak op Orsoy varen, op voorwaarde dat hem evenveel geld zou worden gegeven als aan de hertog van Neuburg en de Staten gingen daar van harte mee akkoord, [230] zonder verder te informeren naar de doelen van de Keurvorst, want daar zouden ze het ongetwijfeld zeer mee oneens geweest zijn.

Toen het verdrag was getekend tussen de koningen van Frankrijk en Denemarken, de Keurvorst en de Staten, was dat voldoende om de Bisschop van Munster van een oorlog te doen afzien en voor een eerbare vrede te kiezen. Men kon hem die eenvoudig verschaffen, want de Staten, die zijn enige vijanden waren, wilden de strijd te land snel afwickelen. De politiek van het Oostenrijkse Huis was al sinds enige tijd bescheiden van aard. Angst weerhield het om zich in affaires te mengen, maar diezelfde angst maakte het steeds wraakzuchtiger, zoals later zou blijken.

De Zweden kenden hun belang in deze zaak beter, maar zagen die te laat, door de verdeeldheid binnen hun regering, waar Wrangel pas na de ondertekening van het Verdrag van Kleef toestemming kreeg om openlijk partij te kiezen voor de bisschop van Munster. Ik ben van mening dat als hij die toestemming al in de winter of het vroege voorjaar zou hebben gekregen, de bisschop anders gehandeld zou hebben, gezien diens strijdvaardige inborst en het uitzicht op zulke krachtige steun. Hij zou dan in het begin wel een harde veldtocht hebben moeten doorstaan omdat de Zweden hem niet direct hadden kunnen bijstaan tegen degenen die hem bedreigden, [231] zolang de Keizer nog niet zijn kant had gekozen. Maar het bleek niet mogelijk dit te realiseren en in korte tijd de hoven van Madrid, Stockholm en

Wenen op één lijn te brengen. Kortom, in plaats van het vooruitzicht op een mooie en langdurige oorlog kregen we een plotselinge vrede, voornamelijk doordat de Spanjaarden niet meegingen; de rest haakte daarop toen ook af.

De Staten waren ontlast van een oorlog te land en richtten zich nu geheel op de strijd ter zee. De Oranjepartij was verslagen, De Witt kon zich helemaal gaan toeleggen op de vloot en hij gaf orders dat deze zou uitvaren. Ik had in Den Haag afgewacht hoe de onderhandelingen in Kleef zouden aflopen en wat de Zweden zouden doen. Ik hoopte dat er een oorlog in Duitsland zou uitbreken en ik me erin zou kunnen mengen, aan de kant van Zweden of die van de Keurvorst. Als er geen directe gelegenheid voor mij zou opdoemen, was ik van plan om mijn opwachting te maken bij de Keurvorst of bij Wrangel en daar af te wachten hoe een en ander zich verder zou ontwikkelen. Maar de vrede haalde een streep door mijn plannen en ik verkeerde enige dagen in onzekerheid wat ik moest doen.

De gedachte kwam bij me op om me op de vloot te begeven, hoewel dit in het algemeen [232] zo'n slecht idee lijkt dat niemand daar uit zichzelf opkomt. Voor mij leek dat al helemaal onzinnig want mijn totale onwetendheid op dit gebied, gevoegd bij de onbeschaafdheid van hen met wie ik zou moeten optrekken, kon mij slechts een onaangenaam vooruitzicht brengen en geen enkele bevrediging of voordeel. Niettemin, de moeilijke situatie waar ik me in bevond dwong mij iets te zoeken om mijzelf staande te houden. Ik zocht troost in de gedachte dat ik er alles aan gedaan had om niet in vergetelheid te raken, zoals dat bij bannelingen vaak wel gebeurt.

Ik berichtte mijn vader over mijn voornemen. Twee dagen later ontving ik brieven van de koning en koningin van Polen¹²² met een uitnodiging me bij hen te voegen, omdat Lubomirski¹²³ een scheuring in de Rijksdag had veroorzaakt en zich gereed maakte om met een leger het koninkrijk binnen te trekken. Zonder verwaand te willen zijn kan ik zeggen dat ik op goede voet sta met zowel het Poolse hof als de Poolse natie. Hoewel die twee tegengestelde belangen hebben, heb ik het met beide partijen altijd kunnen vinden en er een eervolle en aangename rol kunnen spelen. Dit was bekend aan de Franse koning, door de attenties die het Poolse koningspaar hem dikwijls had bewezen en ook door de officiële dankbetuiging die de Rijksdag hem had gezonden tijdens mijn eerste reis, maar hij

¹²² De koningin was Maria Gonzaga Nevers (1611-1667); zij was vanaf 1646 gehuwd met de Poolse koning Ladislaus IV (1595-1648). Na diens dood in 1648 huwde zij zijn halfbroer Jan II Casimir (1609-1672) die vervolgens tot koning werd verkozen. Na de opstand der edelen trad hij af in 1668. Hij sleet zijn laatste jaren als abt van een klooster bij Nevers in Frankrijk.

¹²³ Jerzy Sebastian Lubomirski, Pools edelman, begon in 1665 een opstand van edelen, de z.g. 'rokosz', tegen koning Jan Casimir II. Polen was een kieskoninkrijk, waar het parlement van edelen, de *Sejm*, de koning kiest.

oordeelde het niet passend [233] dat ik een tweede reis zou maken. Ik wenste dat wel vurig om zo Zijne Majesteit een dienst te bewijzen, want de Fransen genoten toen geen goede naam in Polen en ik zou van groot nut kunnen zijn om ons land met het hunne te verzoenen.

Mijn voordeel lag dus sterk in die richting en mijn ongeluk in de andere, dat wil zeggen zeewaarts. De koning besloot echter anders en gaf aan mijn vader te kennen dat mijn reis naar zee hem zeer aangenaam leek en dat het andere voornemen hem mishaagde. Ik begreep heel goed dat de wil van de koning volstrekt tegenover mijn eigen belang stond en ik vreesde dat de opoffering die ik zou moeten ondergaan volstrekt nutteloos zou zijn, maar ik kon niet anders dan me te voegen naar het bevel van Zijne Majesteit. Ik stemde af met de ambassadeur en met De Witt die heel vriendelijk met mij omging. Hij beschouwde mij als een vriend en dienaar van het Huis van Oranje en gaf aan op welke wijze ik zou worden behandeld. Het leek alleszins redelijk. Men zou mij een schip ter beschikking stellen waarop ik met mijn mensen zou verblijven.

De Staten gaven bevel aan de kapitein¹²⁴, die de enige edelman op de vloot was, om te doen wat ik hem zou vragen en, als het gevecht zou uitbreken, mij aan boord te brengen bij de Admiraal. De Prins van Monaco, die vanwege enkele hofzaken in Holland moest zijn, was mij komen opzoeken¹²⁵. Hij was nog nooit bij een oorlog aanwezig geweest maar wilde graag van de partij zijn [234] zodat wij ons naar Texel begaven waar de vloot gereed lag om onder zeil te gaan. Wij gingen aan boord met het voornemen dat alle buitenlanders en vrijwilligers hebben, namelijk iedereen te leren kennen door vriendelijkheid en bescheidenheid. Met kapitein Treslong raakten wij snel op goede voet en zo zeldzaam als grootmoedigheid is onder Hollanders, zo makkelijk wonnen wij de vriendschap van officieren en soldaten.

De vloot koos het ruime sop vanaf Texel maar werd door tegenwind enige dagen opgehouden in zijn voorgenomen koers. Ondanks geduldig laveren schoot de vloot nauwelijks op richting Engelse kust, totdat een gunstige oostenwind opstak, waardoor wij op de negende juni op zeven of acht mijlen van Duins raakten. Wij hadden vernomen dat de Engelsen zich daar op hielden. Er was veel discussie over het uitblijven van de Engelse vloot; men had verwacht dat die ons al op tweederde van de weg tegemoet zou zijn gekomen en iedereen meende dat er wel veel aan hun vloot zou mankeren, of dat, volgens een andere mening, vanwege de Pest een groot aantal van hun schepen onbruikbaar zou

¹²⁴ Deze kapitein was jonker Otto van Treslong, door Guiche consequent *Terlon* genoemd. Het schip was de *Duivenvoorde*, een schip in het eskader van Tromp van de de admiraliteit van Amsterdam. De *Duivenvoorde* had 46 stukken geschut en 230 man aan boord (Brandt, p. 469.)

¹²⁵ Louis Grimaldi, prins van Monaco (1641-1701), was de zwager van Guiche door zijn huwelijk met diens zuster Cathérine Charlotte.

zijn. Maar niemand kwam achter de ware reden van hun gedrag. Het was ook moeilijk om dit vast te stellen, want men zou toch moeten veronderstellen [235] dat zij volgens de Rede zouden handelen en in hun eigen voordeel. Daarom is het des te ongelofelijk dat zij zo overtuigd waren van hun eigen kracht dat hun hart naar hun hoofd was opgestegen en hun verstand er totaal door beneveld was.

We zouden hier tal van bespiegelingen aan kunnen wijden, zowel zedenkundige als politieke. Ik zal me echter bij mijn verhaal houden. De vloot werd in zijn koers gestuit door een windstilte, die duurde vanaf het middaguur op die negende juni, tot 7 of 8 uur 's avonds. Toen trok de wind sterk aan en, na wat veranderlijk te zijn geweest, bleef hij de hele nacht gedurig vanuit het zuidwesten waaien. Hij werd zo hard dat, in plaats van verder vaart te maken, wij onze koers wat moesten verleggen om niet op de kust van Noord Engeland te verzeilen.

Om zes uur 's ochtends liet De Ruyter¹²⁶ het anker uitwerpen. Onze kansen waren goed door de onderschatting van de kant van de hertog van Albemarle¹²⁷ en diens drift om ons te bevechten. Want als hij had gewacht tot al zijn schepen verenigd waren geweest, had hij een aantal van onze schepen voor het uitkiezen gehad om te bevechten. Ook had hij ons, door een manoeuvre van aanval en terugtrekken, tot het gevecht kunnen dwingen, waarbij wij onze linie naar hem hadden moeten voegen.

Tegen negen uur zagen wij onze buitenwacht vanuit het noordwesten komen, die kort daarop werd gevolgd [236] door de Engelse vloot. Mogelijk dat zij, vanuit bepaalde informatie en rekening houdend met de windrichting, zich dicht bij de kust ophielden om het voordeel van de wind te hebben ten opzichte van waar zij dachten dat wij waren. Maar zij zagen dat wij ons veel hoger aan de wind bevonden dan zij gedacht hadden, wendden de steven en kwamen onder vol zeil op ons af.

Omdat het ene schip sneller vaart dan het andere, vooral tijdens zwaar weer, wordt de linie des te langer en terwijl wij hun voorhoede al bijna konden aanraken, was de staart van hun linie nog nauwelijks te zien. Zoals ik al zei lag onze vloot voor anker en gerangeerd volgens de orders die naar tijd en noodzaak waren gegeven. Omdat wij gedurende de nacht wat waren afgedreven bevonden de eskaders van Zeeland en Noord-Holland, die onze

¹²⁶ Michiel Adriaenszoon De Ruyter (1607-1676), luitenant-admiraal van Holland en West-Friesland en opperbevelhebber van de Staatse vloot. Zijn schip was *De 7 Provinciën*, in het eskader van de admiraliteit van de Maze. Het was met 80 stukken en in totaal 475 man het één na grootste schip van de Staatse vloot. De *Hollandia* van Tromp voerde 82 stukken en 450 man.

¹²⁷ George Monck, hertog van Albemarle (1608-1670), admiraal van het eskader van de rode vlag en opperbevelhebber van de Engelse vloot. Hij voerde bevel op het schip *Royal Charles*, een schip van 82 stukken en 700 man.

voorhoede vormden, zich benedenwinds ons eskader, dat de Admiraal volgde. Wij vormden de hoofdmacht en waren al wat verder gevorderd.

Tromp¹²⁸ commandeerde de achterhoede. Deze bestond uit de eskaders van Amsterdam en Friesland en bevond zich wat hoger aan de wind ter linkerzijde. Onze voorzijde was naar het Kanaal gericht, onze rechterkant naar Engeland en onze linkerkant naar Vlaanderen. De Engelse vloot die vanuit het noordwesten kwam op een oostelijke koers, wilde het voordeel van de wind houden en passeerde ons [237] daarom nog verder dan Tromp. Toen hun voorhoede ter hoogte van onze achterste schepen gekomen was, gaf de Engelse admiraal met een kanonschot een teken aan zijn voorste schepen. Toen er dertig of veertig schepen bij hem verzameld waren, wendde hij de steven en voer pal voor de wind op ons af. Het leek alsof hij erop rekende dat dat genoeg was om met ons slag te leveren en hij zich haastte naar een overwinning waarvan hij zich al zeker voelde zonder deze met andere middelen te ondersteunen. Wij hadden geen mogelijkheid onze ankers te lichten en kapten de ankertouwen, waardoor wij een plotselinge vreemde beweging maakten. Tromp herstelde zich direct en in plaats van onder de wind te zwichten, begon hij een linie te formeren, trachtend zoveel mogelijk de wind te houden. De Engelsen wilden hun voordeel niet kwijtraken en deden evenzo. Ze volgden dezelfde lijn als daarvoor en begonnen ons te beschieten, wat wij niet onbeantwoord lieten.

Admiraal De Ruyter volgde Tromp met een deel van zijn eskader. Het was mij vanwege het zware weer echter onmogelijk om vanaf het schip van kapitein Treslong, waar ik op verbleef, met een sloep of galjoot aan boord van de admiraal te komen, zoals besloten was. Ons schip kon niet [238] zo snel wenden als het zijne; we waren nog tamelijk ver van de vijand, maar naderden die wel. Treslong, die zag dat er veel ruimte zat tussen onze achterhoede en de voorhoede van de Engelsen, stelde mij voor om tussen twee tamelijk verwijderde schepen door te varen en aldus te proberen, op het moment dat zij weer wenden zouden, om aan hun lijzijde weer bij onze admiraal te komen. Het leek een gewaagde opzet, maar het zou mij niet gepast hebben om op dit gebied voorzichtigheid aan te raden. Ik stemde daarom in met zijn plan en wij maakten ons gereed om dit zo uit te voeren.

Op dat moment wendde de Engelse vloot en terwijl ze recht op ons af kwam, wilde Treslong zich weer voegen in de linie van de admiraal. Maar ik zag dat het Engelse vlaggenschip dichtbij was en spoorde hem aan daarop af te gaan, wat hij met vreugde deed en we

¹²⁸ Cornelis Tromp (1629-1691), luitenant-admiraal van Amsterdam voer op het schip *Hollandia*, totdat dit buiten gevecht werd gesteld. Hij was de zoon van de Maarten Harpertszoon Tromp, de bevelhebber van de vloot in de Eerste Engelse oorlog (1651-'53).

naderden zo dicht als mogelijk was. De schepen die bij ons waren verschuilden zich dankbaar achter ons in plaats van ons te helpen en beschoten de vijand over onze hoofden heen. We hielden goed onze koers en ontvingen van vijf of zes schepen die als eerste gekeerd waren de volle laag, maar zonder veel schade. Het Engelse admiraalsschip kwam steeds dichterbij en wij weken niet. Ten slotte konden wij hem van dichtbij onze volle laag geven, met musketvuur en zelfs met pistolen. [239]

Wij voeren scherp aan de wind en hij ook, maar omdat wij de lij hadden, was ons boord veel hoger gelegen dan dat van hem, zodat ons lage batterij vrij spel had, terwijl wij voor het zijne onbereikbaar waren, wat voorkwam dat wij aan stukken geschoten werden. We leden echter zware verliezen, hij raakte ons met drie schoten onder water, vernietigde onze masten en stengen en schoot ons ten slotte in brand. Dat ontdekten wij even later toen wij op zoek gingen en enkele matrozen de kajuit van de kapitein binnentraden waar ze onze plunje brandend aantroffen alsmede brandende proppen van het vijandelijk vuur die zij niet konden doven. Ze kwamen half verbrand naar buiten en vertelden dat er geen hoop meer was. Het gevaar was al groot van zichzelf; de verstreken tijd en de harde wind hadden het nog groter gemaakt en, om de waarheid te zeggen, de voorzorgen tegen zulke gevallen waren verre van uitgebreid. Ik deed wat ik kon om onszelf en het schip te behouden, maar de schrik was zo groot dat iedereen zich in paniek slechts om zijn eigen behoud bekommerde.

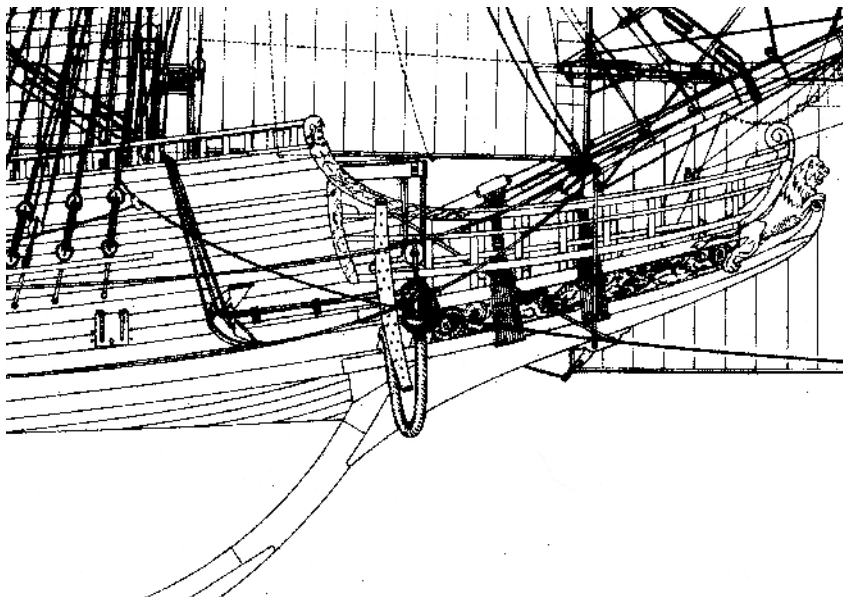
Treslong, die erg door jicht gehinderd werd, liet lijdzaam alle mogelijke maatregelen langs zich heen gaan. Een van mijn mensen wilde de sloep te baat nemen, maar deze was door een kanonschot in vijf of zes stukken geschoten. Ik ging daarom naar de voorsteven, [240] zo ver mogelijk van het gevaar, en ook om naar de sloepen te kunnen roepen van de kapiteins die bij ons in de buurt waren. Maar hoewel ik gekleed en herkenbaar was als edelman en er dus geld te verdienen was met ons te redden, ze zwaaiden slechts met hun hoeden en riepen me toe dat ik maar branden moest. Met een ongelooflijke barbaarsheid weigerden ze ons zelfs die hulp te geven die ze zonder veel moeite hadden kunnen geven. Hoewel ik hen bij naam ken, meen ik dat de discretie vereist ze niet in Den Haag te noemen, want zij en ook anderen van hetzelfde slag, zijn al door De Ruyter bij de Staten hierom aangeklaagd.

Enfin, een van onze stuurlieden, een bekwaam man, zag een schip dat, omdat het nogmaals wendde, dichterbij ons kwam dan de andere. Hij stuurde er recht op aan en - hieruit blijkt wel dat we ons op het uiterste punt van de boeg van ons schip bevonden - we waagden de sprong ... Zij die snel waren haalden het, zij die dat niet waren en de ongelukkigen werden tussen de beide schepen vermorzeld. Ikzelf was aan het eind van al mijn hoop en overwoog

op welke wijze ik zou kiezen te sterven, door mij in zee te werpen, of door af te wachten en met het schip in de lucht te vliegen.

Ik had al mijn afscheid genomen van de Prins van Monaco, waarvan ik verwachtte dat het voor eeuwig zou zijn en trachtte mijn mensen te troosten met het ongeluk waarin zij verzeild waren geraakt door een man te volgen die het lot zo slecht gezind was. [241] Op dat moment werd ik wakker geschud door een Pools edelman die zich in Den Haag bij mijn gevolg had gevoegd. Hij schreeuwde mij toe dat we een schip langsij hadden.

Naar voren lopend over het bakdek zag ik dat ons galjoen al vol matrozen stond die het andere schip wilden bereiken. Ik sprong over hun hoofden heen en wierp mij op het andere schip, waarbij ik een kabel wist vast te grijpen. Ongelukkigerwijs was dit de kabel waaraan het anker was vastgemaakt. De punt van het galjoen van ons schip lichtte die op, de kabel kwam terug op mijn linkerarm waarmee ik mij vasthield en pinde mij zo vast tegen het schip aan. De zwaarte van die kabel zorgde dat ik niet viel, maar verwondde mij hevig doordat hij bijna helemaal in mijn arm werd gedrukt. Ook mijn rechterhand werd afgeklemd zodat ik die niet kon gebruiken. Zo was mijn situatie en ik dacht dat mijn arm elk moment zou breken. Ik had wel mijn hoofd vrij en zo zag ik dat onze masten en ra's, die door het vijandelijk vuur waren geraakt en ontzet, begonnen te breken.

Tekening van het galjoen van een 17de-eeuws Hollands schip (de Batavia). De vloeien van het anker worden met zware touwen naar achter tegen de scheepsromp aangetrokken en vastgezet met de zogeheten penterebalk. Mogelijk heeft Guiche na zijn sprong juist die touwen kunnen vastgrijpen.

Toen de beide schepen door de golven weer uiteen dreven, braken ze totaal af. De brokstukken stortten in zee en namen velen met zich mee die op het punt stonden zich te redden op het schip waaraan ik nu vast zat. Omdat de stuurplecht van ons schip verlaten was, dreven de beide schepen, die eerst boeg tegen boord waren gebotst, nu met de boorden tegen elkaar. [242] En ik liep gevaar hierdoor verpletterd te worden, zoals hen overkwam die zich op het achterschip bevonden, maar toen was er een matroos die de kabel doorkapte die mij beknelde.

Twee van mijn mensen trokken me met zoveel kracht aan boord dat ik dacht dat mijn benen zouden breken. Omdat ik mijn vest en jas had weggeworpen dacht de Prins van Monaco dat ik mijzelf in zee had gestort en hij wilde hetzelfde doen. Hij hield zich vast aan een kabel van het schip waar wij afkwamen en, na de eerste botsing, greep hij er een van het andere schip. Gelukkig werd hij door een edelman van mijn gevolg binnen boord gehaald. Intussen was het achterschip van ons 'oude' schip tegen dat van ons nieuwe gekomen en de brand was overgeslagen. Maar omdat er meer mensen aan boord waren en de orde er beter geregeld was, konden wij de beginnende brand blussen. Vervolgens geraakten we in een heel ander probleem. Door de harde klap waren twee geschutspoorten van de onderste laag afgebroken, waardoor er veel water tussendeks binnenstroomde, dat we met spoed moesten wegpompen en de poorten herstellen.

Als ik wat heb uitgeweid over mijzelf, dan is dat omdat ik wilde beschrijven wat ik heb gezien en beleefd en ik zou liegen als ik zou zeggen dat ik toen om iets anders dan mijzelf dacht. Maar om weer op de grote lijn terug te komen: [243] toen ik mijn ogen weer open deed zag ik dat ons eskader en dat van Tromp een stuk of acht, tien, schepen van de Engelse vloot had afgescheiden en omsingeld hield. Zij deden pogingen om zich weer te verenigen met hun Admiraal. Die schepen waren de vice-admiraal, de schout-bij-nacht van de witte vlag en nog enige van hetzelfde eskader, die deden al wat menselijkerwijs mogelijk is en voeren dwars door onze vloot.

Maar wij hadden twee of drie schepen tegen één van hen en de branders waren in gereedheid. De Ruyter zond er twee naar de schout-bij-nacht en nadat een derde daar was aangeklampt sprong het merendeel van de matrozen overboord. Velen kwam om en sommigen werden gered door de sloepen die bij de branders lagen, waarna men hen de volgende dag voor De Ruyter bracht.

Ik kan op deze plaats niet genoeg de standvastigheid van één bepaalde Engelsman roemen. Hij had drie branders aan zijn boord geklampt en verbleef daar met nog veertig man over van

de vierhonderd die hij had. Hij verlangde zo hevig om zijn schip in veiligheid te brengen dat hij er uiteindelijk in slaagde naar Engeland terug te keren. Deze man heette Harman¹²⁹ en hij verdient de achting van eenieder die ooit zulk gevaar van dichtbij meemaakte. Men kan hieruit leren dat de meeste mensen zich uit oneindig gevaar kunnen redden, als ze maar, in plaats van zich door een al te grote wens op behoud aan doodsangst over te geven, [244] met verstand de middelen zouden gebruiken die hen ter hand staan om dit doel te bereiken.

Sir William Berkeley¹³⁰, de vice-admiraal van de vlag, die ook van de rest van de vloot was afgescheiden, werd door drie van onze schepen aangevallen en bovendien door een brander, waar hij zich lange tijd heldhaftig tegen te weer stelde. Maar nadat al zijn zeilen gescheurd en zijn masten gebroken waren werd zijn kampanje van twee kanten geënterd. Hij verloor het leven en zijn schip werd genomen, maar overgegeven had hij zich niet. Twee anderen uit zijn gevolg overkwam hetzelfde, maar enkele anderen wisten te ontsnappen. Een van hen, die al het kanonvuur van onze schepen had doorstaan, kwam op hetzelfde schip waar ik mij op bevond¹³¹. Ik werd daar trouwens beschouwd als de geringste van alle matrozen en heb nooit toestemming kunnen krijgen om me aan dek met de kapitein te onderhouden. Integendeel, ik werd naar het onderste geschutsdek gestuurd om daar het geschut te helpen bedienen met nog vijf of zes man van de mensen die ik nog over had.

Toen de kapitein er achter kwam dat wij goed volk waren, wilde hij ons maar wat graag aan boord houden. Om de volgende dag aan boord van de admiraal te worden gebracht, moest ik hem wel een schuldbekentenis tekenen van 200 dukaten. Dit gaf nadien nogal wat ophef in Holland en men vond dat hij hiervoor aangeklaagd moest worden. Maar ik wilde de zaak niet op de spits drijven. Het ging om de zwager van De Ruyter en daarbij, [245] een buitenlander zoals ik moet zich schikken, op goede voet blijven met iedereen en geen problemen maken.

Deze man, hoewel dus van weinig beschaving, was wel zeer dapper. Hij voer op het Engelse schip af, ondersteund door twee of drie andere schepen. Het Engelse schip was zeer gehavend. Wij klampten het beneden de wind aan stuurboordszijde aan, maar konden het niet goed vastsjorren. Het was al bijna donker en we konden nauwelijks iets onderscheiden. Dit werd nog verergerd door het onophoudelijk kanonvuur dat dichtbij was. Ik kon niet zien wie er op de boeg of de kampanje stond, maar ik zag één man, helemaal in z'n eentje, die

¹²⁹ John Harman, schout-bij-nacht ('rear-admiral') van het eskader van de witte vlag. Guiche noemt hem *Herman*. Hij voerde bevel op het schip *Henry*. Zijn optreden wordt ook door Brandt geroemd (p. 483).

¹³⁰ William Berkeley, vice-admiraal van het eskader van de witte vlag onder Ayscue voer op het schip *Swiftsure*.

¹³¹ Guiche bevond zich na zijn hachelijke ontsnappingsavontuur vanaf de *Duivenvoorde* nu op het schip *Klein Hollandia*, in het eskader van De Ruyter. De *Klein Hollandia* werd gecommandeerd door Evert van Gelder, de zwager van De Ruyter.

midscheeps zijn geweer laadde en afschoot, zo koelbloedig als ik van mijn leven nooit eerder had gezien. Het moet wel een geestverschijning zijn geweest, want een mens was hij zeker niet.

Het schip raakte ons eindelijk voorbij en beschadigde daarbij ons galjoen. Onze 'dappere' soldaten durfden er niet op te gaan. Mij kon dat eigenlijk niet veel schelen, want afgezien van mijn interesse in het gezamenlijk belang, was de ontvangst die mij tot nu toe ten deel viel niet zodanig dat ik mij geroepen voelde me hier ernstig mee te bemoeien. Ik had geen wapens meer noch krachten om die te hanteren. Ik was bovendien gewond, hoewel niet gevaarlijk, maar voelde me zeer ongemakkelijk. De paar man die nog bij me waren [246] hadden sabels uit de hut van de kapitein gehaald en wij met ons allen waren niet in staat om veel uit te richten. Hoewel, met wat meer voorkomendheid van hun kant hadden we daar wel meer ons best voor gedaan. Omdat het bovendek van Hollandse schepen onderbroken is, kunnen alleen zij die zich op bakdek en kampanje bevinden een vijandelijk schip enteren, zo ze daar de moed toe hebben.

Ik heb al eerder gezegd dat deze uitwijdingen over mijzelf, omdat ze zo'n hevige indruk hebben gemaakt, mij soms wat van de grote lijn doen afwijken. In de nacht die volgde zag ik de Groot admiraal van de Engelse vloot trots aan het hoofd van zijn linie kruisen, tussen de eskaders van Noord-Holland en Zeeland door. Vanaf het middaguur tot nu toe hadden deze niet bij de vijand kunnen komen, omdat ze zich nog beneden de wind van ons bevonden. Ik kan niet zeggen of het hun fout was, of hun bedoeling dat ze niet eerder aan het gevecht deelnamen, want de oorlog ter zee is een ambacht met veel toevalligheden, maar misschien moet men er meer verstand van hebben dan ik om dit juist te kunnen beoordelen.

Cornelis Evertsen¹³² was admiraal van Zeeland, een dapper man en in zoverre mijn vriend als een zeeman dat kan zijn, maar De Ruyter was niet bepaald tevreden met zijn terughoudendheid. Hoe dit ook zij, het is zeker [247] dat de Zeeuwen gedurende enige tijd hevig en zeer goed slag leverden en dat Evertsen hierbij het leven verloor. Het gevecht duurde nog tot tien uur 's avonds. Het was een verwarde situatie, een mêlée, met evenveel gevaar om beschoten te worden door de vijand als door de eigen mensen. Het licht kwam alleen van de maan en van de brandende schepen.

Tromp had zijn schip al verloren. Nadat hij met een eskader in gevecht was verwickeld, werden al zijn masten door vijandelijk vuur aan stukken geschoten, waarna ze in zee stortten. Uiteindelijk ging iedereen van elkaar, men stak zijn heklantaarn aan en volgde wie

¹³² Cornelis Evertsen de Oude (1610-1666), luitenant-admiraal van Zeeland. Hij voerde het commando op het schip *Walcheren* en sneuvelde op 10 juni in het gevecht met het schip van John Harman, (Roos, p. 243).

men herkende. Wij verloren twee schepen. Het ene vloog in de lucht door zijn eigen kruit en het andere werd door de vijand in brand geschoten. Tromps schip en nog een ander moesten zwaar gehavend teruggesleept worden naar Holland. Wij namen drie Engelse schepen en verbrandden er één, maar zagen geen enkele zinken, hoewel dat in die nacht zeker gebeurd moest zijn, gezien het minder aantal van hun schepen de volgende dag in vergelijking met het begin van de slag.

Zo verliep dus de slag, op die vrijdag de elfde, nadat er van 1 uur 's middags tot 10 uur 's avonds gevochten was. Het is opmerkelijk dat de tegenslag die de Engelsen ondervonden voortkwam uit hun eigen fout [248] door te veel ruimte tussen hun linies te laten, waardoor wij hun vloot konden splijten zoals wij deden. Hun schepen die nu van geen nut meer waren omdat ze van de rest waren afgesneden, hadden als ze samengebleven waren het Zeeuwse en Noord-Hollandse eskader kunnen aanvallen, omdat dit benedenwinds lag, waarna wij dit te hulp hadden moeten komen. Ik ben niet de enige die over de gebeurtenissen van die dag zegt, en velen met mij, dat het spreekwoord volkomen waar is *dat men nooit zijn vijand moet onderschatten*. De Engelsen hadden een voorbeeld moeten nemen aan de Fransen tijdens de Slag bij Poitiers¹³³, dan zouden ze nooit dezelfde fout hebben gemaakt.

De tweede dag, zaterdag 12 juni, verzamelden wij ons weer bijeen. Ik schreef een wissel uit opdat de kapitein zijn geld in Amsterdam kon ontvangen. Hij liet een galjoot komen om ons naar de admiraal te brengen en deze ontving ons met alle égards. De Prins van Monaco, die in het water was gevallen, had zo'n verschrikkelijke verkoudheid opgelopen dat hij geen voet kon verzetten. Maar later die dag, toen de ziekte wat minder werd, kon hij weer zijn plicht waarnemen. Ik stelde mij in dienst van De Ruyter, bracht zijn orders over en trachtte zo zijn welwillendheid te winnen.

Om zes uur 's morgens zagen wij de Engelse vloot die in een fraaie linie aan kwam zeilen, [249] want ze vormden een front zoals een leger te velde. Ze kwamen naderbij, wendden en draaiden hun boord om slag te gaan leveren, want op zee wordt het front gevormd door de zijkanten van de schepen.

De Engelsen hadden niet meer dan 43 of 44 schepen over van de 57 waarmee zij de slag waren begonnen en men kan niet zeggen wat er van de andere schepen was geworden.

Want zoals ik al zei, we waren zeker van het lot van vier van die schepen: één verbrand en drie genomen.

¹³³ Guiche refereert hier aan de slag uit 1356 bij Maupertuis nabij Poitiers, tijdens de 100-jarige oorlog, toen een Frans leger het Engelse versloeg.

Eerst hadden wij met 80 schepen het voordeel van de wind op hen, maar wij verloren dat voordeel, waar de Engelsen van profiteerden en zij behielden het tot de avond toe. Het was kalm weer, zodat er goed gericht kon worden geschoten, maar het gevaar om te dichtbij te komen was zo verschrikkelijk, dat, ook zonder de invloed van de wind die tot voorzichtigheid aanzet, een wederzijds ontzag ervoor zorgde dat men niet tot de aanval overging.

De vloten zeilden elkaar die morgen drie of vier keer voorbij en vanwege het stille weer deden wij er langer over om die afstand af te leggen en hadden wij ook tussendoor stiltes van meer dan een uur. Tijdens deze hele beweging verloren wij volk, masten en zeilen.

Toen tegen het middaguur de wind wat aantrok ondernam Tromp een stoutmoedige daad. [250] Hij zag dat onze mensen, in plaats van in één linie te vechten, er twee of drie hadden gevormd, waarbij de een zich achter de ander verschool. Omdat onze linie veel langer was dan de Engelse, omdat wij meer schepen hadden, gaf hem dat gelegenheid om zijn plan uit te voeren. Hij wilde met acht of tien schepen uit zijn eskader om de Engelse vloot heen varen, terwijl de rest van de vloot zijn linie bleef volgen en de achterzijde naar de Engelsen keerde. De kop van onze linie werd aangevoerd door Aert van Nes¹³⁴, luitenant-admiraal van Rotterdam. Hij was aangewezen om de vlag van De Ruyter te voeren, indien die gewond of gedood zou worden. Hij werd gevolgd door De Liefde¹³⁵, schout-bij-nacht van hetzelfde eskader. Toen beiden zagen dat Tromp aan de andere kant zat, draaiden zij hun achterstevens naar de Engelse vloot.

De Ruyter was verrast door deze manoeuvre en spande zich in om de andere schepen te laten weten dat zij dit voorbeeld niet moesten volgen. Maar omdat alle schepen die beweging al hadden ingezet, was hij genoodzaakt zich daaraan te conformeren. Hij probeerde desondanks met drie of vier schepen die hem volgden vast te houden aan zijn eigenlijke bedoeling en liet de andere gaan. Graaf Jan van Horne¹³⁶, die secondant was van Meppel¹³⁷, luitenant-admiraal van Noord-Holland, zag dat zijn vlag niet de juiste koers had en kwam bij ons, wat ons zeer goed deed, want wij werden hevig beschoten, [251] te meer omdat de admiraalswimpel op de grote mast als het ware veel schoten aantrekt, als die niet naar elders worden afgeleid.

Tromp verkeerde intussen in groot gevaar, want alle Engelse aandacht was nu op hem gericht, maar hij werd gered en wel op de volgende wijze. Ten eerste had hij het voordeel

¹³⁴ Guiche noemt hem Adrien van Essen. Aert van Nes (1626-1693) was luitenant-admiraal van Rotterdam en voer op het schip *Eendracht*.

¹³⁵ Johan de Liefde (1619-1673), vice-admiraal van Rotterdam, voer op *De Ridderschap van Holland*.

¹³⁶ Door Brandt Johan 'Belgicus' van Hoorne genoemd, Hij voerde het schip *Gelderland*. (Brandt, p. 475)

¹³⁷ Jan Cornelisz Meppel (1609-1669), luitenant-admiraal van het Noorderkwartier, voerde samen met Tromp het derde eskader aan. Zijn schip heette de *West Vrieslandt*.

van de wind veroverd op de Engelse vloot, die dat weer hadden ten opzichte van de rest van ons. Ik zei al dat de orde en discipline van de Engelsen onvergelykelyk was. Hun linie is altijd kaarsrecht en het is zeker dat als men ze nadert, men ze allemaal zal moeten weerstaan. Hun strakke discipline, die in het algemeen voor hen zo gunstig is, was nu de redding van Tromp. Want toen hij bovenwinds van één van hen was geraakt, was hij bovenwinds van allemaal en hoefde hij slechts te vrezen voor beschietingen, maar niet voor een omsingeling.

De Engelsen, die door onze vloot heen hadden willen zeilen, gingen daar nu bijna te gronde, want wij waren met tweemaal zo veel en troffen hen in het hart. Want als je in het midden van een vijandelijke vloot vaart kun je vuur van rechts, van links en van alle kanten verwachten. Daarom kan men zeggen dat het beter is om temidden van een Engelse vloot te varen dan erlangs en beter langs een Hollandse vloot dan er midden in. Want de Hollanders vechten altijd zo als ze toen deden, [252] wat vooral veroorzaakt wordt door de lafheid van sommigen die zich achter hun kameraden verschuilen. De Ruyter beklagde zich daar zeer over en prees daarentegen het gedrag van de vijandelijke vloot.

Zij zouden er niettemin in geslaagd zijn om Tromp te verslaan en daarmee de slag te winnen, met 42 van hun schepen tegen 24, als niet De Ruyter zich edelmoedig had betoond. Toen hij zag dat Tromp bij de kop van de Engelse linie was en weer trachtte zich bij ons te voegen, wendde hij de steven recht op hen af. Hij zei tegen mij dat wij Tromp te hulp moesten komen, hoewel zij beiden niet in bijzondere vriendschap met elkaar verkeerden.

Maar zonder verder te kijken naar het grote belang dat De Ruyter bij het verloop van het gevecht had, zou men hem kunnen beschouwen als die oude Romeinen uit de vroege Republiek, die dikwijls de spade voor de commandostaf verruilden en andersom. De man is van zulk rechtschapen karakter dat het zich moeilijk laat uitdrukken. In het geschil dat hij nadien met Tromp heeft gehad, na de laatste slag, beriep hij zich op ons gesprek en verlangde van mij dat ik er getuigenis over zou afleggen.

Hij liet de rode wimpel aanslaan, wat het teken is om tot de algemene aanval over te gaan. En hoewel zijn manoeuvre er niet toe leidde dat iedereen hem volgde, deden sommigen dat wel. Anderen deden alsof en weer anderen deden meer kwaad dan goed. [253] Dat alles weerhield de Engelsen ervan om Tromp aan te vallen, uit vrees om het voordeel van de wind dat zij op ons hadden te verliezen. Dit voordeel gaf hen bovendien dekking tegen de wanorde die zij vanwege het grote verschil in aantal tussen hen en ons terecht vreesden. Zij hadden desondanks vier of vijf schepen buiten gevecht gesteld, er een in brand geschoten, een brander met een brander vernietigd en hadden de rest flink beschadigd. Maar omdat het gevecht ongelijk was kon het niet anders of de Engelsen leden ook grote verliezen.

Tromp kwam tenslotte weer bij ons. De schepen die tot vechten in staat waren kwamen ons versterken, de beschadigde schepen werden naar Zeeland gesleept. Op het schip van Van der Hulst¹³⁸, vice-admiraal van Amsterdam, waren hijzelf en vele van zijn mensen gesneuveld. Zijn masten waren gebroken en zijn zeilen aan flarden gescheurd. Het schip van Tromp werd gevoerd door een zekere kapitein Swart¹³⁹, die dodelijk gewond was geraakt, met nog 200 doden en gewonden aan boord. Dit waren de schepen die mij opvielen omdat ze vlakbij het onze langs voeren.

Tromp liet zich intussen met een sloep aan boord bij de admiraal brengen. Terwijl de matrozen hem met gejuich begroetten, wendde De Ruyter zich tot mij en sprak: “Welaan, *monsieur*, dit is geen moment voor vreugde maar voor droefheid”. [254] Onze situatie was dan ook werkelijk bedroevend. Al onze eskaders lagen van elkaar gerangeerd en in plaats dat onze schepen hun linie hielden, lagen ze in groepjes bijeen, zodat de Engelsen met hun veertig schepen ze ingesloten hielden. Het leek alsof die glans van voorspoed hen nieuwe kracht gegeven had, want hun schepen en branders hielden schitterend koers, wat ons veel ontzag inboezemde. Ik zag alleen de hertog van Albemarle niet bezig als eerder en wij wisten niet hoe hij er aan toe was of wat er bij hem boord omging. Later hoorde ik dat er iets met zijn schip was, zodat hij het van de vloot vandaan moest laten repareren. Sir George Ayscue¹⁴⁰, die de witte vlag voerde, had vanaf toen de leiding.

Het kwam mij voor dat de Engelsen hun voordeel niet zo uitbuiten als zij hadden kunnen doen en dat zij zich er meer op toelieden onze wanorde te vergroten dan om de overhand te behalen. Het zou kunnen dat hun geringer aantal of een andere mij onbekende reden ten grondslag lag aan hun gedrag. Maar als zij zichzelf niet in staat zagen om de winst te behalen, is het hen zeer te verwijten dat ze toch wilden doorvechten, in plaats van een eervolle aftocht te blazen. Zij hadden dit in de afgelopen nacht kunnen doen, [255] toen de stand van zaken nog onbeslist was, hoewel er al wel veel schade was geleden.

De Ruyter en Tromp waren nu samen en ik moet tot het voordeel van de laatstgenoemde zeggen dat men hem groot onrecht aandoet als men hem zou beschouwen als een man die niet kan vechten. Want in die moeilijke situatie zag ik hem zich waardig en moedig gedragen en vol daadkracht. De Ruyter van zijn kant deed zijn uiterste best om zijn linie te herstellen, waar hij gemakkelijk in slaagde door wat ik eerder over de Engelsen heb gezegd. Met enige

¹³⁸ Abraham van der Hulst (1619-1666), vice-admiraal van Amsterdam, voer op het schip *De Spiegel*. Volgens Brandt werd hij door een musketkogel in de borst getroffen (485).

¹³⁹ Kapitein Jacob Andrieszoon Swart voerde bevel op het schip *Provincie van Utrecht*. Tromp was op dat schip overgestapt nadat zijn eigen schip, de *Hollandia*, al op de eerste dag zwaar beschadigd was geraakt.

¹⁴⁰ George Ayscue (1615-1672), door Guiche gespeld als ‘Ascough’, admiraal van de witte vlag, voerde de *Royal Prince*.

van zijn schepen dekte hij diegene die het wanordelijkst waren, ondanks het hevige vijandelijke kanonvuur dat zijn mensen verwondde en zijn schip beschadigde. Uiteindelijk raakten wij weer in een linie parallel aan die van de Engelsen en zeilden gestaag langs hen heen. Maar net toen wij bij het eind van hun linie waren, vuurde hun laatste schip een schot af dat de grote mars en de grote ra van ons schip deed afbreken, waardoor wij buiten gevecht waren.¹⁴¹ Dit greep De Ruyter zeer aan en het lijkt geen twijfel dat als dit tijdens de voorgaande verwarde situatie was gebeurd, wij de slag zeker verloren zouden hebben. Maar we konden koers houden [256] en op het eind van de Engelse linie gekomen konden wij makkelijk uitwijken.

Ik geloof niet dat de Engelsen weet hebben gehad van dit ongeluk en hebben er in elk geval niet van kunnen profiteren. De Ruyter had het moeilijk met de situatie en verkeerde enige tijd in tweestrijd wat te doen. Moest hij met een sloep aan boord van een ander schip gaan, of zijn vlag tijdelijk aan Van Nes overdragen, zich van de vloot verwijderen en zijn schip laten herstellen? Ik weet niet wat hij had behoren te doen, maar het lijkt mij dat hijzelf zijn toestand niet gunstig inschatte en dat hij daarom het liefst had dat een eventueel onheil onder de vlag van Van Nes zou passeren. Hij droeg daarom zijn vlag over, maakte zich gereed om uit te wijken en beval Tromp om op een ander schip over te gaan.

Het liep tegen vijf, zes uur, toen de beide vloten, na de aftocht van onze admiraal, elkaar opnieuw passeerden, zonder dat er iets opmerkelijks voorviel. We begrepen dan ook niet waarom de Engelsen zich na deze passage begonnen terug te trekken. We zagen alleen van veraf, - en niet dan nadat de vloten elkaar geheel voorbijgevaren waren -, dat de Engelsen aan de wind bleven doorvaren. We dachten nog even dat dat was om voordeel te behouden, maar vlak daarna zagen we hen alle zeilen bijzetten [257] en richting Engeland varen.

De reden hiervoor was dat de zoon van de hertog van Ormont¹⁴² de hertog van Albemarle had laten weten dat Prins Rupert¹⁴³ zich bij de vloot zou voegen, zodat het de Engelse bevelhebber beter leek om alvast diens kant op te varen om zich des te eerder met hem te verenigen. De wind was zuid-zuidoost, maar tamelijk zwak. Zodra ze hun koers hadden

¹⁴¹ Dat het schip *De Zeven Provinciën* tijdens dit gevecht zijn grote steng verloor, wordt bevestigd door Gerard Brandt in zijn biografie van De Ruyter uit 1687.

¹⁴² James Butler, hertog van Ormonde (1610-1688) was van katholiek-Ierse origine. Hij behoorde tot de royalistische tegenstanders van Cromwell. Na de restauratie van de Stuarts, werd hij tot gouverneur (lord lieutenant) van Ierland benoemd als dank voor zijn inspanningen. Niettemin behielden hij en zijn zoons altijd een onafhankelijke positie tegenover de Engelse koningen. Met de latere Jacobus II kwam het zelfs tot openlijke vijandschap. De genoemde zoon is waarschijnlijk Thomas, graaf van Ossory (1634-1680).

¹⁴³ Prins Rupert ('Ruprecht') van de Palts (1619-1682). Zoon van de 'Winterkoning' Frederik van de Palts. Militair aanvoerder van de royalistische partij tijdens de burgeroorlog. In 1660 door koning Karel II tot admiraal benoemd. Guiche noemt hem Prins Robert.

verlegd naar het noordwesten, raakten ze een eind op streek, maar verloren daarbij het voordeel van de wind. Wij gingen hen achterna en bleven hen zo dichtbij als we konden tot aan de nacht achtervolgen.

Ons schip voer wat van de vloot af vanwege de tijd die we verloren hadden met onze uitwijkmanoeuvre. Toen onze vloot de achtervolging inzette, konden wij niet meer bij hen komen. We joegen hen de hele nacht na, met kalm weer en een naar oost draaiende wind. Bij het ochtendgloren passeerden wij een vijandelijk schip dat gezonken was en zagen het restant van een ander dat verbrand was. De hele route lag bezaaid met tonnen en plunje die overboord was geworpen. Met wat tegenwind was de Engelse vloot zeker ten onder gegaan, want ze konden ons niet ontsnappen. Maar de wind was hen gunstig, zij het zwak, en stond hen toe de kust van Engeland te bereiken.

Wij waren maar vier mijl van de kust verwijderd, [258] toen de matrozen een vloot zagen van 22 of 23 schepen die vanuit het zuiden kwam. Vlak daarna draaide de Engelse vloot om zich met die te verenigen. Sommigen zeiden dat het Prins Rupert was (wat ook zo was), die vanwege tegenwind het Kanaal niet in had kunnen komen en op het geluid van het kanonvuur was teruggekomen; anderen zeiden dat het een versterking was die vanuit Duins was gezonden.

Om een uur of zes liep het schip van Sir George Ayscue aan de grond¹⁴⁴. Onze schepen gingen er direct op af, maar konden vanwege de ondiepte niet dichtbij komen en stuurden daarom een brander. Hoewel Ayscue zich wilde verdedigen, dwongen zijn matrozen hem tot overgave. De Ruyter, en wij met hem, bezagen het schouwspel vanuit de verte met kijkers en konden niet begrijpen hoe een man met zo'n formidabel schip onder zich dat bovendien een admiraalsvlag voerde, zich zo gemakkelijk kon overgeven.

Het speet De Ruyter een beetje dat het schip in handen van Tromp was gekomen, maar later hoorden we hoe een en ander in zijn werk was gegaan. De twee Engelse vloten naderden elkaar zo snel dat we inzagen dat hun samenvoeging niet te vermijden was. Tromp verweet Van Nes dat hij de vloot die wij hadden achtervolgd had laten ontsnappen. [259] Ik kan dat niet beoordelen, omdat wij, zoals ik al zei, een stuk achterlagen. Even daarna zagen wij de beide vloten zich samenvoegen en op ons af komen. De Ruyter was hierdoor verplicht het schip van Ayscue in brand te laten steken en de opvarenden te redden, omdat hij vreesde dat het een te grote risico zou zijn het schip te behouden. Dit leidde tot onvrede bij Tromp die

¹⁴⁴ Dit schip was de fameuze *Royal Prince*, voorzien van 92 stuks geschut en meer dan 630 opvarenden. Het was een der grootste schepen uit de Engelse vloot, hoewel op dat moment al meer dan 50 jaar oud. (Fox)

zich er meester van had gemaakt en het vurig als prijs had willen binnenslepen. Het was een der grootste Engelse schepen en De Ruyter zei dat hij het wel had willen redden, als niet het gevaar had bestaan dat het weer in vijandelijke handen had kunnen komen. Maar ook zag hij niet graag dat Tromp het in triomf naar Amsterdam zou hebben gebracht.

Men kan dan ook zeggen dat Tromps boosheid jegens De Ruyter niet ongegrond was. Dit liet hij die avond ook blijken toen hij in de Raad kwam. Hij had twee man meegenomen van het schip van Treslong, die zich hadden weten te redden op een ankerboei en daarna door admiraal Ayscue aan boord waren genomen. Want toen dat schip brandde, waren wij temidden van vijanden.

Toen de Engelse vloten waren verenigd werd het nacht en konden wij niet meer vechten en de slag werd uitgesteld tot de volgende dag, de 14de van die maand. Als de versterking die Prins Rupert bracht al eerder was gekomen, was de Engelse vloot veel sterker dan de onze geweest. Het voordeel van de wind [260] dat ze op de eerste dag hadden, hadden ze dan werkelijk kunnen uitbuiten. Als de versterking op de tweede dag op het middaguur was gekomen, ten tijde van onze wanorde, denk ik dat wij ons niet hadden kunnen redden. Maar omdat de Engelsen het zo volstrekt verkeerd hebben aangepakt, hebben ze hun verlies meer aan zichzelf te wijten dan aan het Lot.

Die maandag de 14de juni kregen wij gezelschap van de heren De La Fretté en Busca. De Ruyter gaf toestemming dat zij bij hem aan boord de slag zouden meemaken. Men hield krijgsraad en De Ruyter sprak vrijuit over de successen van de afgelopen dagen. Hij prees de een en kapittelde een ander, al naar gelang hun verdienste. Men maakte zich gereed voor de beslissende strijd. Het was tamelijk koud, met een zuidwestelijke wind. Wij hadden het voordeel van de wind op de Engelsen die onverschrokken op ons af kwamen. Maar in plaats van achter ons langs te varen, hielden zij dezelfde koers als wij, er op vertrouwend dat hun schepen snel genoeg waren om voor langs te gaan. Dit was wel erg boud, want als men in tegengestelde richtingen vaart dan is men elkaar snel voorbij, [261] maar als men boord aan boord vaart, heeft men de tijd en gelegenheid om goed het geschut aan te leggen.

De Engelsen voeren al die tijd benedenwinds van ons en hadden het geluk dat onze branders slecht bediend werden, zodat ze teloor gingen zonder schade aan te richten. Zij van hun kant verbrandden daarentegen twee van onze schepen toen ze door onze linie heen zeilden. Zij deden dit met de hele vloot en vijf of zes van hun schepen raakten door hun goede bezeildheid bovenwinds van ons. Deze beweging had een vreemd resultaat, want

alles raakte daardoor van elkaar gescheiden, de Engelsen net als wij. Maar het geluk wilde dat onze hoofdmacht die de admiraal volgde de loef hield en dat het grootste deel van de Engelse schepen die hun admiraal volgde benedenwinds bleef. En dit was de hoofdoorzaak van onze winst en hun verlies.

In weinig tijd kwamen de Engelsen weer bijeen, want hoewel onze eskaders zich grote moeite getroosten om deze samenvoeging te verhinderen, in minder dan een uur waren ze weer samen en hergroepeerden hun linie, in zo'n strakke orde, alsof ze nog helemaal niet hadden gevochten. De Ruyter had een stuk of veertig schepen bij zich die hem in deze manoeuvre waren gevolgd. De rest had zich afgescheiden [262] met Tromp en Tjerk Hiddes¹⁴⁵, de Friese admiraal die een groot aandeel in onze winst had. Van Nes had ons goed kunnen ondersteunen, maar had zich met veertien of vijftien schepen afgescheiden, om die paar schepen van de witte vlag die zich boven ons bevonden te kunnen achtervolgen, in plaats van zijn admiraal bij te staan tegen de vijandelijke hoofdmacht.

Ten tijde van die verdeling had Tromp het voordeel van de wind verloren en hij was genoodzaakt om op Van Nes terug te zakken. En of hij hem nu terugbracht of dat ze samen zijn teruggekomen of dat ze bij het achtervolgen van de Engelsen weer terug in hun linie waren gekomen, feit is dat ze terugkwamen zoals ik later zal vertellen. De Ruyter bevond zich intussen in een moeilijke positie, want hij miste zijn vleugel en een groot deel van zijn eskader. Alleen die van Noord-Holland en Zeeland steunden hem en dan nog van een afstand.

De Engelsen kwamen intussen steeds dichterbij ons aan. Wij loefden op en voorkwamen dat zij onze groep splitsten. Zo zeilden wij twee maal langs hun vloot en nooit eerder heb ik zulke hevige musket- en kanonsalvo's gezien als die keer van hun geschut. Als er toen maar iets gebeurd was [263] aan ons schip, waardoor we genoodzaakt waren geweest om de linie te verlaten, dan is het goed denkbaar dat onze murw gebeukte bemanning koers naar Holland had gezet.

De Ruyter vertrouwde me toe dat hij geen zeilen meer had en nog maar 6000 pond kruit over had van de 40.000 pond waarmee hij was begonnen.¹⁴⁶ Vanwege tegenwind was het onmogelijk om kruit uit Holland te laten komen en anders was hij genoodzaakt om het 's

¹⁴⁵ Tjerk Hiddes de Vries (1622-1666) wordt door Guiche voorzien van de merkwaardige naam 'Kierkides'. Uit deze fonetische weergave kunnen we opmaken dat hij de naam mogelijk wel heeft horen uitspreken, maar niet op schrift heeft gezien. Tjerk Hiddes de Vries was luitenant-admiraal van Friesland op het schip *Groot Frisia*. Hij sneuvelde later dat jaar in augustus tijdens de Tweedaagse zeeslag.

¹⁴⁶ Die 40.000 pond buskruit blijkt tamelijk accuraat. De Ruyter had voorafgaand aan de slag 44.000 pond ingenomen, zo meldt een inventarislijst van *De Zeven Provinciën* uit zijn persoonlijk archief. (Nat. Archief, 1.10.72.01, inv. nr. 51)

nachts te gaan halen. Ik zag dat er hem veel aan gelegen was op zee te blijven en zijn mannen te behouden, want de verzwakking werd zichtbaar.

De Engelsen intussen hielden koelbloedig en geduldig hun slagorde. Het leek alsof zij zich erop toelegden samen te blijven en ons af te matten. Toen wij voor de derde keer langs hen heen zeilden zagen wij Tromp en Van Nes terugkeren. Tromp had de voorhoede en bevond zich het dichtst bij de Engelsen die hem niet ontweken. Wij waren bijna aan het uiteinde van hun linie gekomen toen De Ruyter zag dat zij Tromp de volle laag gaven. Hij deed toen hetzelfde als op zaterdag, namelijk de rode wimpel aanslaan en op de vijand af te stevenen. De wind trok sterk aan en hij was rap bij hen evenals de schepen die ons volgden, hoewel ze niet veel haast leken te maken. [264]

Wij bevonden ons zo in een oogwenk te midden van de Engelsen die nu van twee kanten werden aangevallen en in verwarring raakten. Hun slagorde werd verbroken door de harde wind en door de noodzaak zich te verdedigen. Twee of drie van hun schepen aan de uiteinden van de linie werden aangeklampt en genomen en vanaf dat moment was er niets dan verwarring te zien. Toen heb ik het hevigste kanonvuur ooit gezien. Wij schoten dwars door alles heen. Ik zag dat het Engelse admiraalsschip zich had afgezonderd en alleen trouwhartig werd vergezeld door een brander. Hij raakte boven de wind, zeilde door het eskader van Noord-Holland heen en stelde zich aan het hoofd van 15 of 20 schepen die bijeen gebleven waren. Deze stoutmoedige actie leek wat op die van de eerste dag van het gevecht en deed zo meer recht aan de reputatie van de hertog van Albemarle, dan zijn handelwijze in het algemeen.

Hoewel de Engelsen in een grote mêlée met ons vermengd waren spanden zij zich in om te hergroeperen zodat niet ieder voor zich een eigen koers zou varen. Zodra er een behoorlijke groep was gevormd zetten zij meer zeil bij en het gevecht hield op, dat wil zeggen, zij leken richting Engeland te willen varen. Tot dan hadden zij al een groot deel van hun schepen verloren en als er niet een mist was opgekomen [265] die zo dicht was dat we elkaar niet meer konden zien, zou hun verlies nog veel groter zijn geweest. Want het gebrek aan orde van hun admiraalschepen zou zowel de ondergang van hun achterhoede als van de groep die zich bij de rest had willen voegen hebben veroorzaakt.

De Ruyter zei toen tegen mij: "Het is God die hen heeft gered, want Hij wilde niet dat ze geheel en al zouden omkomen, maar wel dat hun hooghartigheid zou worden gestraft".

We kunnen wel zeggen dat het zo is gegaan als hij dacht, maar dat is niet helemaal waar.

Want de tactiek van de Engelsen was niet zich terug te trekken, maar om hoogte winnen, waarin ook een groot deel van hun schepen in was geslaagd. Ze konden hier echter geen voordeel mee behalen, omdat de hertog van Albemarle zijn schip niet kon wenden, want alles waar hij mee moest sturen was kapot. Hij gaf toen een teken aan Prins Rupert om de kop van de linie over te nemen maar net toen deze dat wilde gaan doen schoot een van onze vice-admiralen zijn grote mast overboord, zodat hij genoodzaakt was de hertog van Albemarle te volgen. Dit alles had de schijn van een terugtrekkende beweging, waar wij hen eerder uit hadden zien komen, maar dit keer, om de reden die ik zojuist naar voren bracht, lukte hen dat niet.

Wij hadden het dus helemaal mis, want als de hertog van Albemarle wel had kunnen wenden, met al zijn buskruit en het voordeel van de wind, had hij onze hele vloot, die over geen van beide beschikte, kunnen vernietigen. Maar ja, zelfs de meest waarschijnlijke waarheid [266] is dikwijls moeilijk te ontwarren, omdat men geen weet heeft van de dieper liggende oorzaken.

Te midden van alle gebeurtenissen tijdens de slag is de mist, die er tenslotte een einde aan maakte, wel het meest opmerkelijk. In de zomer komt zo'n mist in het gebied waar wij vochten maar zelden voor. Het is buitengewoon dat een volstrekt heldere hemel in minder dan een kwartier door een ijzige damp wordt bedekt. Voor het overige moet men de Engelsen zonder meer roemen om de felheid en hardnekkigheid waarmee zij slag leverden. Maar ze verdienen het ook dat men ze hun hooghartige houding en onkunde kwalijk neemt, wat vooral aan de fouten van hun aanvoerders is te wijten.

Werkelijk, de bewonderenswaardige orde binnen hun vloot verdient alle navolging en als ik bij de marine zou dienen en bevel zou voeren op een schip van de koning, zou ik de Engelsen op hun eigen manier bevechten en niet zoals de Hollanders en Fransen doen door altijd maar te willen enteren. Want, ten eerste, als men een vage doelstelling heeft is het moeilijk en gevaarlijk deze te bereiken. Daarbij is het onzinnig om te veronderstellen dat de schepen tijdens het enteren aan elkaar gelijkwaardig zijn. Wanneer men elkaar aanvalt met de musket gaat dat moeizaam en heeft men weinig steun aan elkaar. Dat maakt het lastig en daarbij veroorzaakt de beweging veel ongelijkheid, [267] want niet alle schepen varen even snel. Niet iedereen wil even graag sneuvelen of de anderen bijstaan in het gevecht.

Om een en ander beter te kunnen beoordelen, moet men zich een linie van de ruitery voorstellen, die volgens vaste regels te werk gaat. Zo'n linie heeft geen ander doel dan de vijandelijke linie te doen wijken en moet goed acht slaan op zijn eigen orde en die van de vijand. Stel u daarentegen een andere groep ruiters voor waarbij iedereen zijn positie verlaat

en ongeordend de aanval inzet. Die laatste tactiek zal zeker niet tot succes leiden en men mag veronderstellen dat het omgekeerde waar is. Nu zegt men wel dat de strijd ter zee anders is als die op het land, maar daar vergist men zich dan in. Want het gaat om hetzelfde principes die hier bepalend zijn, namelijk orde, front en vuurkracht.

Over de Hollanders kan ik zeggen dat sommigen zich goed en anderen zich slecht van hun taak kweten. Ze werden goed geleid. Hun schepen waren lang niet zo groot als die van de Engelsen, maar waren wel gelijk in grootte en sterkte. Bovendien beschikten zij over meer schepen vanwege hun bijzondere eskadrering. En werkelijk, niemand van de Hollanders was zo dierst als Tromp, of zo wijs en bekwaam als De Ruyter. Men kan zeggen [268] dat zij beiden de slag gewonnen hebben.

Hoewel de Nederlandse republiek zeer verschillend van de Romeinse is, mag men toch wel een vergelijking maken met Marcellus en Fabius, van wie gezegd werd dat de een het zwaard en de ander het schild van de republiek was.¹⁴⁷ Het is niet dat De Ruyter niet dapper de aanval zou kunnen inzetten, want dat heeft hij zeer vaak gedaan. Maar om zijn ware inborst te leren kennen en de wijze waarop hij zichzelf en anderen beoordeelde, hij verzekerde mij dat de markies van Castel-Rodrigo¹⁴⁸ trots zou zijn op zijn overwinning. Deze was zijn vriend en had hem in Cagliari indertijd altijd goed behandeld. Ik antwoordde hem dat als een fundament maar stevig is, het gebouw daardoor des te sterker wordt. Ik geloof dat hij thans hetzelfde gevoel heeft als ik toentertijd; hij schrijft mij dikwijls en verzekert mij daarbij altijd van zijn vriendschap. Typerend voor hem was dat hij zei, toen de overwinning eenmaal zeker was: 'God heeft ons die gegeven'.

Zelfs te midden van de wanorde en de hachelijke situatie, leek het mij dat hij zich alleen bekommerde om zijn Vaderland en zich alleen onderwierp aan Gods wil. Men kan zeggen dat hij wat rondborstig en onbeschaafd is, zoals onze eigen voorvaderen. Tot slot wil ik nog over hem zeggen [269] dat ik hem de dag na de overwinning aantrof terwijl hij zijn hut aanveegde en zijn kippetjes voerde.¹⁴⁹

Dit verhaal heb ik zo trouw aan de waarheid verteld als mij mogelijk was. Met enig genoegen kan ik daarom zeggen dat van de velen die het onder ogen kwam, er niemand was die het heeft tegengesproken. Zelfs de koning van Engeland wilde, nadat hij er bij de koningin-

¹⁴⁷ Gezegd door Cicero in zijn verdedigingsrede van Marcus Claudius Marcellus *Pro Marcello* (51 v Chr.). Marcellus was verdediger van de Republiek en tegenstander van Julius Caesar.

¹⁴⁸ Francisco de Moura y Cortereal, markies van Castel-Rodrigo was van 1664 tot 1668 landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden. Zie boek 1.

¹⁴⁹ Deze anekdote, door velen geciteerd, met vaak geen andere bronvermelding dan 'een Franse ooggetuige' (vgl. P.J.Blok, *Michiel de Ruyter*, 1930, p. 271), vindt waarschijnlijk zijn oorsprong in de *Mémoires* van de graaf van Guiche.

moeder om had gevraagd, dat men hem het zou vertellen en hij heeft dit verhaal verkozen boven alle andere die de waarheid maar ten dele verkondigen.

De volgende dag bij het ochtendgloren zagen wij land en even later de toegang naar het Kanaal van Vlissingen. Omdat de zee nogal hol stond liep ons admiraalsschip op een zandbank, maar kwam vlak daarna weer vlot. Het leek alsof het Lot ons hiermee even wilde laten zien hoe onberekenbaar zij is. Kort daarop liepen wij de haven binnen. Zowel de schepelingen als de mensen op de wal juichten elkaar toe. Het succes was enorm en alles leek nieuw en mooi in die zin dat de mensen overal vandaan kwamen om hun landgenoten te bewonderen, alsof zij nu andere mensen waren geworden. Ik moet echter bekennen dat toen ik hen, voor wie ik net mijn leven had gewaagd, eens wat beter ging bekijken, ik door die aanblik juist enorme zin kreeg om hen te verlaten.

Samen met degenen van mijn mensen die daar nog toe in staat waren begaf ik mij op een schip [270] en voer daarmee terug naar Holland. Ik voelde mij beroofd van alle goede fortuin en kon slechts zeggen, net als de cynische filosoof, dat ik 'alleen nog gekleed was in de mantel van de filosofie'. Terug in Den Haag trok ik de nieuwsgierigheid van mijn vrienden en mijn avonturen die van iedereen. Want het gaat altijd zo dat als iemand iets buitengewoons heeft meegemaakt, men hem daar stevig over bevraagd en hij dus genoodzaakt is te antwoorden. Maar degenen die daarna komen praten willen ook dat men hén iets vraagt over wat hén is overkomen en zo vormen ze het enige medicijn tegen een overmaat aan ondervragingen.

De Witt was aan boord van de vloot gegaan waar hij direct een verhaal liet opstellen over hetgeen gebeurd was. Hij wilde zichzelf blijkbaar wat ophemelen, dan wel hij vond het nodig om het land te laten weten dat de overwinning groot was en het verlies van de vijand nog groter: met zijn pen doodde hij er vijf of zesduizend meer dan er gesneuveld waren en verbrandde met zijn kaarslicht nog twintig schepen die in goede staat op de Theems lagen.

Zijn afgezanten verbreidden daarop die ene waarheid en die luidde dat Engeland was verslagen. Over deze kwestie schreef ik aan mijn vader, de hertog van Gramont, dat, als de koning het in zijn belang achtte om geloof aan dat verhaal te hechten, ik daar niets tegen in zou brengen. Maar als de Staten, die ik niet helemaal vertrouwde, hem op basis van de grootte van het Engelse verlies een of ander militaire onderneming wilden voorstellen, [271] verzekerde ik Zijne Majesteit dat het met dat verlies wel mee viel en dat het zo is gegaan als in mijn verhaal. Ik heb alles wat in het gevecht gebeurde nauwkeurig waargenomen en, omdat ik geen partij was, zo onbevooroordeeld als niemand dat heeft gedaan. De koning zei

daarop aan zijn Minister dat hij zich houden moest aan hetgeen ik had verteld en zijn standpunt werd weldra bevestigd toen de Engelsen weer terug in zee kwamen.

Van Beuningen gaf door aan De Witt wat ik verteld had en hem beviel dit geenszins, want hij had aan de koning hetzelfde geschreven als wat hij in Holland had laten verspreiden met de bedoeling dat Zijne Majesteit troepen zou inzetten. In gedachten nam De Witt Londen al twee of drie keer in... En, hoewel zonder reden, wilde hij al direct datgene gaan doen wat de onachtzaamheid der Engelsen het jaar daarop deed slagen: het verbranden der schepen in Chatham. Maar de goede Fortuin lijkt de zaken van de Unie altijd te beschermen en behoeft haar dit keer voor een gevaarlijke onderneming die zij het jaar daarop deed slagen door een fout van de Engelsen, waar wij nog over komen te spreken.

Hoewel intussen in Engeland de ijdelheid aldaar nauwelijks kon worden bevredigd door succes in de laatste slag, bleef men toch de winst aan zichzelf toeschrijven en hield men vol dat de aftocht van de Hollanders hun redding was geweest. [272] Men benadrukte bovendien dat als hun vloot zich niet had teruggetrokken zonder licht te maken, de Engelse vloot hen tijdens de nacht te pakken zou hebben genomen. Het kan zijn dat een en ander is gebeurd zoals de Engelsen zeggen, maar dat is in tegenspraak met de schade die hun vloot ondervond door het verlies van elf of twaalf schepen, waaronder een admiraalschip, terwijl de Hollanders er maar vier verloren. Men kan zeggen dat er een zelfde wanverhouding gelegen is wanneer men de overblijfselen van de beide legers in ogeschouw neemt. Er was gevochten met zo'n groot verschil in aantallen, dat de nederlaag altijd bij de Engelsen zou liggen, die niettemin door hun eigen kracht wisten vol te houden. Alleen daardoor kon het gevecht zo lang in evenwicht blijven. Maar, zoals met alle dingen waar mensen zich met passie aan overgeven, niemand oordeelt zichzelf juist en doet dat nog minder met zijn vijand.

De Engelsen waarschuwden de Hollanders slechts om een volgende keer voorzichtiger te zijn en die zeiden nu het ware geheim te hebben gevonden om de Engelsen voortaan effectief te kunnen bevechten. Wat ik heb gezien van beide naties heeft mij ervan overtuigd dat, afgezien van een al te grote ongelijkheid in gevechtskracht, de Hollandse vloot alleen tegen de Engelse op kan door dichtbij de eigen havens slag te leveren en zich dan snel terug te trekken. [273] Anders dan de Engelsen moeten de Hollanders, gezien hun mogelijke inzet van mensen en schepen als gezien hun tactiek, een langdurige oorlog vrezen en moeten zij slechts proberen gelegenheid te scheppen om zo'n oorlog snel te beslissen.

Terwijl men de Staatse vloot kalfaatte, vertrok ik naar de Keurvorst van Brandenburg in Kleef. De Prinses-Douairière van Oranje was daar even tevoren al naar toe gegaan om het huwelijk

van haar jongste dochter te regelen met de hertog van Simmern¹⁵⁰. Dit zou een tijd van vreugde voor iedereen moeten zijn, behalve voor de aanstaande bruid die het huwelijk lange tijd had laten uitstellen. Hoewel een huwelijk een groots feest is in Duitsland was men aan het hof meer genegen om de inname van Maagdenburg te vieren. Men was daar zeer mee bezig en niets was belangrijker voor de keurvorst wiens uitgestrekte gebieden door de Elbe waren gescheiden, terwijl hij aan de rivier zelf geen enkele vesting bezat.

Dit gebied was hem toegewezen bij de Vrede van Munster, om het, na de dood van de Administrator¹⁵¹ in bezit te nemen met dezelfde soevereine rechten die hem volgens de wet toekwamen (voorzover het mogelijk is, volgens Gods wet en die van de Rede, dat bisschoppen en andere geestelijken die kunnen uitoefenen). Deze stad bevond zich in dezelfde positie als andere steden in Duitsland en stond aan haar vorst slechts het vruchtgebruik [274] van het hem toebehorende domein toe. De keurvorst was met de Administrator overeengekomen dat diens rechten na zijn dood aan hem, de keurvorst, zouden toevallen, maar hij maakte gebruik van het tijdstip en ieders onoplettendheid om iets te bereiken waar velen in het Rijk op tegen waren. Een zelfde actie rond Bremen trok niet veel later de aandacht van Zweden. Zelfs de Hollanders, die uit vrees voor de bisschop van Munster geld bijeen hadden gebracht voor een leger voor de keurvorst, hadden hem dat niet gegeven, als zij hadden vermoed dat zij hem tegelijk hiermee de middelen voor dit plan hadden verstrekt. Maar het belang van Maagdenburg was een van de vele die er in het Rijk waren. De stad was nog zo berucht vanwege de eerdere inname¹⁵² en altijd zo van belang geacht door de Duitse politiek, dat niemand geloofde dat de Keurvorst in staat zou zijn haar weerstand te breken.

Men kan zeggen dat Bremen werd gered door vrees voor de Zweden en dat Maagdenburg verloren ging door gebrek aan vrees voor de Keurvorst. De opstand in Polen was het voorwendsel om zijn leger naar Pruisen te sturen en hij liet het daar halt houden voor Maagdenburg. De burgers waren zo perplex dat ze de stad zonder weerstand aan hem overgaven. De keurvorst kon zo alle delen van zijn gebied verbinden door een grote garnizoensplaats, die het bovendien op zich nam om zelf het garnizoen te onderhouden, [275] zonder rekening te houden met de inkomsten die de keurvorst uit zijn domein verkreeg. Dat was hem al toegewezen en zou hij erven na de dood van de Administrator.

¹⁵⁰ Maria (1642-1688), de jongste nog levende dochter van Frederik Hendrik en Amalia van Solms trouwde in 1666 met Lodewijk Hendrik Maurits paltsgraaf van Simmern. (*Spliethoff*, Digitaal Vrouwenlexicon, 2005).

¹⁵¹ Maagdenburg was oorspronkelijk een aartsbisdom. De regerende (lutherse) bisschoppen werden sinds de reformatie 'administratoren' genoemd. Bij de Vrede van Munster werd het aartsbisdom tot een wereldlijk hertogdom gemaakt en bij Brandenburg gevoegd.

¹⁵² In 1631 was Maagdenburg, tijdens de Dertigjarige oorlog, door de katholieke vorsten ingenomen, waarbij naar verluidt 30.000 burgers de dood vonden.

De Witt was intussen al teruggekeerd naar de vloot om deze weer paraat te laten maken. Dit ging hem gemakkelijk af, omdat de Staten waren voorbereid op een veel grotere schade dan zij zojuist hadden geleden of zelfs gevreesd. Dit gold echter niet voor de Engelsen, die, hooghartig als ze zijn, er niet op hadden gerekend dat de Hollanders hen zoveel te doen zouden geven. Hierdoor waren zij niet zo snel weer paraat als hun tegenstanders. De Staatse vloot had maar 22 of 23 dagen nodig om te herstellen, ging onder zeil en posteerde zich voor de Theems, waar De Witt door middel van vele orders de grootste moeite deed om De Ruyter de rivier op te laten varen met zijn schepen, volgens het plan dat hij reeds lang geleden had bedacht.

De Ridder van Lotharingen¹⁵³ had orders gekregen van de koning om met zijn regiment aan boord van de vloot te gaan op het moment dat men dat nodig achtte. Want de koning wilde de Hollanders niet met de hele vloot bijstaan, zoals beloofd, maar wilde hen tenminste wel wat infanterie geven, zodat ze niet helemaal ontevreden konden zijn. Maar, tegen hun verwachting in, was de Engelse vloot al bijna gereed om uit te varen. De Staten wisten dit maar hielden dat onder hen. [276] Ze zagen af van een even slecht bedachte als voorbereide onderneming. Ze stuurden hun infanterie naar huis en bedankten de koning voor de zijne. Toen ze eenmaal begonnen te vrezen dat de Engelsen daadwerkelijk uit zouden varen, verdubbelden ze hun klachten en verzoeken om de steun van de Franse koninklijke vloot te krijgen. Zijne Majesteit gaf hen de verzekering dat de vloot zou vertrekken nadat deze de koningin van Portugal naar Lissabon zou hebben gebracht, alwaar deze met de Middellandse-zeevloot zou worden verenigd.

De Engelsen daarentegen waren gereed en voeren uit met een westenwind die hen recht naar de Staatse vloot bracht, die genoodzaakt was om de wijk te nemen. De Engelsen zetten de achtervolging in en kort daarop begon het gevecht¹⁵⁴, waar ik dus niet bij was, maar waarover ik heb horen spreken. De Engelsen lieten de gehele Staatse vloot voorbijgaan zonder ook maar één kanonschot te lossen totdat deze over het andere boord hadden gekeerd en binnen bereik van de musketten waren gekomen. Dat is de beste manier om te vechten; het overige veroorzaakt alleen maar een hoop lawaai en bovendien veel ongemak, want de afstand tussen de vloten is afhankelijk van het bereik van de kanonnen, en dat spektakel kun je nauwelijks echt gevaarlijk noemen.

¹⁵³ Philippe de Lorraine-Armagnac (1643-1702) was een vooraanstaand officier in het leger van Lodewijk XIV. Zijn missie naar de Hollandse vloot vond plaats na een succesvolle campagne in 1664 tegen de Turken. Hij zou in 1672 ook deelnemen aan de Hollandse veldtocht.

¹⁵⁴ Dit gevecht vond plaats op 4 en 5 augustus 1666 en staat in Engeland bekend onder de naam St James's Day battle, in Nederland als de Tweedaagse Zeeslag.

De voorhoede van de Engelse vloot werd geleid door Thomas Allen¹⁵⁵, de hoofdmacht door de hertog van Albemarle en de achterhoede door Jeremy Smith¹⁵⁶. [277] Aan de kop van de Staatse vloot voer de oude Jan Evertsen, die door Zeeland hersteld was in zijn positie, na de dood van zijn broer¹⁵⁷. Zijn compagnon was Tjerk Hiddes, de admiraal van Friesland, die de tweede man was en de manoeuvre moest volgen. Hij was een van de beste en strijdlustigste commandanten. De Ruyter had de hoofdmacht en Tromp commandeerde de achterhoede, samen met Meppel, de luitenant-admiraal van het Noorderkwartier.

Het gevecht begon verhit, maar nadat de beide vloten in dezelfde richting voeren met een zwakke wind, vochten de voorhoedes ver van de rest, met weinig succes voor de Staten. Het schip van Banckert¹⁵⁸, toen de vice-admiraal van Zeeland, werd in brand geschoten en de beide luitenant-admiralaal van Zeeland en Friesland verloren het leven. Dit was een grote schok voor De Ruyter, op wie nu alles aan kwam. Op vijf of zes van zijn schepen waren de kapiteins gesneuveld, de mensen op wie hij in de vloot het meeste staat maakte, maar hun schepen bleven bij de admiraal. Het geluk wilde dat hem zo'n grote kalmte overkwam dat hij zich concentreerde op de schepen die nu zijn tegenstanders waren. Want als de schepen die zojuist zijn voorhoede hadden verslagen, zich zouden samenvoegen met die van de hertog van Albemarle, zou de Staatse vloot zo'n enorme nederlaag lijden [278] waar zij nauwelijks van zou kunnen bekomen. Tromp had intussen het tegenover hem liggende eskader opzij gedreven. De wind trok in de avond aan en hielp hem de vijandelijke vloot uiteen te drijven, waardoor De Ruyter gelegenheid had om naar Zeeland uit te wijken.

Nadat de hertog van Albemarle De Ruyter naar de haven had verdreven, wilde hij zich op het eskader van Tromp storten, die met dertig van de beste schepen uit de vloot op zee gebleven was. Het lot, dat wij hier al vaker hebben besproken en dat ook nu weer de Staten goedgezind was, liet het toeval boven het verstand van de hertog van Albemarle gaan. Want omdat de wind de hele nacht strak uit het zuidwesten had geblazen, meende hij dat Tromp en Smith in noordoostelijke richting waren gedreven. Hij wendde de steven daarom naar het noorden om zo Tromps weg naar de Hollandse havens af te snijden, want hij dacht dat hij zich boven de Hollanders bevond. Maar het tegendeel was het geval en de wind gaf

¹⁵⁵ Sir Thomas Allin († 1685) bevond zich tijdens de Vierdaagse Zeeslag in het eskader van Prins Rupert en nam alleen aan de laatste gevechtsdag deel. Tijdens de Tweedaagse Zeeslag voer hij op de Royal James, een schip van 82 kanonnen en 570 opvarenden, als vice-admiraal van de witte vlag (voorhoede).

¹⁵⁶ Admiraal Jeremiah Smith (1615-1675) voer tijdens deze slag op het schip Loyal London (92 kanonnen, 520 opvarenden), als vice-admiraal van de blauwe vlag (achterhoede).

¹⁵⁷ Johan Evertsen (1600-1666) was de broer van de tijdens de Vierdaagse Zeeslag gesneuvelde Cornelis Evertsen en trad na diens dood na een periode van ruim een jaar weer in dienst van de Zeeuwse admiraliteit. In 1665 had hij vanwege de beschuldiging van plichtsverzaking zijn ambt neergelegd (zie boek 1). Hij werd benoemd tot luitenant-admiraal van Zeeland en voer op het vlaggenschip Walcheren.

¹⁵⁸ Adriaen Banckert (1620-1684) was vanaf 1666 luitenant-admiraal van Zeeland.

gelegenheid aan Tromp om een manoeuvre uit te voeren die hem nog beneden de hoogte van Vissingen bracht. Die zelfde wind bracht hem daar naar toe, in het zicht van de hertog van Albemarle en van Smith, zonder dat zij, met de wind onder hen, daar iets aan konden doen.

Ook in Den Haag weerklonk wapengekletter op een vergelijkbare manier. [279] De berichten die men er hoorde waren niet zeker en ook niet gunstig, maar wel groot in aantal. Want zolang Tromp op zee verbleef, kon De Ruyter, die terug was gekeerd, zijn nieuws verspreiden en hij deed dat nog voordat hij wist wat er precies met de ander was gebeurd. Maar hij was nog niet teruggekeerd, of hij haastte zich naar de Staten om verslag te doen van de slag en zich over Tromp te beklagen, die hij de slechte afloop van de eerste dag verweet. De pensionaris De Witt vertrok daarop naar de vloot en verzocht de ambassadeur dat de Heren van Lotharingen, Coaslin, Cavois en Busca¹⁵⁹ zich in een sloep zouden begeven om aan boord van een brander te gaan en niet te dicht bij de admiraal te komen, wat Tromp zou verplichten eerder zijn eigen schip in de brand te steken. Hij liet hem ook weten dat Tromp zeer fout had gehandeld, maar dat de omstandigheden geen schandaal toelieten. Hij vertrok naar de vloot vervuld van een vredeachtende wens, wat de ambassadeur zeer in hem prees.

Of De Witt dit nu onderweg had bedacht, of dat hij meende dat er voor hem voordeel te behalen was, maar hij was nog niet in Vlissingen aangekomen, of hij veranderde van grondhouding en met de macht die hij als gedeputeerde van de Staten had, liet hij Tromp eerst schorsen en daarna ontslaan uit de dienst van de Staten en de Admiraliteit van Holland.

Als de oorlog had voortgeduurd, [280] zou er meer dan één gelegenheid zijn geweest waarop deze emotie van De Witt een schadelijk effect zou hebben gehad voor de Republiek en hij het verlies van zo'n groot bevelhebber zou hebben betreurd. De Ruyter en Tromp beschuldigden elkaar enige tijd over en weer, maar ik zal me ervan onthouden om hun verweerschriften hier te herhalen. Nadat ik hen hierover had gesproken, kwam het mij voor dat Tromp zich iets meer vrijheid had veroorloofd dan een ondergeschikt officier zou horen te doen, vooral op zee, waar het aankomt op orde en het exact opvolgen van bevelen. Daar staat tegenover dat als Tromp zich strikt had gehouden aan de orders tijdens de slag waar ik toen aan meedeed, wij die slag zeker verloren zouden hebben.

¹⁵⁹ Deze Franse edelen en hovelingen bevonden in dezelfde tijd als Guiche op de Staatse vloot. De naam Cavois komt voor in 'De Drie Muskietiers' van Dumas en verwijst daar naar een kapitein van de Koninklijke Garde.

Ik heb diep nagedacht over zijn gedrag, zowel in de periode dat wij samen waren aan boord bij De Ruyter, als in alles wat ik hem heb zien doen. Ik moet vaststellen dat ik nooit eerder een man zijn taken zo goed heb zien voorbereiden of dapper heb zien uitvoeren. Zijn werkelijke fout lag daarin dat hij een partijdig dienaar van het Huis van Oranje was en bijgevolg vijand van de raadpensionaris.¹⁶⁰ Hoewel deze heel goed wist dat de omgekomen vlagofficieren niet dan door incapabele personen konden worden vervangen en hoewel het merendeel van de officieren ook geen klachten had, liet hij niet na om een zeldzaam bekwame man te ontslaan. [281] Juist hij die werkelijk een grote overwinning had kunnen binnenhalen waarvan met name voor de provincie Holland zoveel van afhing. Nadat zo weer alles in het voordeel van De Witt was beslecht kan men slechts bewondering hebben voor het lot, zonder dit nu weer als leidraad voor het eigen handelen te moeten nemen.

Het verlies van de zeeslag herstelde de reputatie van de Engelse vloot en stelde die van de Staten wederom in een kwaad daglicht. Er waren zoveel redenen om een noodlottig vervolg te verwachten dat de kenners van zaken de totale vernietiging van de vloot in het verschiep zagen als De Witt zou denken dat hij opnieuw de strijd aan moest binden. De Engelse zeemacht had zo weinig geleden door de plotselinge terugtrekking van de Staatse vloot, dat zij, in plaats van te gaan herstellen in de thuishaven, op weg ging naar de Hollandse kust. Dit leidde tot groot alarm en werd vervolgd door de inval in het Vlie, waar Sir Robert Holmes, de bevelhebber van de achterhoede, maar liefst 148 Hollandse schepen in brand schoot die op het punt stonden om uit te varen¹⁶¹. Deze gebeurtenis raakte de Hollanders diep, meer dan enig andere gebeurtenis tijdens de oorlog. Zij vreesden nu dat zij zelfs niet meer in de havens de veiligheid konden vinden die zij bij hun uitwijkmanoeuvres zo hard nodig hadden. Hier voegde zich een diepe droefheid [282] bij het verlies van zo'n groot vermogen.

Aangezien het nuttige bijna alles is voor de Verenigde Provinciën, raakt zulk verlies dieper dan dat van Eer of legerreputatie. Desondanks weerhield hen dit niet om, op aanraden van De Witt, weer de zee te kiezen, ondanks de dood van kapiteins die werkelijk verdienste hadden en zonder acht te slaan op de afzetting van een groot aanvoerder als Tromp die geliefd was bij zijn bemanning en gerespecteerd werd door zijn vijanden.

¹⁶⁰ Wat de gevolgen zouden zijn van deze haat van Tromp jegens De Witt, zou in 1672 blijken. R. Prud'homme van Reine, *Moordenaars van Jan de Witt*, 2013.

¹⁶¹ Sir Robert Holmes (1622-1692) voerde als schout-bij-nacht van de rode vlag tijdens de Tweedaagse Zeeslag bevel op de Henry, een schip van 80 kanonnen en 470 opvarenden. De raid van Holmes op Terschelling vond plaats op 19 augustus 1666 (Nieuwe Stijl), met negen relatief lichte schepen, vijf branders en een jacht. Holmes zelf voer op het 'fourth-rate' schip Tiger. Als gids fungeerde een Nederlandse informant, Laurens van Heemskerck. Totaal namen 1170 man deel aan deze amfibische operatie. De materiële schade was enorm, meer dan 150 op de rede liggende schepen werden geplunderd en in brand gestoken. Ook West-Terschelling werd gebrandschat. In Engeland staat de aanval bekend als 'Holmes' Bonfire', het Vreugdevuur van Holmes.

Terwijl de Staten hun schepen lieten repareren en kalfaten werd een Frans edelman, Buat¹⁶² genaamd, gearresteerd. Hij maakte deel uit van het Staatse leger, waar hij het bevel voerde over een compagnie lijfwachten die de Staten hadden ingesteld na de dood van Willem II. Hij had de titel van Huiswacht van de huidige Prins en gold als een trouw en ijverig dienaar. Maar hij had net zo goed de titel van Ongelukkige kunnen dragen. Hij was zeer verslingerd aan wijn en hoewel het in het Noorden een verdienste is om goed te kunnen drinken, leidt dit toch altijd tot problemen, zowel in zaken van oorlog als in de politiek. Wie zich er niet goed tegen weet te verdedigen, zal een duur gelag betalen. Men is het er niet over eens of de misslag van Buat aan de drank te wijten is, of dat zij voortkwam [283] uit een gebrek aan inzicht en voorzorg, maar het droeg er zeker aan bij, zoals ik zal vertellen.

De Witt die nooit ècht vrede met Engeland wilde, verklaarde daarentegen in het openbaar vaak dat hij die wel wenste. Hij onderhield daarom graag betrekkingen die op dat verlangen wezen, mits ze daar niet echt aan toe bijdroegen. Om die reden stond hij toe dat Buat correspondeerde met Lord Arlington¹⁶³ over een eventuele schikking. Nu weet iedereen, zoals openlijk wordt verkondigd door de aanhangers van Oranje, dat De Witt sterk gekant was tegen vrede met Engeland en de trouwste vrienden van Oranje onderhielden daarom geheime betrekkingen langs dezelfde weg als Buat. Men dacht zo dat het voor De Witt noodzakelijk zou zijn om mee te gaan in een algehele tendens. Buat nu kwam bij De Witt om hem de brief te laten zien die hij zojuist uit Engeland had ontvangen, maar gaf hem er per ongeluk twee, en die tweede brief bevatte het geheim waarover ik net sprak. Toen Buat even daarna zijn fout bemerkte en die wilde herstellen, ging hij terug naar De Witt en vroeg hem vriendelijk die tweede brief terug. Ze waren samen in een vertrek in een huis waar maar drie of vier bedienden aanwezig waren, maar Buat had niet het lef om hem de brief met geweld te ontfutselen, [284] hoewel het hem nooit aan moed ontbrak. Ook had hij niet de tegenwoordigheid van geest om een paard te zadelen dat hem in zes uur buiten Holland had kunnen brengen, zonder dat men hem had kunnen achterhalen. In plaats daarvan weigerde De Witt hem de brief terug te geven en zei erbij dat hij zich tegenover zijn Meesters had te verantwoorden.

Buat is daarop gedwee naar huis gegaan. De traagheid en het onvermogen om snel te handelen, dat normaal is in alle republieken, gaven hem bijna drie uur respijt, zonder dat bij hem de gedachte opkwam zijn papieren te verbranden die veel meer zouden onthullen dan die ene brief. Dat zou immers de namen aan het licht brengen van hen die de vrede waren toegedaan, waardoor De Witt hen van hoogverraad zou kunnen beschuldigen.

¹⁶² Henri de Fleury de Coulan, heer van Buat (?-1666) diende het Staatse leger sinds 1659 als ritmeester van de gardecompagnie. Lit. R. Fruin, *Het proces van Buat*.

¹⁶³ Henry Bennet, graaf van Arlington (1618-1685), was minister onder de Engelse koning Karel II.

De voornaamsten onder hen waren Kievit en Van der Horst. De een was de zwager van Tromp en maakte deel uit van de Gecommitteerde Raden, de ander bekleedde een van de meest prestigieuze ambten binnen Rotterdam. Beiden gaven weinig blijk van bestuurlijk inzicht door hun gebrek aan bekwaamheid en voorzorg. Vooral hun gedachte dat zij Buat, die alleen goed is in vechten, hadden kunnen transformeren tot een onderhandelaar, gevoegd bij de fout om nauwere betrekkingen met staatsvijanden aan te gaan dan zij deden voorkomen, [285] is hen aan te rekenen. Hun enige excuus zou zijn dat voorzover het doel de middelen heiligt zij geen ander doel hadden dan de vrede te bewerkstelligen, wat hen eerder op een berisping dan een straf zou komen te staan.

Hoe dan ook, De Witt bracht de hele Republiek in het geweer, op het onbetamelijke af, en zette het Gerechtshof aan tot uiterste strengheid. De dood van deze edelman werd algemeen betreurd en had hem nog tot voordeel kunnen strekken als de manier waarop hij had geleden even standvastig en sterk was geweest als de genoegdoening van zijn geweten hem had toegestaan. Hij probeerde geenszins zijn onschuld te rechtvaardigen om zo mededogen op te wekken of tenminste de achting van het volk. Hij bood zich slechts als slachtoffer aan in een wreed schouwspel.

Engelsen zijn doorgaans de enigen in de wereld die dergelijk ongeluk met waardigheid weten te ondergaan en deze eigenschap is zo aanwezig in hun volksaard dat zelfs minder volk dat niet weet te verloochenen. Deze man verdient niet alleen lof, maar ook navolging van iedereen die in vergelijkbaar ongeluk verwickeld raakt. We zien zo vaak mensen hun leven eindigen met minachting voor hun eerdere liefde voor het leven. Graag vergeef ik de lafhartigen hun wandaden [286] alvorens zich van de dood te verzekeren en ook vergeef ik hen die, onder het mom van voorzichtigheid, niets durven te ondernemen omwille van het behoud van hun kostbare spullen. Maar ik kan geen excuus bedenken voor hen die zeker weten dat ze op het punt staan het leven te verliezen, en nog vrezen om hun eigen persoon.

Alle stervelingen zijn in het algemeen onderworpen aan een autoriteit en niemand kan zich verantwoorden voor de duur van wat hij bezit. Het is slechts volgens de orde der dingen dat mensen onderworpen zijn aan woede, oneer en aan vorsten die naar believen beschikken over leven en lot van individuen. Maar niettemin zijn wij meesters van onze eigen ziel en reputatie en niets wordt gewoonlijk zo verwaarloosd als de zorg voor deze enige bezittingen die werkelijk solide en zeker zijn. Zo komt het dat maar weinig personen, noch in leven noch in het uur van hun dood, zich verzetten tegen noodlot of tirannie en zich met dapper gedrag durven wreken op die twee zulke onrechtvaardige machten.

Als Buat zich had voorgenomen om zich zo aan het volk te presenteren als iemand die moest sterven omdat hij een eind wenste aan een oorlog die voor hem nadelig was en dat hij werd opgeofferd aan de haat van hen die de rust van de Staat willen verstoren, [287] dan weet ik niet wat er met hem zou zijn gebeurd. Want ik heb horen zeggen dat een een groot deel van de mensen getroffen was door medelijden voor zijn ongeluk, en geërgerd over de rechters. Maar mensen doen zelden in hun laatste uren wat ze geleerd hebben te doen tijdens hun leven. Daarom prijs ik steeds weer de Engelsen die zich hier bijna algemeen wel op weten toe te leggen en prijs ik de plichten aan dit leven en zij die ons leiden in het andere.

Buat was dood en zij die zich met hem hadden opgehouden werden uit Holland verbannen. De Witt kon zich nu weer geheel wijden aan de vloot in de hoop op een vereniging met de Franse, die zich in die tijd in de havens van Bretagne bevond. Men had uitreure vaak gesproken over de wijze waarop men zou moeten handelen, maar er bleef een verschil met wat de koning meende wat hem toekwam boven het eerbetoon dat aan de Engelse koning werd gegeven, wat een afspraak niet vergemakkelijkte.

De Staten wilden namelijk vasthouden aan hun oude handelswijze en zeiden dat ze, terwijl ze de heerschappij ter zee aan de Engelse koning betwistten, ze niet aan de Franse wilden toestaan wat de Engelse nooit had gepretendeerd. Ze wensten zich te gedragen op de manier die de heer de Brezé was overeengekomen met de oude Tromp¹⁶⁴, [288] en niet anders. De koning wilde een nieuw protocol, of tenminste gelijk aan dat van Engeland dat was ontstaan ten tijde van koningin Elizabeth toen de Republiek onder haar bescherming ontstond. Iets dat de verhouding tussen leermeester en leerling weergaf. De Engelsen hadden zich door allerlei kwesties teruggetrokken uit de Nederlanden, maar hielden nog wel altijd vast aan hun aanspraken, die de koning nu wilde verzilveren en zelfs nog verdergaande.

De Staten zeiden hierop dat na zoveel vertraging en problemen om het verdrag uit te voeren deze laatste eis nog onoverkomelijker was en dat zij, die een zelfde model volgden om tot een vergelijk te komen, als het er eenmaal was het niet zomaar weer konden veranderen. Als de koning hun bondgenoot wilde zijn, moest hij niet hun meester willen worden omdat zij zijn steun nodig hadden.

[...]

¹⁶⁴ Het gaat hier mogelijk om de Franse edelman, generaal en *Maréchal de France* Urbain de Maillé-Brézé (1598-1650), de zwager van kardinaal de Richelieu en deelnemer namens Frankrijk aan de besprekingen rond de Vrede van Westfalen. De genoemde Tromp is uiteraard Maarten Harpertszoon Tromp (1598-1653), de vader van Cornelis.

Hier eindigt deze vertaling van de Mémoires van de graaf van Guiche.

Boek 2 gaat nog even verder met wat andere diplomatieke beslommeringen, in Duitsland en Zweden, en eindigt met de volledige weergave van een brief die Karel II, koning van Engeland, op 14 oktober 1666 schreef aan Hunne Hoogmogende Heren der Staten-Generaal. In deze brief weigert de Engelse koning in te gaan op een vredesvoorstel van de kant van de Staten. Deze weigering zou een jaar later leiden tot de fameuze Tocht naar Chatham, waarmee de Engelsen hardhandig naar de onderhandelingstafel zouden worden gepresseerd.